

Deník spisovatelův za rok 1880-1881

F. M. Dostojevskij

Srpen

Kapitola první

VYSVĚTLUJÍCÍ SLOVO

STRAN NÍŽE OTIŠTĚNÉ ŘEČI

O PUŠKINOVÍ

Má řeč o Puškinovi a o jeho významu, otištěná níže a tvořící základ nynějšího sešitu "Deníku spisovatelova", jediného sešitu za rok 1880 (Vydávání "Deníku spisovatelova" doufám obnovit v příštím roce 1881, dovolí-li to mé zdraví), byla pronesena 8. června tohoto roku při zasedání Společnosti milovníků ruské slovesnosti před početným obecnstvem a způsobila značný dojem.

Ivan Sergejevič Aksakov, který řekl ihned tam o sobě, že bývá obecně pokládán za jakéhosi vůdce slavjanofilů, prohlásil ex cathedra, že má řeč "tvoří událost". Nevzpomínám toho nyní pro pochvalu, ale proto, abych prohlásil toto: tvoří-li má řeč událost, pak jen z jednoho a jediného hlediska, které naznačím níže. Proto také píši tuto předmluvu. Vlastně bych rád ve své řeči naznačil tyto čtyři body stran významu Puškina pro Rusko.

1) To, že Puškin první svou hluboce prozíravou a geniální myslí a ryze ruským srdcem svým našel, všiml si hlavního a chorobného zjevu naší inteligentní společnosti, odtržené historicky od půdy a povyšující se na lid. Všiml si a reliéfně postavil před námi negativní náš typ, člověka, zneklidňujícího se a neuklidňujícího se, nevěřícího v rodnou půdu a v rodné její síly, popírajícího koneckonců Rusko i sebe sama (to jest vlastní společnost, vlastní inteligentní vrstvu, která vznikla na naší rodné půdě), nepřejícího si pracovat s jinými a upřímně trpícího. Aleko a Oněgin vzbudili mnoho sobě podobných v naší umělecké literatuře.

Po nich vystoupili Pečorinové, Čičikovové, Rudinové a Lavrečtí, Bolkonští (ve "Vojně a míru" Lva Tolstého) a množství jiných, kteří už pouhým svým objevením dosvědčili správnost myšlenky dané Puškinem. Jemu čest a sláva, jeho ohromné mysli a géniu, který si povšiml té nejchorobnější jizvy společnosti, která se složila u nás po veliké Petrově reformě. Jeho dovedné diagnóze jsme zavázáni za vyznačení a rozpoznání své nemoci, které dal také on první i úlevu: neboť on dal i velikou naději, že nemoc ta není smrtelná a že ruská společnost může být vyléčena, může se obnovit a vzkřísit, jestliže se připojí k pravdě lidové, neboť 2) on první (právě nyní, a před ním nikdo) dal nám umělecké typy krásy ruské, která vyšla přímo z ruského ducha, byla obsažena v lidové pravdě, v naší půdě a které on v ní našel. Svědčí o tom typ Tat'ány, ženy naprosto ruské, která se uchránila od nánosné lži, typy historické, například Mnich a jiní v "Borisu Godunovovi", žánrové jako v "Kapitánské dcerce" a v množství jiných postav, vyskytujících se v jeho básních, povídkách, zápiscích, dokonce v "Historii Pugačevského povstání". Hlavní pak, co je třeba podtrhnout, - je to, že všechny tyto typy pozitivní krásy ruského člověka a jeho duše jsou vzaty úplně z lidu. Tu se musí říkat celá pravda: nikoli v naší evropské civilizaci, nikoli v "evropském" takzvaném

vzdělání (kterého u nás, mimochodem řečeno, nikdy nebylo), nikoli ve zrudnostech vnějškově - osvojených evropských idejí a forem ukázal Puškin tu krásu, nýbrž jedině v lidovém duchu našem ji našel a to pouze v něm. Vyznačiv tak, opakuji, nemoc, dal i velikou naději: "Uvěřte v ducha lidového a od něho jediného očekávejte spásu a budete spaseni." Vnikneme-li do Puškina, nemůže vyvodit takového závěru.

3) Chtěl jsem zdůraznit ve významu Puškinově, že ten zvláštní a charakteristický rys uměleckého génia, se kterým se nikde a u nikoho nesetkáváme mimo něho, - schopnost světové rezonančnosti a nejúplnějšího převtělení do génia cizích národů, převtělení téměř dokonalého. Řekl jsem ve své řeči, že v Evropě byli obrovští umělci, světoví géniové: Shakespearové, Cervantesové, Schillerové, ale u nikoho z nich nevidáme té schopnosti, nýbrž vidíme ji jen u Puškina. Nejde tu jen o rezonančnost, nýbrž právě o podivuhodnou úplnost převtělení. Tuto schopnost nemohl jsem pochopitelně nezdůraznit v ocenění Puškina právě jako charakteristickou zvláštnost jeho génia, patřící ze všech světových umělců jen jemu jedinému, čímž se také od nich ode všech odlišuje. Ale neřekl jsem to o takové velikosti evropských géníů, jako byli Shakespeare a Schiller; takový pošetílý závěr mohl by z mé řeči učiniti jen hlupák. Světovost, obecná pochopitelnost a neprobadatelná hloubka světových typů člověka árijského plemene, jakou podal Shakespeare na věky věků, nepodléhá nejmenší pochybnosti. A kdyby Shakespeare byl vytvořil Othella skutečně jako benátského Maura, a ne Angličana, pak by mu byl dodal jen aureoly místní národní charakteristiky, světový význam tohoto typu zůstal by však jako dříve týž, neboť i v Italovi by vyjádřil totéž, co chtěl říci, se stejnou silou.

Opakuji, že jsem se nechtěl dotknout světového významu Shakespearů a Schillerů, když jsem zdůrazňoval schopnost Puškina převtělovat se do génia cizích národů, nýbrž snažil jsem se jen v této schopnosti a její úplnosti zdůraznit veliké a prorocké poučení pro nás, neboť 4) schopnost ta je úplně schopnost ruská, národní a Puškin ji jen sdílí s celým naším lidem a jako nejdokonalější umělec je také nejdokonalějším vyjádřitelem této schopnosti, alespoň ve své činnosti, v činnosti umělce. Lid náš pak obsahuje zvláště v duši své tuto náklonost k světové rezonančnosti a obecné smířlivosti a projevil ji už po celých dvě stě let od Petrovy reformy nejednou.

Zdůrazňuje tuto schopnost lidu našeho, nemohl jsem nevylicíti zároveň ve faktu tom také veliké útechy pro nás v naší budoucnosti, veliké a snad největší naděje naší, svítící nám do budoucnosti. Hlavně jsem zdůraznil to, že naše usilování směrem k Evropě, dokonce i se všemi svými zálibami a krajnostmi, bylo nejen zákonné a rozumné, nýbrž i lidové, shodovalo se úplně se snahami samotného lidového ducha a koneckonců má také nesporně svůj vznešený cíl. V krátké, příliš krátké řeči své nemohl jsem ovšem rozvinouti svou myšlenku úplně, ale to, co jsem řekl, je alespoň, tuším, jasné. A není třeba, není třeba pohoršovat se mými slovy: "Že naše žebrácká země řekne nakonec, možná, nové slovo světu." Směšné je také ujišťovat, že dříve, než řekne nové slovo světu, "musíme se my sami rozvinout ekonomicky, vědecky a občansky a teprve pak snít o ,nových slovech' takovým dokonalým (prý) organismům, jako jsou evropští národové". Narážím ve své řeči právě na to, že se nepokouším srovnávat ruský lid s národy západními ve sférách jejich ekonomické ani vědecké slávy. Říkám jen prostě, že ruská duše, génius lidu ruského je snad nejsvobodnější ze všech národů, obsahuje v sobě ideu všelidského sjednocení, bratrské lásky, střízlivého názoru, odpouštějícího nepřátelství, rozeznávajícího a omlouvajícího neshodu, snímajícího protiklady. To není rys ekonomický a žádný druhý, nýbrž jedině mravní a může někdo popírat a činit pochybným, že toto není v ruském lidu? Může někdo říci, že ruský lid je jen strnulá masa, odsouzená sloužit jen ekonomicky zdaru a rozvoji evropské naší inteligence, která se povýšila

nad lidem naším, sama však v sobě obsahuje jen mrtvou strnulost, od které se nic nesluší očekávat a ve kterou se nesluší klásti žádných nadějí?

Běda, tak mnozí to tvrdí, já jsme se však odvážil prohlásit něco jiného. Opakuji, nemohl jsem dokázat "tuto svou fantazii", jak jsem se sám vyjádřil důkladně v celé plnosti, ale nemohl jsem na ni ani neukázat. Tvrdit však, že žebrácká a nespořádaná naše země nemůže obsahovat v sobě tak vznešených snah, dokud se nestane ekonomicky a občansky podobnou Západu - je prostě už nesmysl.

Základní mravní poklady duše ve své základní podstatě nezávisí alespoň na ekonomické síle. Naše žebrácká, nespořádaná země kromě nejvyšší své vrstvy je veskrze celá jako jeden člověk. Všechny osmdesát milionů jejího obyvatelstva tvoří jakousi duchovní jednotu, jaká ovšem nikde v Evropě ani nemůže být, a tudíž už pouze proto nemůže se říci, že naše země je nespořádaná, dokonce nemůže se říci ani v přísném slova smyslu, že je žebrácká. Naopak v Evropě, v té Evropě, kde je nahromaděno tolik bohatství, všechny občanský základ všech evropských národů - všechno je podkopáno a možná, že zítra se zřítí na věky věků, a na místo toho vstoupí neslýchaně nové, ničemu dřívějšímu se nepodobající.

A všechna bohatství, nahromaděná Evropou, nezachrání ji od pádu, neboť "vmžiku zmizí i bohatství". Přitom na tento, právě na tento podkopaný a nakažený občanský řád ukazuje se lidu našemu jako na ideál, ke kterému musí směřovat, a teprve po dosažení tohoto ideálu opovázit se zašvitořit nějaké slovo Evropě. My pak tvrdíme, že obsahovat a nosit v sobě sílu milujícího a všechno sjednocujícího ducha je možné i při nynější naší ekonomické chudobě, ba ještě při jiné chudobě, než jaká je teď: tu je možno zachovávat i při takové chudobě, jaká byla po útoku Batyjeva anebo po pogromu "Doby zmatku", kde Rusko bylo zachráněno jedině vše sjednocujícím duchem lidovým. A posléze, je-li už opravdu tak nezbytné k tomu, abychom měli právo milovat lidstvo a nosili v sobě duši, všechno sjednocující, abychom měli v sobě schopnost nikoli nenávidět cizí národy za to, že se nám nepodobají; abychom měli touhu neposilňovat se ode všech ve své národnosti, aby jen té jediné se dostalo všeho a druhé národnosti aby se pokládaly jen za citron, ze kterého lze všechno vymačkat (a národy takového ducha jsou v Evropě!) - jestliže opravdu je k dosažení všeho toho třeba, opakuji, státi se dříve národem bohatým a přetáhnout k sobě evropské občanské řády, což potom musíme skutečně i zde okopírovat otrocky tyto evropské řády (které se zítra v Evropě zhroutí)? Což ani zde nenechají a nedovolí ruskému organismu, aby se rozvinul národně, svou organickou silou, ale napodoboval bez individuality, lokajsky Evropu? A kam se má pak podíti ruský organismus? A ještě mluví o přírodních vědách! "Toho lid nedovolí," řekl při jedné příležitosti přede dvěma roky jeden účastník rozpravy jednomu zuřivému západníkovvi. "Tak se bude muset zničit lid!" - odpověděl západník klidně a majestátně. A nebyl to nějaký bezvýznamný člověk, nýbrž jeden z představitelů naší inteligence. Anekdota ta je správná.

Čtyřmi těmito body jsem vyznačil význam Puškina pro nás a řeč má vzbudila, opakuji, dojem. Nevzbudila toho dojmu mými zásluhami (trvám na tom), nadaným výkladem (souhlasím v tom se svými odpůrci a nechválím se), nýbrž svou upřímností a - osmělím se to říci - jistou neodrazitelností mnou vylíčených faktů přes všechnu krátkost a neúplnost mé řeči. V čem však spočívá ta "událost", jak se vyjádřil Ivan Sergejevič Aksakov? Ale právě v tom, že slavjanofilové, čili tak zvaná ruská strana (Bože můj, u nás je ruská strana!), vykonali velký a možná definitivní krok ke smíru se západníky; neboť slavjanofilové prohlásili celou zákonitost usilování západníků k Evropě, dokonce těch nejkrajnějších jejich zálib a vývodů a vysvětlili tuto zákonitost ryze ruským lidovým snažením naším, shodujícím se se samým duchem lidovým. Záliby pak omluvili historickou nezbytností, historickým faktem, takže

koneckonců a v závěru, bude-li kdy vyvozen, vynikne, že západníci posloužili ruské zemi a snahám ducha jejího právě tolik, jako ti ryze ruští lidé, kteří upřímně milovali ruskou zemi a příliš žárlivě, možná, ji střežili od zálib "ruských cizozemců". Bylo konečně prohlášeno, že všechna nedorozumění mezi oběma stranami a všechny zlé spory mezi nimi byly dosud jen jedním velikým nedorozuměním. Právě to by se snad mohlo stát "událostí", neboť představitelé slavjanofilství souhlasili hned zde, hned po mé řeči, úplně se všemi jejími vývody. Já pak prohlašuji nyní - a prohlásil jsem to v samé řeči své - že čest tohoto prvního kroku (tvoří-li jen upřímná touha po takovém smíru čest), že zásluha o toto nové slovo, chcete-li, vůbec nepřísluší mně samotnému, nýbrž všemu slavjanofilství, všemu duchu a směru "strany" naší, což bylo vždy jasné těm, kdo nezaujatě vnikali do slavjanofilství, že idea, kterou jsem vyslovil, byla už nejednou ne-li vyslovena, tedy alespoň naznačena. Já pak dovedl jsem jen využít vhodné chvíle. Teď závěr: jestliže západníci přijmou naše vývody a budou s nimi souhlasit, pak se ovšem přímo zničí všechna nedorozumění mezi oběma stranami, takže západníci a slavjanofilové ani nebudou mít o čem se hádat, jak se vyjádřil Ivan Sergejevič Aksakov, neboť od nynějška je všechno objasněno.

Z tohoto hlediska byla by ovšem má řeč "událostí". Ale běda, slovo "událost" bylo vysloveno jen v upřímném zaujetí z jedné strany, zdali však bude přijato i druhou stranou a nezůstane jen v ideálu, to je již jiná otázka. Vedle slavjanofilů, kteří mne objímali a tiskli mi ruku hned zde na estrádě, sotva jsem sestoupil z pódia, přistoupili ke mně, aby mi stiskli ruku i západníci, a to ne nějakí bezvýznamní z nich, nýbrž přední představitelé západnictví, kteří v něm hrají první úlohu, zvláště nyní. Tiskli mi ruku se stejně vřelým a upřímným zaujetím jako slavjanofilové a nazývali mou řeč geniální a několikrát, kladouce důraz na to slovo, pravili, že je geniální. Bojím se však, bojím se upřímně, zda to nebylo řečeno v prvé "ukvapenosti" zaujetí! Ó, nebojím se toho, že se zřeknou svého mínění, že má řeč byla geniální, vždyť já sám vím, že není geniální, a nejsem nikterak oslněn pochvalou, takže jim ze srdce odpouštím jejich klamání v mé geniálnosti - hle však, co se může stát, hle co mohou říci západníci, až si věc trochu rozmyslí (Notabene: nepíší o těch, kteří mi stiskli ruku, nýbrž promluvím teď jen o západnících vůbec, kladu na to důraz): Ale - - řeknou možná západníci (slyšíte: jen "možná", nic víc), - ale přiznali jste nakonec po dlouhých hádkách a sporech, že naše usilování k Evropě bylo zákonité a normální, že na naší straně byla také pravda, a sklonili jste své prapory - dobrá, přijímáme vaše přiznání s radostí a spěcháme vám prohlásit, že to z vaší strany není nejhloupější: ukazuje se ve vás alespoň nějaký rozum, kterého jsme vám ostatně nikdy neupírali, s výjimkou snad těch nejtupějších z našich, za které odpovídat nechceme a nemůžeme, - ale... zde je, vidíte, zase nějaká nová závorka a to se musí co nejrychleji vyjasnit. Jde o to, že vaše teze, váš vývod o tom, že prý jsme se ve svých zálibách shodovali s lidovým duchem a tajemně se jím řídili, vaše tedy teze - zůstává pro nás přec jen více než pochybnou, a proto také dohoda mezi námi stává se zase nemožnou. Vězte, že jsme se řídili Evropou, její vědou a reformou Petrovou, ale naprosto ne duchem lidu našeho, neboť s duchem tím jsme se nesetkávali a nevnímali ho na cestách svých, naopak, nechali jsme jej pozadu a co nejrychleji jsme od něho utekli. Šli jsme od samého počátku samostatně, nenásledující žádného strhujícího prý instinktu lidu ruského k vesmírné rezonančnosti a k sjednocení lidstva - nu, slovem, ke všemu tomu, o čem jste se teď tolik namluvili. V lidu ruském, když už přišla doba říci všechno zcela upřímně, vidíme jako dříve jen strnulou masu, od které se nemáme čemu učit, která naopak brzdí rozvoj Ruska k pokrokovému lepšímu a která se musí celá přetvořit a předělat, - a nejde-li a není to možné organicky, pak alespoň mechanicky, to jest prostě přimět ji jednou provždy nás poslouchat, na věky věků. A abychom dosáhli této poslušnosti, proto je právě nezbytné osvojit si občanský řád právě tak, jak je v evropských zemích, o kterém se mluvilo výše. Lid náš je vlastně žebrácký a spodina, jako byl vždy, a nemůže mít ani tvárnosti, ani ideje. Celá historie lidu našeho je absurdum, ze kterého se až dosud vyvozovalo,

kozel ví co, ale střízlivě jsme se dívali jen my. Je třeba, aby takový lid, jako je náš, neměl historii, a to, co měl pod tvářností historie, musí s odporem zapomenouti, všechno dočista. Je třeba, aby historii měla jediné naše inteligentní společnost, které lid musí sloužit jen svou prací a svými silami.

Dovolte, neznepokojujte se a nekřičte; nechceme lid náš zotročit, když mluvíme o poslušnosti, ó, ovšem že ne! Nevyvozujte, prosím, toho, my jsme humánní, my jsme Evropané, víte to příliš dobře.

Naopak hodláme náš lid vzdělávat pomaloučku, v pořádku a korunovat svou budovu tím, že lid povzneseme k sobě a předěláme jeho národnost už v jinou, jaká nastoupí sama po jeho vzdělání.

Vzdělání jeho pak založíme a začneme tím, čím jsme začali sami, to jest na negaci celé jeho minulosti a na prokletí, kterému musí sám vydat celou svou minulost. Jakmile jen naučíme člověka z lidu gramotnosti, ihned jej přimějeme načichat se Evropy, hned jej začneme okouzlovat Evropou, nu třeba jemným způsobem života, mravů, obleku, nápojů, tanců - slovem, přinutíme jej stydět se za své dřívější hadry a kvas, stydět se za své dřívější písně, a ačkoli mnohé z nich jsou velmi krásné a muzikální, přece jen jej přimějeme zpívat rýmovaný vaudeville, byť byste se kvůli tomu sebevíce hněvali. Slovem pro dobrý cíl budeme působit nejpočetnějšími a různými prostředky především na slabé struny charakteru, jak bylo i s námi, a pak je lid náš. Zastydí se za svou minulost a prokleje ji. Kdo prokleje svou minulost, ten je už náš - to je naše formule! - Užijeme ji nadobro, až začneme povznášet lid k sobě. Bude-li jen neschopen vzdělání, pak "odstranit lid". Neboť pak vynikne už jasně, že lid náš je jen nehodná, barbarská masa, kterou je třeba přinutit jen poslouchat.

Neboť, co zde dělat: jen v inteligenci a v Evropě je pravda, a proto přestože máte osmdesát milionů obyvatel (čím se, zdá se, chlubíte), přece jen tyto miliony musí posloužit nejprve evropské pravdě, neboť jiné není a nemůže být. Množstvím milionů nás nepolekáte. To je náš stálý závěr, jenže tentokrát v celé své nahotě, a my zůstáváme při něm. Nemůžeme přece, když jsme přijali svůj závěr, mluvit s vámi o takových podivných věcech, jako je le Právoslavié a jakýsi prý zvláštní jeho význam. Doufáme, že od nás nebudete alespoň toho žádat, zvláště teď, kdy posledním slovem Evropy a evropské vědy v povšechném závěru je ateismus, osvícený a humánní, a my nemůžeme nejít za Evropou.

"A proto tu polovinu pronesené řeči, ve které vyslovujete nám pochvaly, jsme snad ochotni přijmout s jistým omezením, budiž, učiníme vám tu laskavost. Nu, ale tu polovinu, která se týká vás a všech vašich "prvků", promiňte, ale tu už přijmout nemůžeme."

Hle, jaký může být smutný závěr. Opakuji; nejen se neosmělím vložit tento závěr do úst těch západníků, kteří mi stiskli ruku, ale ani do úst mnoha, mnoha nejosvícenějších z nich ruských činitelů a úplně ruských lidí přes jejich teorie, ctěných a vážených ruských občanů. Ale zato ta masa, ta masa odtržených a odštěpenců, masa vašeho západnictví, ten průměr, ta ulice, po které se vláčí idea, - všechna ta spodina "směru" (a je jich jako písku mořského), ó, tam určitě toho napovídají na tento způsob a možná už i napovídali). Notabene. Stran víry bylo už prohlášeno například v jedné publikaci s veškerým důvtipem, jí hodným, že cílem slavjanofilů je překřtít celou Evropu na pravoslaví. Ale zanechme chmurných myšlenek a doufejme v přední představitele našeho evropanství. A jestliže ti přijmou alespoň polovinu našeho závěru a našich nadějí v ně, pak čest a sláva jim i za to a my je přivítáme v nadšení srdce svého. Jestliže přijmou do konce jen jednu polovinu, to jest uznají alespoň samostatnost a

individualitu ruského ducha, zákonitost jeho bytí a lidumilnou vše sjednocující jeho snahu, pak už tenkrát se nebude téměř oč hádat, alespoň z toho základního, hlavního. Pak by skutečně má řeč byla základem nové "události". Ne ona sama, opakuji naposledy, byla by "událostí" (není hodna takového názvu), nýbrž veliká Puškinova oslava, která se stala "událostí" našeho sjednocení - sjednocení všech vzdělaných a upřímných ruských lidí pro budoucí krásný cíl.

Kapitola druhá

PUŠKIN

(Studie)

Předneseno 8. června v zasedání Společnosti milovníků ruské slovesnosti.

Puškin je zjev neobyčejný a snad jedinečný zjev ruského ducha, pravil Gogol. Dodám za sebe: a prorocký. Ano, v jeho příchodu spočívá pro všechny nás, Rusy, nesporně něco prorockého. Puškin přichází právě na samém počátku správného sebeuvědomění našeho, jakmile se jen začalo ve společnosti naší po celém století od Petrovy reformy, a příchod jeho silně napomáhá osvícení temné cesty naší novým směrodatným světlem. V tomto smyslu je Puškin proroctvím a směrnicí. Děním činnost našeho velikého básníka na tři údobí. Nemluvím teď jako literární kritik; když se dotýkám tvůrčí činnosti Puškina, chci jen vysvětlit svou myšlenku o jeho prorockém pro nás významu a co tím slovem rozumím. Podotknu však mimochodem, že údobí činnosti Puškinovy nemají, zdá se mi, mezi sebou pevných hranic. Začátek "Oněgina" patří například po mém soudu ještě k prvnímu údobí činnosti básníkovy, a "Oněgin" se končí ve druhém údobí, když Puškin našel už své ideály v rodné zemi, přijal a zamiloval si je cele svou milující a prozíravou duší. Říkává se také zpravidla, že v prvním údobí své činnosti Puškin napodoboval evropské básníky, Parneho, Andréa Chéniera a jiné, zvláště Byrona. Ano, bez pochyby, evropští básníci měli veliký vliv na rozvoj jeho génia a zachovali si ten vliv po celý jeho život. Přesto i ty nejranější básně Puškinovy nebyly pouhým napodobením, takže už v nich se vyjádřila neobyčejná samostatnost jeho génia. V napodobeninách neprojevuje se nikdy tolik samostatnosti utrpení a takové hloubky sebepoznání, které projevoval Puškin například v "Cikánech" - básni, kterou vztahují ještě k prvnímu údobí jeho tvůrčí činnosti. Nemluvím ani o tvůrčí síle a prudkosti, kterých by nebylo tolik, kdyby byl jen napodoboval. V typu Aleka, hrdiny básně "Cikáni", projevuje se už silná a hluboká, naprosto ruská myšlenka, vyjádřená později v takové harmonické úplnosti v "Oněginovi", kde téměř týž Aleko nevystupuje už ve fantastickém světle, nýbrž v hmotě reálné a pochopitelné podobě. V Alekovi Puškin už našel a geniálně vyznačil toho nešťastného tuláka v rodné zemi, toho historického ruského trpitele, který se tak historicky nezbytně objevil v naší společnosti, odtržené od lidu. Nenašel pak jej ovšem pouze u Byrona. Typ ten je správný a byl vystižen neomylně, typ ten je stálý a usadil se na dlouho u nás v naší ruské zemi. Tito ruští tuláci bez přístřeší pokračují až dosud ve svých toulkách a ještě dlouho, zdá se, nezmizí. A nechodí-li už v našich dobách hledat do cikánských táborů v jejich divokém svérázném způsobu života své světové ideály a uklidnění v lůně přírody od zmateného a nesmyslného života naší ruské - inteligentní společnosti, pak přece jen stejně se vrhají do socialismu, kterého za Aleka ještě nebylo, chodí s novou vírou na druhou nivu a pracují na ní horlivě, věříce, stejně jako Aleko, že ve svém fantastickém podnikání dosáhnou cílů svých a štěstí nejen pro sebe sama, ale i světového. Neboť ruský tulák potřebuje nezbytně právě světového štěstí, aby se uklidnil; laciněji se nesmíří, - ovšem, pokud jde jen o teorii. Je to stále týž ruský člověk, který se jen objevil v různých dobách. Člověk ten, opakuji, zrodil se

právě na začátku druhého století po veliké Petrově reformě v naší inteligentní společnosti, odtržené od lidu, od lidové síly. Ó, ohromná většina inteligentních Rusů i tenkrát, za Puškina, jako nyní, v naší době, sloužila a slouží klidně v úřadech, u eráru nebo na železnici a v bankách, nebo prostě vydělává různými způsoby peníze, nebo dokonce se zabývá i vědami, přednáší - a všechno to pravidelně, lenivě a klidně, s pravidelnou gáží, s hraním v preference, beze všeho úmyslu utéci do cikánských táborů nebo někam do míst více odpovídajících naší době. Nanejvýš si zaliberální "s odstínem evropského socialismu", ke kterému je však přidán určitý dobrodružný ruský ráz, - to však je jen otázka doby. Co na tom, že jeden se ještě ani nezačínal znepokojovat a druhý už došel k zavřeným dveřím a narazil na ně silně čelem.

Jednou očekává totéž všechny, nevyjdou-li na spasitelnou cestu pokorného obcování s lidem. A nechť si to neočekává ani všechny; stačí jen "vyvolení", stačí jen desátý díl těch, kdo se zneklidňují, aby ani ostatní ohromná většina neměla pro ně pokoje. Aleko nedovedl ovšem ještě vypovědět správně svůj stesk: u něho je všechno ještě jaksi abstraktní, u něho je jen stesk po přírodě, stížnost na světskou společnost, světové snahy, pláč pro někde a někým ztracenou pravdu, které nikterak nemůže nalézt. Je v tom trochu Jeana Jacquesa Rousseaua. Kde je ta pravda, kde a v čem by se mohla objevit a kdy právě byla ztracena, neřekne ovšem sám, ale trpí upřímně. Fantastický a netrpělivý člověk dychtí po spáse zatím převážně jen od zjevů vnějších. Ale tak to také musí být: "Pravda je někde mimo něho, možná někde v jiných zemích, například evropských s jejich pevnými historickými řády, s jejich ustáleným veřejným a občanským životem." A nikdy nepochopí, že pravda je především uvnitř jeho samého, a jak by to také pochopil; vždyť není ve své vlastní zemi vlastní, už po celé století se odnaučil práci, nemá kultury, rostl jako chovanka ústavu v zavřených zdech, povinnosti plnil podivné a neodpovědné podle toho, zda patřil k té či oné ze čtrnácti tříd, na které je rozdělena vzdělaná ruská společnost, zatím je to jen utržená, ve vzduchu se vznášející bublinka. A on to cítí a trpí tím a často tak mučivě! Nu a co na tom, že patří možná k rodové šlechtě a máje, jak je velmi pravděpodobné, nevolníky, dovolil si ve volnosti svého šlechtictví maličkou fantazii, aby se dal okouzlit lidmi, žijícími "bez zákona", a jal se na čas v cikánském táboře vodit a ukazovat Míšku? (Medvěd má obecnou přezdívku "Míška".

Pozn. překl.) Je pochopitelné, že žena, "divoká žena", podle výrazu jednoho básníka, mohla mu dát nejspíše naději na východisko jeho stesku a tu se vrhá s lehkomyšlnou, ale vášnivou vírou k Zemřiči: "Hle, kde je mé východisko, hle, kde může být mé štěstí, zde, v lůně přírody, daleko od světa, zde, u lidí, u kterých není civilizace a zákonů!" A co se ukazuje: při první své srážce s podmínkami této divoké přírody neovládne se a potřísní své ruce krví. Nejen pro světovou harmonii, ale ani cikánům nehodil se nešťastný snílek a oni jej vyhánějí - bez pomsty, bez zloby, majestátně a prostoduše: Opusť nás, pyšný člověče; Jsme divoši, neznáme zákonů, My nemučíme, netrestáme.

Všechno to je ovšem fantastické, ale ten "pyšný člověk" je reálný a je případně vystižen. Poprvé jej u nás vystihl Puškin a to si musíme zapamatovat. Ba právě, právě, jakmile něco není podle jeho, hned zlostně mučí a trestá za svou urážku, nebo, což je dokonce pohodlnější, vzpomene si na svou příslušnost k jedné ze čtrnácti tříd a sám zvolá možná (neboť stávalo se i to) k zákonu mučícímu a trestajícímu a povolá jej, jen aby byla pomstěna jeho osobní urážka. Ne, ta geniální báseň není napodobení! Zde se už projevuje ruské řešení otázky, "prokleté otázky", podle lidové víry a pravdy. "Pokoř se, pyšný člověče, a především zlom svou pýchu. Pokoř se, prázdný člověče, a především pracuj na rodné nivě," to je řešení podle lidové pravdy a lidového rozumu.

"Pravda není mimo tebe, nýbrž v tobě samém; najdi se v sobě, podříd' si sebe, ovládni se - a užiješ pravdu. Ta pravda není ve věcech, není mimo tebe a není někde za mořem, nýbrž především ve tvé vlastní práci nad sebou. Přemůžeš-li se, pokoříš-li se, - staneš se svobodným, jak sis toho nikdy ani nepředstavoval, a začneš velikou věc, i jiné učiníš svobodnými a užiješ štěstí, neboť naplní se život tvůj a pochopíš nakonec lid svůj a jeho svatou pravdu. Ani u cikánů, ani kde jinde není světová harmonie, jsi-li ty sám první jí nehoden, zlobný a pyšný a žádáš život zadarmo, dokonce ani netuší, že se za něho musí platit." Toto řešení otázky je v básni Puškinově už silně napovězeno. Ještě jasněji je vyjádřeno v "Evženu Oněginovi", básni už ne fantastické, nýbrž hmatatelně reálné, ve které je vtělen skutečný ruský život s takovou tvůrčí silou a s takovou dokonalostí, jaké nebylo před Puškinem a snad ani po něm.

Oněgin přijíždí z Petrohradu - nezbytně z Petrohradu, to bylo nepochybně nutné v básni a Puškin nemohl vynechat takového významného reálného rysu v životopisu svého hrdiny. Opakuji zase, je to týž Aleko, zvláště později, když volá ve stesku: Proč jak ten tulský rada v lože já nejsem poután mrtvicí?

Ale teď, na začátku básně, je ještě zpola švihák a světský člověk a příliš málo ještě žil, aby se stačil úplně zklamat v životě.

Ale i jeho už začíná navštěvovat a znepokojovat: Běs ušlechtilý tajné nudy.

V zapadlém koutě, v srdci své vlasti není ovšem u sebe, není doma. Neví, co tu má dělat, a cítí se jaksi u sebe sama na návštěvě. Později, když se toulá v stesku po rodné zemi a po zemích cizích, cítí se jako člověk nesporně vtipný a nesporně upřímný i u cizích bytí cizím sám sobě. I on, pravda, miluje rodnou zemi, ale nedůvěřuje jí. Slýchal ovšem i o rodných ideálech, ale nevěří jim. Věří jen v úplnou nemožnost jakékoli práce na rodné nivě a na ty, kdo věří v tuto možnost, - kterých i tenkrát, jako nyní, nebylo mnoho, - dívá se se smutným úsměvem.

Lenského zabil prostě ze splínu, možná, proč by ne, ze splínu po světovém ideálu, - to je příliš podle našeho, to je pravděpodobné. Jiná je Taťána: je to typ pevný, stojící pevně na své půdě. Je hlubší než Oněgin a ovšem také důvtipnější. Tuší už pouze svým ušlechtilým instinktem, kde a v čem je pravda, což se také projevilo ve finále básně. Puškin by byl možná udělal lépe, kdyby byl nazval svou báseň jménem Taťány a ne Oněgina, neboť ta je nesporně hlavní hrdinkou básně. Je to pozitivní typ a ne negativní. Je to typ pozitivní krásy, je to apoteóza ruské ženy a jí určil básník vyslovit smysl básně v proslulé scéně posledního setkání Taťány s Oněginem. Může se říci, že tak krásný pozitivní typ ruské ženy se už téměř neopakoval v naší umělecké literatuře - snad kromě postavy Lízy v Turgeněvově "Šlechtickém hnízdě". Ale manýra hledět zвыsoka způsobila, že Oněgin dokonce ani vůbec nepoznal Taťánu, když se s ní setkal poprvé v zapadlém koutě ve skromné postavě čisté, nevinné dívky, kterou pojala před ním napoprvé taková plachost. Nedovedl rozeznat v ubohé dívce ucelenosti a dokonalosti a možná ji skutečně pokládal za "mravní embryo". Ona je to embryo, po tom svém dopisu Oněginovi! Je-li kdo mravní embryo, pak je to ovšem on sám, Oněgin, a to je nesporné. A vůbec ji ani nemohl poznat: cožpak on zná duši lidskou? Je to abstraktní člověk, je to neklidný snílek po celý svůj život. Nepoznal ji ani později v Petrohradě v podobě vznešené dámy, kde podle svých vlastních slov v dopise Taťáně "hroužil se jen v dokonalost duše vaší". Ale to jsou jen slova: přešla v životě mimo něho jím nepoznána a neoceněna, v tom je také tragédie jejich románu. Ó, kdyby byl tenkrát na vesnici při prvním setkání s ní přijel z Anglie Childe-Harold nebo dokonce nějaký sám lord Byron a povšiml si jejího

plachého, skromného kouzla a ukázal by mu na ně - ó, Oněgin byl by ihned ohromen a udiven, neboť v těch světových trpitelích je občas tak mnoho duševního lokajství! Ale to se nestalo a ten, kdo hledal světovou harmonii, když jí přečetl kázání a zachoval se přece jen překrásně, vydal se se svým splínem a s krví, prolitou v hloupé zlosti, na rukou svých na toulky po vlasti, nevšímaje si jí, a kypě zdravím a silou, volat s kletbami: Jsem ještě mlád, pln života; Co čeká mne? Žal, tesknota!...

To pochopila Taťána. V nesmrtelných slokách románu zobrazil ji básník, jak navštívila dům tohoto podivného a záhadného jí ještě člověka. Nemluvím ani o uměleckosti, o nedosažitelné kráse a hloubce těchto slok. Je v jeho pracovně, prohlíží si jeho knihy, věci, předměty, snaží se uhádnout podle nich jeho duši, uhádnout svou hádanku a "mravní embryo" se zastavuje nakonec v přemýšlení s podivným úsměvem, s předtuchou rozřešení hádanky, a rty její tiše šeptají: Či parodie je to snad?

Ano, musela to zašeptat, uhádla. V Petrohradě později, dávno poté, při novém jejich setkání, zná jej již úplně. Mimochodem, kdo řekl, že světský, dvořanský život dotkl se hnilobně její duše a že právě hodnost světské dámy a nové světské pojmy byly zčásti příčinou, proč odmítla Oněgina? Ne, tak to nebylo. Ne, je to táž Táňa, táž dřívější vesnická Táňa! Není zkažena, je stísněna tím petrohradským pyšným životem, je podlomena a trpí: nenávidí svou hodnost světské dámy a kdo soudí o ní jinak, ten vůbec nechápe to, co chtěl Puškin říci. A tu praví pevně Oněginovi: Však jiný jest již mužem mým a toho nikdy nezahladím.

Řekla to právě jako ruská žena, v tom je její apoteóza. Vyslovuje pravdu básně. Ó, neřeknu ani slova o jejích náboženských názorech, o názoru na svátost manželství - ne, toho se nedotknou.

Ale což, což proto odmítla jít za ním přesto, že sama mu řekla: "miluji vás", zda proto, že "jako ruská žena" (a ne jižní nebo nějaká Francouzka) nebyla schopna odvážného kroku, nebyla s to přetrhout svá pouta, nebyla s to obětovat báječné pocty, bohatství, světský svůj význam, podmínky ctnosti? Ne, ruská žena je odvážná. Ruská žena půjde směle za tím, v co uvěřila, a dokázala to už... "však jiný je mužem mým a toho nikdy nezahladím".

Kohopak nezradí? Jaké povinnosti? Toho starce generála, kterého přece nemůže milovat, protože miluje Oněgina, a za kterého se vdala jedině proto, že ji "se slzami zaklínání máť prosila" a v uražené zraněné duši její bylo tehdy jen zoufalství a žádná naděje, žádný záblesk světla? Ano, je věrna tomuto generálu, svému muži, poctivému člověku, který ji miluje, váží si jí a pyšní se jí. A nechť si jí "máť prosila", vždyť však ona, a nikdo jiný, dala souhlas, ona sama přísahala, že mu bude jeho poctivou ženou. Nechť se vdala za něho ze zoufalství, ale zrada pokryje jej hanbou a studem a zabije jej. A což může člověk zakládat své štěstí na neštěstí druhého? Štěstí není v pouhých rozkoších lásky, ale v nejvyšší harmonii ducha. Čím uklidnit ducha, jestliže v pozadí stojí nečestný, nelitostný, nelidský čin? Má Taťána utěci jen proto, že zde je její štěstí? Ale jaké může být štěstí, je-li založeno na cizím neštěstí? Dovolte, představte si, že vy sami stavíte budovu osudu lidského s cílem, abyste nakonec obšťastnili lidi, dali jim nakonec mír a klid. A tu si také představte, že proto je nezbytné a nevyhnutelně třeba umučit pouze jednu lidskou bytost, - třeba ani ne příliš důstojnou, podle názoru leckoho dokonce směšnou bytost, ne nějakého Shakespeara, nýbrž prostě poctivého stařečka, muže mladé ženy, v jejíž lásku věří slepě, ačkoli jejího srdce vůbec nezná, váží si jí, pyšní se jí, je jí šťasten a kliden. A tu právě jen jemu je třeba způsobit hanbu, zneuctit jej a zmučit jej a na slzách tohoto zneuctěného starce vybudovat vaši budovu! Budete souhlasit být architektem takové budovy za takových podmínek? To je otázka.

A můžete připustit, byť jen na minutu, myšlenku, že by lidé, pro které by se vystavěla taková budova, souhlasili sami přijmout od vás takové štěstí, kdyby v jeho základech založeno bylo utrpení, dejme tomu, že tvora nicotného, ale nelítostně a nespravedlivě umučeného, přijmout toto štěstí a být na věky šťastnými? Řekněte, mohla rozhodnout jinak Taťána se svou vznešenou duší, se svým srdcem, které tolik vytrpělo? Ne, čistá ruská duše rozhoduje takto: "Nechť, nechť jsem sama zbavena štěstí, nechť mé neštěstí je mnohem silnější než neštěstí tohoto starce, nechť posléze nikdo a nikdy a ten stařec také ne, nedoví se o mé oběti a neocení ji, ale já nechci býti šťastnou tím, že zahubím jiného!"

V tom je tragédie, a ta také se splňuje, překročení hranici už není možné, je pozdě, a tu Taťána posílá Oněgina pryč. Řekne se: Vždyť nešťastný je také Oněgin; jednoho zachránila a druhého zahubila! Dovolte, to je druhá otázka a snad dokonce ta nejdůležitější v básni. Mimochodem, otázka - proč Taťána nešla s Oněginem, má u nás, v literatuře alespoň, svého druhu historii velmi charakteristickou, a proto jsem si dovolil rozšířit se tak o ní. A nejcharakterističtější je, že mravní rozřešení otázky podléhalo tak dlouho u nás pochybám. Myslím tak: kdyby se Taťána dokonce stala svobodnou, kdyby umřel její starý muž a ona ovdověla, že ani pak by nešla za Oněginem. Což nechápete celou podstatu tohoto charakteru? Vždyť ona vidí, kdo je on. On, věčný tulák, spatřil pojednou ženu, kterou dříve pohrdl, v novém, skvělém, nedosažitelném prostředí, - vždyť v tomto prostředí je snad celá podstata věcí. Vždyť této dívce, kterou dříve téměř pohrdal, klaní se teď velký svět - svět, ta velká hrozná autorita pro Oněgina, přes všechny jeho světové snahy - to je to, proč se k ní vrhá oslepen! Zde je můj ideál, volá, zde je má spása, zde je východisko mého stesku, přehlédl jsem je a "štěstí se tak možným zdálo, tak blízkým". A jako dříve Aleko k Zemfíře, tak i on tíhne k Taťaně hledaje v nové snivé fantazii všechna svá řešení. Ale což toho v něm nevidí Taťána, což jej neprohlédla už dávno? Vždyť dobře ví, že on v podstatě miluje jen svou novou fantazii a ne ji, pokornou jako dříve, Taťanu! Ona ví, že ji pokládá za něco jiného a ne za to, čím je, že dokonce ji ani nemiluje, že možná vůbec nikoho nemiluje, že ani není schopen někoho milovat přesto, že tak mučivě trpí! Miluje fantazii, vždyť však on sám je fantazie. Vždyť půjde-li za ním, pak se on hned zítra zklame a pohlédne na svou zálibu posměšně. Nemá žádné pudy, je to bylinka nesená větrem. Ona je zcela jiná; má i v zoufalství, i v trpělivém vědomí, že její život zahynul, přec jen něco pevného a neochvějného, oč se opírá její duše. Jsou to vzpomínky na dětství, vzpomínky na rodné místo, na zapadlou vesnici, ve které se začal její pokorný, čistý život - je to "rov nízký, stín jív a křížek u nohou, jež kryjí chůvu ubohou". Ó, ty vzpomínky a dřívější obrazy jsou jí teď ze všeho nejvzácnější, pouze tyto obrazy jí zůstaly, ale ty také zachraňují její duši od konečného zoufalství. A to není maličkost, ne, v tom je už mnoho, protože tu je celý základ, tu je něco neochvějného a nerozbitného. Tu je styk s vlastí, s rodným lidem, s jeho svatyní. Ale co má on a kdo je on? Nemůže přec jít za ním ze soucitu, aby jej jen potěšila, aby mu alespoň na čas dala z láskyplné lítosti příznak štěstí, vědouc pevně předem, že zítra se podívá na toto své štěstí posměšně. Ne, jsou hluboké a pevné duše, které nemohou vědomě vydat svou svatyni hanbě, byť i z nekonečného soucitu. Ne, Taťána nemohla jít za Oněginem.

Puškin byl tedy v "Oněginovi", v té nesmrtelné a nedostižné své básni, velikým národním spisovatelem, jako nikdy a nikdo před ním. Ihned, tím nejpřiléhavějším a nejpronikavějším způsobem poznamenal přímo hlubinu naší podstaty, naší vrchní, nad lidem stojící společnosti. Tím, že vystihl typ ruského tuláka, tuláka až po naše dny a za našich dnů, tím, že jej první uhádl svým geniálním tušením s historickým jeho osudem a s ohromným významem jeho i v našem příštím osudu, tím, že postavil vedle něho typ pozitivní a nesporné krásy v podobě ruské ženy, Puškin ovšem také prvý z ruských spisovatelů předvedl před námi i v jiných dílech tohoto údobí celou řadu pozitivně krásných ruských typů, které našel v ruském lidu.

Hlavní krása těchto typů je v jejich pravdě, pravdě nesporné a ohmatatelné, takže popírat se už nemohou, stojí jako sochy. Ještě jednou připomenou: nemluvím jako literární kritik, a proto nemíním vykládat svou myšlenku zvlášť podrobným literárním posudkem těch geniálních děl našeho básníka.

O typu ruského mnicha - letopisce mohla by se například napsat celá kniha, aby se ukázala celá důležitost, celý význam tohoto majestátního ruského vzoru pro nás, který Puškin našel v ruské zemi, který propracoval, který vytesal a postavil před námi teď už na věky v nesporné, pokorné a majestátní kráse jeho jako svědectví toho mohutného ducha lidového, který může vydat ze sebe vzory takové nesporné pravdy. Typ tento je dán, existuje, nelze jej uvést v pochybnost, říci, že je to výmysl, že je to jen fantazie a idealizace básníka. Pozorujete sami a souhlasíte; ano, to jest tudíž i duch lidu, který jej vytvořil, to jest tudíž i životní síla tohoto ducha, a ta je velká a nelze ji obejmout. U Puškina je všude slyšet víru v ruský charakter, víru v jeho duchovní moc, a je-li víra - pak je dozajista i naděje, velká naděje v ruského člověka.

V slávy a dobra naději Dopředu hledím bez bázně, - řekl sám básník stran jiné věci, ale slov těch se může přímo užít pro všechnu jeho národní tvůrčí činnost. A nikdy ještě ani jeden ruský spisovatel, ani dříve ani po něm, nespojil se tak duševně a příbuzně s lidem svým jako Puškin. Ó, máme mnoho znalců svého lidu mezi spisovateli, kteří psali tak nadaně, tak přiléhavě a tak láskyplně o lidu, ale přitom srovnáme-li je s Puškinem, pak opravdu až dosud s výjimkou jednoho nebo dvou z nejpozdějších jeho následovníků jsou to jen "pánové" píšící o lidu. U těch nejnadanějších z nich, dokonce právě u těchto dvou výjimek, o kterých jsem se právě zmínil, někdy najednou se zableskne něco nadutého, něco z jiného života i světa, něco přejícího si povznést lid k sobě a obšťastnit jej tímto povznesením. V Puškinovi pak jest právě cosi, co se zpřibuznilo s lidem doopravdy, co v něm dospívá téměř do jakési velmi prostoduché něžnosti. Vezměte pověst "O medvědovi" a o tom, jak sedlák zabil jeho bojarku-medvědici, nebo vzpomeňte si na verše: Svatý Ivane, až my začnem pít - a pochopíte, co chci říci.

Všechny tyto poklady umění a uměleckého prozření byly nám zanechány naším velikým básníkem jako jakési poučení pro budoucí umělce, pro budoucí přicházející po něm pracovníky na téže nivě.

Pozitivně se může říci: Kdyby nebylo Puškina, nebylo by ani talentů, které za ním následovaly. Neprojevily by se alespoň v takové síle a s takovou jasností, dokonce přes veliké své nadání, jaké se jim podařilo projevit v pozdější době už za našich dnů. Ale nejde jen o pouhou poezii, o pouhou uměleckou tvorbu; kdyby nebylo Puškina, nevymezila by se snad s takovou neochvějnou silou (v jaké se to objevilo později, ačkoli stále ještě ne u všech, nýbrž jen u nemnohých) naše víra v naši ruskou samostatnost, naše vědomá už teď naděje v naše národní síly a pak i víra v příští samostatné poslání v rodině evropských národů.

Tento hrdinný čin Puškinův vynikne zvláště jasně, vnikne-li se do toho, co nazývám třetím údobím jeho umělecké činnosti.

Ještě a ještě jednou opakuji, že tato údobí nemají příliš pevných hranic. Některá z děl do konce tohoto třetího údobí mohla se například objevit na samém začátku básnické činnosti našeho básníka, neboť Puškin byl vždy uceleným, abych tak řekl celistvým organismem, který nosil v sobě všechny své zárodky najednou, uvnitř sebe, nepřijímaje jich zevně. Vnější budil v něm jen to, co bylo už zavřeno v hloubce jeho duše. Ale organismus, ten se vyvíjel. A v údobích tohoto vývoje je možné skutečně vyznačit a poznamenat v každém z nich jeho

zvláštní charakter a postupné přerazení jednoho údobí do druhého. Do třetího údobí může se zařadit ten druh jeho děl, ve kterém převážně zazářily ideje vesmírné, ve kterém se odrazily básnické postavy jiných národů a do kterého se vtělili jejich géniové. Některá z těchto děl vyšla až po smrti Puškinově. A v tomto třetím údobí své činnosti znamenal náš básník něco téměř až zázračného, neslýchaného a před ním nikde a u nikoho nevidaného. V evropských literaturách byli skutečně umělečtí géniové obrovské velikosti, Shakespearové, Cervantesové, Schillerové. Ale ukažte alespoň jednoho z těchto velikých géníů, který by měl takovou schopnost světové rezonančnosti jako náš Puškin. A o tuto schopnost, nejhlavnější schopnost našeho národa, dělí se právě s naším lidem a hlavně tím je také lidovým básníkem. Ti největší z evropských básníků nikdy nemohli vtělit do sebe s takovou silou génia cizího, sousedního možná s nimi národa, jeho ducha, celou utajenou hloubku tohoto ducha a celý stesk jeho poslání, jak to mohl projevit Puškin.

Naopak, obračejíce se k cizím národům, evropští básníci nejčastěji je převtělovali do své národnosti a chápali po svém.

Dokonce u Shakespeara jsou například i Italové téměř vesměs Angličany. Jediný Puškin ze všech světových básníků má schopnost převtělit se úplně do cizí národnosti. Takové jsou scény z Fausta, takový je Lakomý rytíř a balada "Žil na světě rytíř chudý". Přečtěte si Dona Juana - a kdyby nebylo podpisu Puškinova, nikdy byste nepoznali, že to nepsal Španěl. Jaké hluboké fantastické postavy jsou v básni: "Hostina v době moru".

Ale v těchto fantastických postavách je patrný génius Anglie; tato báječná píseň o moru hrdiny básně, ta píseň "Mary" s verši: Našich dítek v hlučné škole Zněly milé hlásečky, to jsou anglické písně, to je splín britského génia, jeho pláč, jeho trpitelná předtucha vlastní budoucnosti. Vzpomeňte si na podivné verše: Putuje kdysi dolinou pustou...

Je to téměř doslovný překlad prvních tří stránek z podivné mystické knihy prozaické jednoho starodávného anglického náboženského sektáře. - Ale je to snad jen překlad? Ve smutné a nadšené hudbě těchto veršů lze cítit samu duši severního protestantismu anglického arcikacíře, nekonečného mystika s jeho tupým, chmurným a nepřemožitelným úsilím a s celou bezuzdností mystického snění. Když čtete tyto podivné verše, cítíte jaksi duch století reformace, stává se vám pochopitelným ten bojovný zápal začínajícího se protestantismu, stává se vám posléze pochopitelnou sama historie, a to nejen myslí, nýbrž tak, jako byste tam byli sami, jako byste přešli mimo ozbrojený stan sektářů, zpívali s nimi jejich hymny, plakali s nimi v jejich mystickém nadšení a věřili spolu s nimi v to, v co oni uvěřili. Á propos: a vedle tohoto náboženského mysticismu jsou rovněž náboženské sloky z koránu, nebo "Napodobení koránu": což v tom není molim, což v tom není sám duch koránu a jeho meč, prostoduchá majestátnost víry a hrozná krvavá její síla? A je tu i starý svět, jsou zde "Egyptské noci", jsou zde i pozemští bohové, kteří se usadili nad lidem svým jako bohové, kteří už pohrdají géniem lidu a jeho snahami, kteří už v něho nevěří, kteří se postavili přímo jako osamocení bohové, šílení ve své osamocenosti, v předsmrtné nudě své a stesku, těšíce se fantastickými zvěrstvy, rozkoší hmyzu, rozkoší pavoučí samice, která sežrala svého samce. Ne, pozitivně řeknu, že nebylo básníka s takovou světovou rezonančností, jako byl Puškin, a nejde tu jen o rezonančnost, nýbrž o její podivuhodnou hloubku, o převtělení vlastního ducha do ducha cizích národů, převtělení téměř dokonalé, a proto i zázračné, protože nikde v žádném básníkovi celého světa takový zjev se neopakoval. To je jen u Puškina a v tom smyslu opakují: je to zjev nevidaný a neslýchaný a podle našeho soudu i prorocký. Neboť... neboť... zde se projevila nejvíce jeho národní ruská síla, projevila se právě lidovost v dalším svém vývoji, lidovost v naší budoucnosti, která se skrývá už v přítomnosti a která se prorocky

vyjádřila. Neboť co je síla ducha ruského národa jiného než snaha o světovost a všelidskost v konečných svých cílech? Tím, že se stal úplně lidovým básníkem, Puškin ihned, jakmile se jen dotkl síly lidové, pak také ihned už tuší veliké příští poslání této síly. V tom je zdařilý hadač, v tom je prorok.

Opravdu, čím je pro nás Petrova reforma, a to nejen v budoucnosti, nýbrž i v tom, co už bylo, co se stalo, co se už zřejmě vyjevilo? Co znamenala pro nás tato reforma? Vždyť nebyla pro nás přece jen osvojením evropských obleků, obyčejů, vynálezů a evropské vědy. Vnikneme do toho, jak se věc měla, podívejme se pozorněji. Ano, je dost možné, že ji Petr původně začal provádět právě jen v tomto smyslu, to jest ve smyslu úzce utilitárním, ale později, v dalším rozvoji své ideje, se Petr nepochybně podřídil jistému utajenému citu, který jej vedl v jeho díle k cílům budoucím, nepochybně ohromnějším, než byl pouhý úzký utilitarismus. Právě tak i ruský lid nepřijal reformy z pouhého utilitarismu, nýbrž vycítil už svou předtuchou téměř ihned jistý další, nesrovnatelně vyšší cíl, než je nejužší utilitarismus - vycítil ten cíl, ovšem zase, opakuji to, - podvědomě, avšak také bezprostředně a úplně životně. Vždyť my jsme tenkrát rázem zamířili k samotnému životnímu opětnému sjednocení všelidskému!

Nikoliv nepřátelsky (jak, zdá se, by se bylo mělo stát), nýbrž přátelsky s plnou láskou, přijali jsme do duše své génie cizích národů všech společně, nečiníce převážných plemenných rozdílů, dovedouce instinktem téměř od nejprvnějšího kroku rozeznávat, odstraňovat protiklady, omlouvat a smiřovat rozdíly a tím už jsme projevili svou ochotu i náklonnost, která se pro nás samy teprve nyní objevila a projevila, k obecnému, všelidskému a opětnému sjednocení se všemi plemeny velikého árijského rodu. Ano, poslání ruského člověka je nesporně všeevropské a všesvětové. Stát se skutečným Rusem, stát se úplně Rusem, znamená možná (v konečnosti), podškrtněte to, jenom stát se bratrem všech lidí, všečlověkem, chcete-li. Ó, všechno to slavjanofilství a západnictví je jen jedno veliké nedorozumění u nás, byť historicky nezbytné. Pro pravého Rusa jsou Evropa a osud všeho velikého árijského plemene stejně drahé jako samo Rusko, jako osud vlastní rodné země, protože naším osudem je právě všesvětovost, a to ne skrze meč výbojů, nýbrž silou bratrství a bratrského snažení našeho sjednocení lidí. Zachce-li se vám vniknout do našich dějin po Petrově reformě, najdete už stopy a ukázky této myšlenky, tohoto mého snění, chcete-li charakteru našeho obcování s evropskými plemeny dokonce v naší státní politice. Neboť co dělalo Rusko po celá ta dvě století ve své politice jiného, než že sloužilo Evropě možná mnohem více než sobě samému? Nemyslím, že by to pocházelo jen z neschopnosti našich politiků. Evropské národy ani nevědí, jak jsou nám drazí.

A v budoucnosti, věřím v to, my, to jest ovšem ne my, nýbrž budoucí, příští ruští lidé pochopí už všichni do jednoho, že stát se skutečným Rusem bude právě znamenat snažit se definitivně vnést smír do evropských protikladů už definitivně ukázat východisko evropskému splínu v naší ruské duši, všelidské a všechno sjednocující, zahrnouti v ní s bratrskou láskou všechny naše bratry a koneckonců možná pronést i definitivní slovo velké obecné harmonie bratrského definitivního souladu všech plemen podle Kristova evangelního zákona. Vím, příliš dobře vím, že má slova mohou vypadati nadšeně, přehnaně a fantasticky. Necht'. Já však nelituji, že jsem je vyslovil. To se muselo vyslovit.

Zvláště však nyní, ve chvíli naší slavnosti, ve chvíli uctění našeho velikého génia, který tuto ideu ztělesňuje ve své umělecké síle. A ta myšlenka nebyla vyslovena poprvé, neříkám naprosto nic nového. Bude to hlavně vypadat domýšlivě: "To my, ta naše žebrácká, ta naše hrubá země, má mít takový osud? To nám je určeno říci lidstvu nové slovo?" Dobrá. Což mluvím o ekonomické slávě, o slávě meče či vědy? Mluvím jen o bratrství lidí a o tom, že k

světovému všelidsky bratrskému sjednocení je ruské srdce ze všech národů snad nejvíce předurčeno, vidím stopy toho v našich dějinách, v našich nadaných lidech, v uměleckém géniu Puškina. Ať si je naše země žebrácká, přece na tuto žebráckou zemi "v podobě raba sestupoval žehnaje Kristus". Proč bychom nepřijali v sobě posledního slova jeho? Což on sám se nenarodil v jeslích?

Opakuji: můžeme alespoň ukázati na Puškina, na všesvětovost a všelidskost jeho génia. Vždyť mohl shrnout cizí génie ve své duši jako příbuzné. V umění alespoň, v umělecké tvorbě projevil tu všesvětovost snažení ruského ducha nepochybně, a v tom je už veliký příklad. Je-li naše myšlenka fantazií, pak s Puškinem může se tato fantazie opřít alespoň o určitý základ. Kdyby žil déle, byl by možná vyjevil nesmrtelné a veliké obrazy ruské duše, pochopitelné už našim evropským bratrům, přivábil by je k nám mnohem více a blíže než nyní, stačil by jim možná vysvětlit celou pravdu našich snah a oni by nás už chápali více než nyní, začali by nás vytušovat, přestali by se na nás dívat tak nedůvěřivě a nadutě, jako se dívají ještě nyní. Kdyby byl Puškin žil déle, pak by bylo možná i mezi námi méně nedorozumění a sporů, než tomu je nyní. Ale Bůh soudil jinak. Puškin zemřel v plném rozvoji svých sil a nesporně odnesl s sebou do hrobu určité veliké tajemství. A tu my teď bez něho snažíme se toto tajemství uhádnouti.

Kapitola třetí

VYUŽÍVÁM PŘÍLEŽITOSTI

Čtyři lekce o různých tématech stran jedné lekce, kterou mi přečetl p. A. Gradovskij. S apostrofem na p. Gradovského.

I.

O JEDNÉ NEJZÁKLADNĚJŠÍ VĚCI

Zakončil jsem již svůj "Deník", omeziv jej na svou "Řeč", pronesenou 8. června v Moskvě, a na předmluvu k ní, kterou jsem napsal, tuše povyk, který se skutečně potom zvedl v našem tisku, když vyšla má řeč v "Moskevských vědomostech". Když jsem si však přečetl vaši kritiku, pane Gradovskij, zastavil jsem tištění "Deníku", abych k němu připojil i odpověď na vaše útoky. Ó, předtuchy mé byly oprávněné, povyk se zvedl strašný; domýšlivec jsem, zbabělec jsem já i Manilov i básník a měla by se přivést policie, aby zadržela výbuchy obecnstva - policie ovšem morální, policie liberální. Proč však ne i skutečná? A skutečná policie je teď u nás přec liberální, naprosto ne méně než liberálové, kteří pro mne pozvedli hlas. Opravdu málo chybělo do skutečné! Ale ponechme toho zatím, přejdu přímo k odpovědi na vaše body. Přímo se přiznávám od samého začátku, že osobně bych neměl s vámi ani co sdělovat, ani rozmlouvat. Já se s vámi nedomluví; nemám tudíž vůbec v úmyslu vás přesvědčit nebo přemluvit. Když jsem už dříve čítal mnohé vaše články, divil jsem se ovšem vždy chodu myšlenek.

Proč vám tedy nyní odpovídám? Jedině proto, že mám na zřeteli jiné, kdo nás rozsoudí, to jest čtenáře. Pro tyto druhé také píši. Slyším, tuším, vidím dokonce, že vznikají a přicházejí nové živly, které dychtí po novém slově, kterým se znudilo staré liberální pochechtávání nad každým slovem naděje v Rusko, starý, dřívější liberální - bezzubý skepticismus, staří umrlci, které zapomněli pohřbít a kteří se stále ještě pokládají za mladé pokolení, starý liberál - vůdce

a spasitel Ruska, který v celém dvacetiletí svého pobytu mezi námi nakonec se vyznačil jako "člověk, který nesmyslně křičí na trhu", jak se vyjadřuje lid.

Slovem, dostal jsem chuť říci toho mnoho kromě odpovědi na vaše poznámky, takže jen jaksi využívám příležitosti, když vám teď odpovídám.

Především se tážete a dokonce mi vytýkáte, proč jsem nevyličil jasněji, odkud se vzali naši "tuláci", o kterých jsem mluvil ve své "Řeči"? Nu, to je dlouhá historie, musí se začínat velmi daleka. Nad to pak, kdybych vám stran té věci odpovídal cokoli, nebudete souhlasit, protože máte zaujatý a připravený vlastní úsudek o tom, odkud se vzali a jak se vzali: "Prý od nudy žít se Skvozničky - Dmucharovskými a z občanského zármutku pro neosvobozené tehdy ještě sedláky." Závěr ten je hodný soudobého liberálního člověka, povšechně řečeno, u kterého je všechno, co se týká Ruska, už dávno rozhodnuto a podepsáno s neobyčejnou, jen ruskému liberálovi vlastní lehkostí. Přesto ta otázka je složitější, než si myslíte, mnohem složitější i přes váš tak definitivní úsudek. O "Skvoznicích a zármutku" promluví, až na to dojde řeč, ale především mi dovolu, abych zvedl jedno vaše velmi charakteristické slůvko, které jste vyslovil s lehkostí, která se blíží téměř rozzívenosti a které nemohu obejít. Pravíte: "Ať tak či onak, ale dvě století jsme už pod vlivem evropské osvěty, působící na nás neobyčejně silně, díky "světové rezonančnosti" ruského člověka, kterou p. Dostojevskij uznal za náš národní rys. Utéci před touto osvětou nemáme kam a nemáme také proč. To je fakt, proti kterému nemůžeme ničeho dělat z té příčiny, že každý ruský člověk, který se chtěl stát osvíceným, nezbytně dostal tuto osvětu ze západoevropského pramene při úplném nedostatku pramenů ruských."

Řečeno je to ovšem hravě; ale pronesl jste také důležité slovo: "Osvěta." Dovolte, abych se otázel, co tím rozumíte: západní vědy, užitečné vědomosti, řemesla či duchovní osvětu? První, to jest vědy a řemesla, skutečně nás nemohly minout a utíkat před nimi skutečně nemáme kam a nemáme proč. Souhlasím také úplně, že není ani odkud je dostat, kromě ze západoevropských pramenů, za to je chvála a vděčnost naše Evropě věčná. Vždyť však osvětou rozumím (a myslím, že nikdo nemůže rozumět jinak) - to, co je doslovně vyjádřeno už ve slově "osvěta", to jest světlo duchovní, ozařující duši, osvěcující srdce, dávající směr mysli a ukazující jí dráhu života. Je-li tomu tak, pak dovolu, abych vám podotkl, že takovou osvětu nemáme proč čerpat ze západoevropských pramenů při nejúplnějším nedostatku (a ne nedostatku) pramenů ruských.

Divíte se? Vidíte, v debatách začínám rád samou podstatou věci, samým začátkem sporného bodu rázem. Tvrdím, že náš lid byl osvícen už dávno, přijav do své podstaty Krista a Jeho učení.

Řekne se mi: nezná učení Kristova a nekáže se mu - ale to je námitka lichá. Všichni vědí právě to, co je třeba vědět, i když nevykonají zkoušky z katechismu. Naučil se tomu přece v chrámech, kde po staletí slýchal modlitby a hymny, které jsou lepší než kázání. Opakoval a sám zpíval tyto modlitby už v lesích, když se zachraňoval před nepřáteli, již za Batyjevova tažení možná zpíval: "Hospodin silný buď s námi!" a tenkrát právě naučil se snad tomuto hymnu, protože kromě Krista mu tenkrát ničeho nezbyvalo a už jen v něm, v tom hymnu, je celá pravda Kristova. A co na tom, že lidu čtou málo kázání a diakoni bručí nesrozumitelně - nejkolosálnější obvinění, které si vymysleli na naši církev liberálové, spolu s nepohodlím církevně-slovanského jazyka, který prý je nepochopitelný prostému člověku (a co staroobřadníci? Pane Bože!) Za to vyjde kněz a přečte: "Hospodine, Vládče života mého" - a v této modlitbě je celá podstata křesťanství, celý jeho katechismus a lid zná tu modlitbu

nazpamět. Zná také nazpamět mnohé ze životů svatých, vypráví a poslouchá je s dojetím. Hlavní pak školou křesťanství, kterou prošel, jsou staletí nesčíslných a nekonečných utrpení, která si odnesl do historie, když opuštěn všemi, utlačen všemi, pracuje na všechny a na všechno, zůstával jedině s Kristem - Utěшитelem, kterého přijal tenkrát do své duše na věky a který zachránil za to jeho duši od zoufalství! Proč vám to vše ostatně říkám? Cožpak vás chci přesvědčit? Slova má se vám budou zdát dětinskými, téměř neslušnými. Ale opakuji potřetí: nepíši pro vás. A také téma to je důležité, o něm se musí zvlášť a mnoho ještě říci a budu o něm mluvit, dokud držím pero v rukou, zatím však vyjádřím svou myšlenku jen v základní tezi: jestliže lid náš je osvícen již dávno tím, že přijal do své podstaty Krista a jeho učení, pak spolu s ním, s Kristem, přijal ovšem i pravou osvětu. Při takové základní zásobě osvěty změní se pro něho vědy Západu ovšem jen v pravé dobrodiní. Kristus u nás nebude zastíněn před nimi jako na Západě, kde ostatně nebyl zastíněn vědou, jak tvrdí právě liberálové, nýbrž už před vědami, když západní církev pokazila podobu Kristovu tím, že se přetvořila z církve v římský stát a vtělila se do něho znovu v podobě papežství. Ano, na západě skutečně už není křesťanství a církve, ačkoli jest ještě mnoho křesťanů, kteří nikdy ani nevymizí. Katolictví opravdu už není křesťanství, nýbrž přechází v modlářství a protestantismus, obřími kroky přechází v ateismus, v chladnou, běžnou, proměnlivou (a ne věčnou) mravouku.

Ó, ovšem, ihned mi namítnete, že křesťanství a vzývání Krista neobsahuje vůbec v sobě celý cyklus osvěty, že je to jen jeden stupeň, že je třeba naopak věd, občanských idejí, rozvoje apod.

Nemám, co bych vám na to odpověděl, a ani to není slušné, neboť i když máte zčásti pravdu, například stran věd, přece nikdy, nikdy nepřiznáte, že křesťanství našeho lidu jest a musí zůstat navždy nejhlavnějším a životním základem jeho osvěty! A tu jsem ve své "Řeči" řekl, že Tat'ána, když odmítla jíti za Oněginem, jednala rusky, podle ruské lidové pravdy, a jeden z mých kritiků se urazil, že ruský lid má pravdu, a odpověděl mi otázkou: "A sodemitství?" Cožpak takovým kritikům se může odpovídat? Jsou uraženi hlavně tím, že ruský lid může mít svou pravdu a že je tudíž skutečně osvícen. Což sodemitství existuje v celém lidu našem a existuje jako pravda? Přijímá je celý lid za pravdu? Ano, náš lid je hrubý, ačkoli ani zdaleka ne všechen, ó, ne všechen, o tom přísahám už jako svědek, protože jsem viděl lid náš a znám jej, žil jsem s ním dosti dlouho, jedl jsem s ním, spal jsem s ním a sám jsem byl připočten k zločincům, dělal jsem s ním skutečnou mozolnou práci v době, kdy jiní, "umývajíce si ruce v krvi", dělali liberály a posmívali se lidu, usuzovali na přednáškách a v oddílu novinářských fejetonů, že lid náš je "podoby zvířecí a pečeti jeho". Neříkejte mi, že neznám lid! Znáám jej; od něho jsem přijal znovu do své duše Krista, kterého jsem poznal v otcovském domě ještě jako dítě a kterého jsem už ztratil, když jsem se přetvořil ve svého druhu "evropského liberála". Ale necht', necht' si je náš lid hříšný, necht' je jeho podoba ještě zvířecí: "Syn jel na matce, mladá žena byla podsedním" - odněkud se přece vzala ta píseň? Všechny ruské písně jsou vzaty z nějaké skutečnosti - všimli jste si toho? Buďte však přece alespoň jednou spravedliví, liberální lidé, i vzpomeňte si, co lid vytrpěl po tolik staletí! Vzpomeňte si, kdo je jeho zvířecím stavem vinen nejvíce, a neodsuzujte! Vždyť je směšné odsuzovat sedláka za to, že není učený od vlásenkáře z Velké mořské, a vždyť to dospívá právě k těm obviněním, když povstanou na ruský lid naši evropští liberálové a začnou jej popírat; jestliže si nevypracoval zevnějšek, nemá ani národního vědomí!

Bože můj, a na Západě, kde chcete a v kterémkoli národě - což je tam méně pijáctví a zlodějství, copak tam není známa taková zvířecost a přitom ukrutnost (čehož není v našem lidu) a už pravá, opravdová ignoranství, skutečná neosvícenost, protože mnohdy je spojena s takovou nevázaností, která se tam nepokládá už za hřích, nýbrž právě začala se pokládat za

pravdu a ne za hřích. Ale necht' si, necht' je v našem lidu zvířecost a hřích, přece něco je v něm nesporné: je to právě to, že lid ve svém celku alespoň (a to nejen v ideálu, ale v té nejoprávněnější skutečnosti) nikdy nepřijímá, nepřijme a nebude chtít přijímat svůj hřích jako pravdu! Zhřeší, ale řekne vždy, dříve či později, že zhřešil; učinil jsem nepravdu. Jestliže toho neřekne hříšník, pak to řekne za něho druhý a pravda se naplní. Hřích je puch a puch přejde, až úplně zazáří slunce. Hřích je věc přechodná, ale Kristus je věčný. Lid hřeší a poskvrňuje se denně, ale v lepších chvílích, v Kristových chvílích se nikdy nezmýlí v pravdě. A je právě důležité to, v co lid věří jako ve svou pravdu, v čem ji předpokládá, jak si ji představuje, co si klade jako své nejlepší přání, co si zamiloval, oč prosí Boha, pro co v modlitbách lká. A ideálem lidu je Kristus. Ale s Kristem je ovšem také osvěta a v nejvyšších osudových chvílích svých lid rozhoduje a rozhodoval každou společnou lidovou věc svou křesťanský. Řeknete s posměchem: "Plakat, to je málo, naříkat je také málo, je třeba dělat, je třeba existovat." Ale u vás samotných, pánové, ruští osvícení Evropané, je mnoho spravedlivých? Ukažte mi své spravedlivé, které stavíte místo Krista? Vězte však, že v lidu jsou spravedliví. Jsou pozitivní vzory nevyjádřitelné krásy, kterých se ještě nedotklo vaše pozorování. Jsou ti spravedliví a trpitelé za pravdu - vidíme je, či jich nevidíme? Nevím; komu je dáno vidět, ten je ovšem uvidí a pochopí, kdo pak vidí jen zvířecí podobu, ten ovšem neuvidí ničeho. Lid alespoň věří, že je má, věří, že jsou, je silný tou myšlenku a doufá, že jej vždy v potřebné obecné chvíli spasí. A kolikrát zachraňoval náš lid vlast? Ještě nedávno, když byl zasmrádl v hříchu, v opilství a nesprávnostech, zaradoval se duchovně, všecek ve svém celku, z poslední války za Kristovu víru, utlačovanou muslimy u Turků.

Přijal ji, chytil se jí jako očištné oběti své za hřích a nesprávnosti, posílal syny své umírat za svatou věc a nekřičel, že klesá rubl a že cena hovězího stoupla. Dychtivě poslouchal, dychtivě se vyptával a sám četl o válce a my všichni jsme toho svědky, je u nás mnoho svědků. Víím, povznesení ducha lidového za poslední války a tím spíše příčin tohoto povznesení liberálové neuznávají, posmívají se této ideji. "Ta spodina že má koncentrační myšlenku, občanský cit, politickou myšlenku - copak se to může dovolit?" A proč, proč je náš evropský liberál tak často nepřitelem ruského lidu? Proč v Evropě ti, kdo si říkají demokraté, stojí vždy za lidem, nebo alespoň se o něho opírají, ale náš demokrat je často aristokrat a koneckonců téměř vždy pracuje do rukou všemu tomu, co potlačuje lidovou sílu, a končí panskostí. Ó, netvrdím, že jsou nepřáteli lidu vědomě, ale právě v té nevědomosti je tragédie. Budete pobouřeni těmito otázkami? Dobrá. Pro mne jsou to vše axiomata a nepřestanu je už ovšem vysvětlovat a dokazovat, dokud jen budu psát a mluvit.

A tak tedy končím. Stran věd je to správné, ale "osvícenost"

nemusíme čerpat ze západoevropských pramenů. Jinak načerpáme snad takové společenské formulky, jako je chacun pour soi et Dieu pour tous, čili: après moi le déluge. Ó, hned vykřiknou: "A u nás nemáme takových pořekadel: 'Starý chléb a sůl se zapomíná' a sta jiných aforismů stejného druhu?" Ano, všelijakých pořekadel je v lidu mnoho, mysl lidu je široká, humor také, rozvíjející se uvědomění napovídá vždy negaci - ale to vše jsou jen pořekadla, v mravní jejich sílu lid náš nevěří, sám si z nich tropí žerty a směje se jim, alespoň ve svém celku je zavrhuje. Ale osmělte se vy tvrdit, že chacun pour soi et Dieu pour tous je jen pořekadlo a ne obecná už formule, na Západě všemi přijatá, které tam všichni slouží a věří? Alespoň všichni ti, kteří stojí nad lidem, kteří jej drží na uzdě, kteří vládou zemí a proletářem a stojí na stráž "evropské osvěty". Nač potřebujeme takové osvěty?

Hledejme u sebe něco jiného. Věda je jedna věc a osvěta druhá. S nadějí v lid a v jeho síly rozvineme možná jednou už v úplnosti, v úplné záři a lesku tuto svou Kristovu osvětu.

Řeknete mi, toť se ví, že všechno to je jen dlouhé povídání a ne odpověď na vaši kritiku. Dobrá. Pokládám to sám jen za předmluvu, ale za nutnou.

Jako vy pozorujete a nalézáte u mne, to jest v mé "Řeči" takové body rozdílu mezi mnou a vámi, tak jsem si já všiml a vytkl ten bod u vás, který pokládám za náš základní rozdíl, který nám nejvíce překáží dospěti k dohodě. Ale předmluva je skončena, přistoupíme k vaší kritice, teď už bez odchylek.

II.

ALEKO A DĚRŽIMORDA. UTRPENÍ ALEKOVO PRO NEVOLNICKÉHO SEDLÁKA.

ANEKDOTY Pište, kritizujte mou "Řeč": "Avšak Puškin líče Aleka a Oněgina s jejich negací, neukázal, že právě "popírali", a bylo by v nejvyšší míře riskantní tvrdit, že popírali právě 'lidovou pravdu', základní prvky ruského světového názoru. To nikde není vidět".

Nu, ať je vidět nebo ne, ať je to riskantní nebo ne, k tomu se hned vrátíme, ale především se podíváme na to, co říkáte o Dmucharovských, před kterými prý utekl Aleko k cikánům: Avšak skutečně svět tehdejších tuláků, - píšete - byl světem, který popíral druhý svět. K vysvětlení těchto typů je třeba jiných typů, kterých Puškin nevytvořil, ačkoli se k nim obracel občas s palčivou nelibostí. Přirozenost jeho talentu bránila mu sestoupit do této tmy a povznést "na perlu stvoření" sovy, sýčky a netopýry, naplňující sklepní poschodí ruského příbytku (ne snad vrchní?). To učinil Gogol - veliký rub Puškinův. Ten řekl světu, proč utekl Aleko k cikánům, proč se nudil Oněgin, proč se narodili na světě "zbyteční lidé", zvěčnění Turgeněvem.

Korobočka, Sobakevičové, Skvoznikové - Dmucharovští, Děržimordové, Ťapkinové-Lapkinové - to je stinná stránka Aleka, Beltova, Rudina a mnohých jiných. To je pozadí, bez kterého nejsou pochopitelné postavy posledních. A vždyť ti Gogolovi hrdinové byli ruští - och, jak ruští lidé! Korobočka neměla splínu, Skvoznik-Dmucharovskij dovedl znamenitě zacházet s kupci, Sobakevič viděl naskrz své sedláky a oni viděli naskrz jej.

Alekové a Rudinové neviděli toho všeho úplně a nechápali; utekli prostě, kam kdo mohl: Aleko k cikánům, Rudin do Paříže umírat za věc, pro něho úplně vedlejší.

Oni prostě utekli, hled'te. Ó, jaká fejetonová lehkost úsudku! A jak prostě vám to všechno vychází, jak je to všechno u vás hotové a předem rozhodnuté! Říkáte skutečně hotová slova. Á propos, proč jste zavedl řeč na to, že všichni Gogolovi hrdinové byli ruští - "och, jak ruští lidé!" K naší diskusi se to vůbec ani nehodí. A kdo také neví, že to byli ruští lidé? Ano, Aleko i Rudin byli Rusové; ano, i já s vámi jsme Rusové; ano, Rusem, úplně Rusem byl i Rudin, který utekl do Paříže umírat za věc, pro něho prý úplně vedlejší, jak tvrdíte. Ale vždyť je v nejvyšší míře Rusem právě proto, že věc, za kterou umíral v Paříži, nebyla mu vůbec tak vedlejší - jako by byla Angličanu nebo Němci, - neboť věc evropská, světová, všelidská dávno už není lhostejná ruskému člověku. Vždyť to je významný rys Rudinův. Tragédie Rudina byla vlastně v tom, že na celé své nivě nenašel práci a umřel na jiné nivě, která mu však vůbec nebyla tak cizí, jak vy tvrdíte. Ale oč vlastně jde: všichni ti Skvoznikové a Sobakevičové byli sice ruští lidé, ale zkažení ruští lidé, odtržení od půdy, kteří sice znali způsob života lidu z jedné strany, ale neznali ničeho na druhé straně, netušili dokonce, že existuje totiž ta druhá strana - to je právě to celé. Duše lidu, toho, po čem lid touží, oč v modlitbách prosí, ani netušili, protože hrozně pohrdali lidem.

A dokonce duši v něm popírali vůbec, kromě snad té "duše", která byla v statistikách. "Sobakevič viděl naskrze své sedláky,"

tvrdíte vy. Sobakevič viděl ve svém Proškovi jen sílu, kterou může prodat Čičikovovi. Tvrdíte, že Skvoznik-Dmuchanovskij dovedl znamenitě mluvit s kupci. Slitujte se! A přečtěte si sám monolog městského hejtmana ke kupcům v pátém jednání. Tak se snad mluví jen se psy a ne s lidmi, to tedy znamená mluvit "znamenitě" s ruským člověkem? Snad to nechválíte? Pak by už bylo lépe rovnou po hubě nebo za vlasy. Za svého dětství viděl jsem jednou na velké cestě kurýra v uniformě se šosy, v trojhranném klobouku s pérem strašně mlátit pěstí kočího v plné jízdě a ten zběsile mrskal svou spařenou, plným tryskem běžící trojku. Tento kurýr byl ovšem podle rodu Rus, ale tak oslepený a odtržený od lidu, že nedovedl ani mluvit jinak s ruským člověkem než svou ohromnou pěstí beze všech řečí. A přece přitom strávil celý svůj život s kočími a s nejrůznějším ruským lidem. Ale šůsky jeho uniformy, klobouk s pérem, jeho důstojnická hodnost, jeho vyleštěné petrohradské boty byly mu duševně i duchovně dražší nejen než ruský sedlák, ale možná, než celé Rusko, které sjezdil křížem krážem a ve kterém podle veškeré pravděpodobnosti rovněž nenašel nic pozoruhodného a hodného něčeho jiného než jeho pěsti nebo kopance vyčištěnou jeho botou. Celé Rusko představoval si jen v podobě svých představených a všechno, co bylo kromě představených, bylo téměř nehodno existence. Jak takový člověk může chápat podstatu lidu a jeho duši! Byl to sice Rus, ale už evropský Rus, který právě začal své evropanství nikoli osvětou, nýbrž rozvratem, jako začínali vůbec mnozí, neobyčejně mnozí.

Ano, pánové, tento rozvrat pokládal se u nás nejednou za nejsprávnější způsob, jak předělat ruské lidi na Evropany. Vždyť syn takového myslivce bude možná profesorem, to jest patentovaným už Evropanem. Nemluvte tedy o tom, že chápu lidovou podstatu.

Bylo třeba Puškinů, Chomjakovů, Samarinů, Aksakovů, aby se začalo mluvit o pravé podstatě lidové (mluvilo se sice i dříve, ale jaksi klasicky a divadelně). A když sami začali mluvit o "pravdě lidové", dívali se na ně všichni jako na epileptiky a idioty, mající za ideál - "jíst ředkev a psát udání". Ano, udání.

Překvapili zprvu všechny svým objevením a názory tak, že liberálové začali dokonce pochybovat: nechtějí psát na ně udání?

Rozhodněte sami: vzdálili se daleko od tohoto hloupoučkého názoru na slavjanofily mnozí soudobí liberálové, nebo ne?

Ale k věci. Tvrdíte, že Aleko utekl k cikánům od Děržimordy.

Dejme tomu, že je to pravda. Ale nejhorší je to, že vy, pane Gardovskij, úplně přesvědčeně přiznáváte Alekovi právo na takovou štítivost jeho: "Nemohl prý neutéci k cikánům, neboť Děržimorda byl už příliš ohavný." Ale já tvrdím, že Aleko a Oněgin byli také svého druhu Děržimordové, a to v mnohém směru dokonce i horší.

Jenom s tím rozdílem, že jich za to vůbec neobviňuji, uznávaje úplně tragičnost jejich osudu, ale vy je chválíte za to, že utekli: "Což prý se tací velcí a zajímaví lidé mohli shodnout s takovými stvůrami?" Hrozně se mýlíte. Vy sám dovozujete, že Aleko a Oněgin se vůbec neodtrhávali od půdy a vůbec nepopírali lidové pravdy. Nejen to: "Vůbec ani nebyli pyšní" - to je to, co vy dokonce tvrdíte. Ale zde je pýcha přímý, logický a nevyhnutelný důsledek jejich abstraktnosti a odtrženosti od země. Vždyť přece nemůžete popírat, že neznali země, že

vyrostli a byli vychováni školsky, Rusko poznávali v Petrohradě v úřadě, s lidem byli v poměru pána k nevolníkovi. I když žili ve vesnici se sedlákem.

Můj myslivec se znal celý život s kočími a nic jiného v nich neuznal, než že jsou hodni jeho pěsti. Aleko a Oněgin byli k Rusku povznesení a netrpěliví, jako všichni lidé, kteří žijí, odděleni od lidu jako skupinka, ze všeho hotového, to jest z práce sedláka a z evropské osvěty, které se jim dostalo také zadarmo. Právě tím, že všichni naši inteligentní lidé jistou historickou průpravou téměř po všechna staletí naší historie stali se jen lichými zahaleči, - tím se také vysvětluje jejich abstraktnost a odtrženost od rodné půdy. Nezahynul Děržimordou, ale tím, že si nedovedl vysvětlit Děržimordu a jeho původ. Byl na to příliš pyšný. Poněvadž pak si to nedovedl vysvětlit, nenašel ani možnosti pracovat na rodné půdě. Ty pak, kteří věřili v tuto možnost, pokládal za hlupáky nebo také za Děržimordy. A náš tulák nebyl pyšný jen vůči Děržimordovi, ale také vůči Rusku, neboť Rusko obsahovalo v sobě podle jeho názoru jen otroky a Děržimordy. Jestliže obsahovalo v sobě něco ušlechtilejšího, pak to byli oni, Alekové a Oněginové, ale víc nic. Potom pýcha přichází již sama sebou; zůstávající v abstrakci, začínali se přirozeně divit své šlechtivosti a své výšce nad ošklivými Děržimordy, ve kterých si nedovedli nic vysvětlit. Kdyby nebyli pyšní, poznali by, že i oni jsou Děržimordové, a až by to prohlédli, našli by možná právě tehdy v tom prozření také východisko ke smíření. K lidu pak cítili už nejen pýchu, nýbrž omrzelost a to vesměs. Vy všemu tomu nevěříte, nýbrž naopak říkáte, že mnohé rysy Aleka i Oněgina jsou skutečně odporné, začínáte mně nadutě vytýkat úzkost názoru, to, že "léčit symptomy a ponechávat kořen nemoci je sotva rozvážlivé". Tvrdíte, že tím, že říkám: "Pokoř se, pyšný člověče" - obviňuji Aleka jen v osobních jeho vlastnostech, pomíjí je kořen zla, "jako by celá podstata věci byla jen v lidech pyšných a nechtějících se pokořit". "Nerozřešena je otázka," říkáte, "před čím se pyšnili tuláci; zůstává bez odpovědi i druhá: před čím se mají pokořit."

Všechno to je z vaší strany už příliš povznesené. Zdá se, že jsem přímo vyvodil, že "tuláci" jsou produkt historického vývoje naší společnosti, nesvaluji tudíž veškeré viny jen na ně osobně, nýbrž na jejich osobní vlastnosti. Četl jste to u mne, je to napsáno, vytištěno, proč porušujete smysl? Když citujete ode mne tirádu: "Pokoř se," píšete: "V těchto slovech p. Dostojevskij vyjádřil to "nejsvětější" ze svých názorů, to, co tvoří zároveň sílu i slabost autora "Bratří Karamazových". V těchto slovech je obsažen veliký náboženský ideál, mohutné prorocké osobní mravnosti, ale není ani náznaku na ideály společenské."

A pak po těch slovech začínáte ihned kritizovat ideu "osobního sebezdokonalování v duchu křesťanské lásky". K vašemu názoru o "osobním sebezdokonalování" přejdu ihned, ale dříve vám obrátím celý váš rub, který byste rád, zdá se, skryl, a to: nerozumně jste se na mne jen proto, že obviňuji "tuláka", nýbrž pro to, že ho neuznávám za ideál mravní dokonalosti, za ruského zdravého člověka, jakým jen může a musí být! Když uznáváte, že v Alekovi a Oněginovi jsou "vzácné rysy", pak jen chytračíte. Podle vašeho vnitřního názoru, který z jakési příčiny nechcete odhalit úplně, jsou "tuláci" normální a krásní, krásní už tím, že utekli od Děržimordů. S nelibostí hledíte, jestliže si kdo dovolí uznat v nich nějaký nedostatek. Říkáte už přímo: "Bylo by nesmyslné tvrdit, že hynuli ze své pýchy a nechtěli se pokořit před lidovou pravdou." Posléze tvrdíte se zápletem a trváte na tom, že osvobozovali sedláky. Píšete: "Řekneme víc: jestliže se v duších těchto 'tuláků' první poloviny našeho století zachovalo nějaké pomyšlení, pak to bylo pomyšlení na lid, ta nejžhavější z jejich nenávistí byla obrácena právě proti otroctví, doléhajícímu na lid. Necht' si milovali lid a nenáviděli nevolnické právo podle svého, "evropsky" nebo jak. Kdo jiný však, ne-li oni, připravili naši společnost na odstranění nevolnického práva? Čím mohli, tím posloužili "rodné nivě", zpočátku v hodnosti proroků osvobození a později v hodnosti světových zprostředkovatelů prvního řádu."

O to právě jde, že "tuláci" nenáviděli nevolnické právo "podle svého, evropsky", v tom je také celá váha. O to právě jde, že nenáviděli nevolnické právo nikoliv ruského sedláka, který na ně pracoval, který je živil a který mimo jiné i jimi byl tudíž utiskován. Kdo jim překážel, jestliže je občanský zármutek přemáhal tak, že museli utíkat dokonce k cikánům nebo na barikády do Paříže, kdo jim překážel osvobodit se alespoň od své vlastní osobní odpovědnosti? Ale o takovém osvobození bylo u nás málo co slyšet, ale občanského nároku se ozývalo dost. "Prostředí jej tísnilo a jak by se byl zbavil vlastního kapitálu?" Ale pročpak by se nezbavil, když věc už dospívala z lítosti pro sedláka tak daleko, že museli utíkat na barikády? O to právě jde, že v "městečku Paříži" je přece jen třeba peněz, i když se bere účast na barikádách, takže právě nevolníci posílali poplatek.

Dělalo se to ještě prostěji: zastavovali, prodávali nebo vyměňovali (není to jedno?) sedláky, a když získali peníze, odjížděli do Paříže podporovat vydávání francouzských radikálních novin a časopisů pro spásu celého lidstva a ne jen ruského sedláka. Tvrdíte, že je všechny tísnil zármutek pro nevolnického sedláka? Ne snad jen pro nevolnického sedláka, nýbrž vůbec abstraktní zármutek pro otroctví v lidstvu: "To nemá být, je to neosvícené, Liberté, prý, Egalité et Fraternité". Pokud pak jde o ruského sedláka osobně, pak smutek pro něho snad vůbec ani netrápil tak hrozně těchto velikých srdcí. Známe a zapamatoval jsem si množství intimních výroků dokonce velmi a velmi "osvícených" lidí dřívějších dobrých starých časů. "Otroctví je zajisté hrozná věc, - přiznávali intimně mezi sebou -, ale když se to vezme všechno, cožpak náš lid - je nějaký lid? Nu, podobá se pařížskému lidu roku devadesátého třetího? A on si už přivykl na otroctví, jeho tvář, jeho postava už sama vyjadřuje otroka a chcete-li, metla je například hrozná ohavnost, povšechně řečeno, ale pro ruského člověka je na mou věru metlička ještě nutná; ruskému sedlákově se musí namrskat, ruskému sedlákově se zasteskne, nenamrská-li se mu, to je už takový národ" - to jsem slyšel svého času, dokonce od velmi osvícených lidí. To je "střízlivá pravda". Oněgin snad nemrskal svých poddaných, ačkoli, opravdu je to těžké rozhodnout, ale Aleko, jsem o tom přesvědčen, je mrskal - a to přece ne z krutosti srdce, nýbrž dokonce ze soucitu, téměř pro dobrý cíl: "Vždyť je to pro něho nezbytné, vždyť sám přichází a prosí: napráskej mi, pane, udělej mne člověkem, příliš jsem rozmazlen! Co dělat s takovou přirozeností, řekněte, prosím, než vyhovět mu a namrskat!" Opakuji, ten cit k sedlákově dospíval často k štítlivosti. A kolik pohrdavých anekdot kolovalo tenkrát mezi nimi o ruském sedlákově, pohrdavých a nestoudných, o jeho otrocké duši, o jeho "modlářství", o jeho knězi, o jeho ženě, a mluvili to s nejlhčím srdcem mnohdy tací lidé, u kterých jejich vlastní rodinný život byl často mučírnou, ó, toť se ví, ne vždy pro něco špatného, nýbrž mnohdy právě jen pro přílišný zápal k posledním evropským ideám, `a la Lucrezia Floriani, pochopeným například u nás a osvojeným s celou ruskou usilovností. Ruští lidé byli při všem! Ó, ruští smutní tuláci byli mnohdy velkými taškáři, pane Gradovskij, a právě tyto anekdotičky o ruském sedlákově a pohrdavý názor o něm zmírňovaly téměř vždy ostří jejich zármutku pro nevolnické právo, dávajíce mu takto jen abstraktně - světový ráz. Vždyť s abstraktně světovým rázem smutku je přece velmi možné se shodnout, živě se přitom duchovně pozorováním své vlastní mravní krásy a vzletu vlastní občanské myšlenky, ale duševně přece jen se živě poplatkem týchž sedláků, a to ještě jak! Ale nač mluvit; ještě nedávno uvedl jeden pamětník starých dob, pozorovatel té doby, v časopise anekdotu o jednom setkání tehdejších nejsilnějších ruských liberálů a světových myslí s ruskou ženou. V tom už byli zjevní tuláci, kteří se projeví v tom smyslu historicky.

V létě, hleďte, a to v roce čtyřicátém pátém, sjelo se na krásný statek u Moskvy, kde se dávaly poznámky onoho pamětníka starých dob "kolosální" obědy, množství hostů: nejhumánnější profesori, podivuhodní milovníci a znalci krásného umění a lecčehos jiného, nejslavnější demokraté a později dokonce významní političtí činitelé světového významu, kritikové,

spisovatelé, dámy nejskvělejší vyspělosti. A pojednou celá společnost, pravděpodobně po obědě se šampaňským, s koláči a s ptačím mlékem (pro něco byly obědy nazvány kolosálními), vydala se na procházku do pole. V zapadlém místě, v žitě, potkali žnečku. Letní práce je známá: sedláci a selky vstávají ve čtyři hodiny a jdou sklízet obilí, pracují do noci. Žnouti je velmi těžké, člověk je shrben celých dvanáct hodin, slunce pálí. Žnečka zpravidla pronikne do žita tak, že ji ani není vidět. A právě zde v žitě nalézá společnost žnečku - představte si, v "primitivním kostýmu" (v košili?!). To je hrozné! Světový, humánní cit je pobouřen, ihned se ozval rozhněvaný hlas: "Pouze ruská žena se ze všech žen před nikým nestydí!" Nu, toť se ví, ihned závěr: "Pouze ruská žena ze všech žen je taková, že se před ní nikdo a za nic nestydí." To jest, že se snad ani nemusí stydět? Začala se hádka. Objevili se i zastánci selky, ale jací zastánci a s jakými námitkami museli bojovat! A právě takové názory a úsudky se mohly ozývat v davu tuláků - kteří se napili šampaňského a nahltali ústřic - a za čí peníze? Ale přece za její práci! Vždyť na vás, světoví trpitelé, pracuje, vždyť za její práci jste se najedli. Že v žitě, kde ji není vidět, mučena sluncem a potem, sňala kazajku a zůstala jen v košili - za to je nestydatá, že až urazila váš stydlivý cit: "Ze všech žen prý je nejnestydatější" - ach, vy cudní lidé! A "pařížské zábavy vaše a vaše kousky v městečku Paříži" a kankánek v Ball-Mabil, před kterým ruští lidé táli, když jen o něm vyprávěli, a miloučká písnička: Ma comme`re, quand je danse, Comment va mon cotillon?

s graciézním nazvedáváním sukénky a se šhubáním zadkem - to naše cudné ruské lidi nepobuřuje, naopak okouzluje? "Prosím vás, vždyť je to u nich tak graciézní, ten kankánek, to šhubání, - vždyť je to nejúhlednější article de Paris svého druhu, ale co je zde: zde je ženská, ruská ženská, pařez, soudek!" Ne, pánové, zde už není ani přesvědčení o mizernosti našeho sedláka a lidu, zde už to přešlo v cit, zde se projevil osobní cit ošklivosti k sedlákově - ó, ovšem, mimoděčný, téměř neuvědomělý, dokonce naprosto nepozorovaný z jejich strany. Přiznám se, že nemohu souhlasit ani s tak kapitální vaší tezí, pane Gradovskij: "Kdo jiný, ne-li oni, připravil společnost naši k odstranění nevolnického práva?"

Posloužili leda abstraktním žvaněním, ždímajíce občanský smutek podle všech pravidel, - ó, ovšem, všechno to šlo do obecné ekonomie a hodilo se k věci. Ale k osvobození sedláků přispívali a pracujícím pro osvobození pomáhali spíše lidé takového druhu, jako byl například Samarin, a ne vaši tuláci. Lidé takového typu, jako byl Samarin, typu už nadobro se nepodobajícího tulákům, objevilo se k veliké tehdejší práci velmi mnoho, pane Gradovskij, ale o tom ovšem neříkáte ani slova. Tulákům však se ta věc podle všech známek velmi brzy omrzela a zase se začli štítivě podněcovat. Kdyby to nebyli tuláci, byli by jednali jinak. Když dostali výkupné, jali se ostatní půdu a lesy své prodávat kupcům a lichvářům za babku a na zničení, vystěhovali se za hranice a začali požívat absint... Vy ovšem s mým názorem nebudete souhlasit, p. profesore, ale copak mám dělat: nemohu naprosto přistoupit na to, abych tento vzor tak drahého vám ruského, vznešeného a liberálního člověka uznal za ideál skutečného normálního ruského člověka, který prý byl ve skutečnosti, jest a musí být i v budoucnosti. Ale mnoho nesmyslného udělali tito lidé v posledních desetiletích na rodné nivě. To bude správnější než váš dithyramb na slávu těchto minulých pánů.

III.

DVĚ PŮLKY Ale teď přejdu k vašim názorům na "osobní sebeobětování v duchu křesťanské lásky" a na naprostou prý jeho nedostatečnost v poměru k "ideálům společenským" a hlavně k "společenským institucím". Ó, vy sám začínáte tím, že je to ten nejdůležitější bod v našem rozdílu názorů. Pišete: "Teď jsme dospěli k nejdůležitějšímu bodu v našem rozdílu názorů s p.

Dostojevským. Když žádá pokoření před lidovou pravdou, před lidovými ideály, přijímá tuto 'pravdu' a tyto ideály jako něco hotového, neochvějného a věčného. Dovolíme si mu říci - ne!

Společenské ideály našeho lidu jsou ještě v procesu vzniku, vývoje. Ten musí ještě mnoho pracovat nad sebou, aby se stal hodným jména velikého národa."

Odpovídal jsem už vám zčásti stran "pravdy" a ideálů na začátku článku v prvním jeho oddílu. Tu pravdu a ty ideály lidové shledáváte přímo nedostatečnými pro rozvoj společenských ideálů Ruska. Náboženství je prý jedno a společenská věc druhá. Živý, ucelený organismus řežete svým učeným nožem na dvě půlky a tvrdíte, že tyto dvě půlky musí být naprosto nezávislé jedna na druhé. Podívejme se však blíže, rozeberme tyto dvě půlky každou zvlášť a možná, že z toho něco vyvodíme. Rozebereme nejprve půlku o "sebeobětování v duchu křesťanské lásky". Píšete: "Pan Dostojevskij vybízí pracovat nad sebou a pokořit se. Osobní sebeobětování v duchu křesťanské lásky je ovšem první předpoklad pro každou činnost, velkou či malou. Ale z toho nevyplývá, že by lidé, osobně dokonalí v křesťanském smyslu, vytvořili určitě dokonalou společnost (!) Dovolím si uvést příklad.

"Apoštol Pavel poučoval otroky i pány o jejich vzájemném poměru.

I ti, i druzí mohli poslouchat a zpravidla poslouchali svého apoštola, byli osobně dobrými křesťany, ale otroctví přesto se nechválilo a zůstávalo institucí nemravnou. Právě tak p. Dostojevskij a právě tak každý z nás znal výborné křesťany statkáře a stejné sedláky. Ale nevolnické právo zůstávalo ohavností před Hospodinem a ruský car Osvoboditel byl nositelem požadavků nejen osobní, ale i společenské mravnosti, o které za starých dob nebylo patřičných pojmů, přestože 'dobrých lidí' bylo možná neméně než nyní."

"Osobní a společenská mravnost není jedno a totéž. Z toho vyplývá, že společenské zdokonalení nemůže se dosíci jen zlepšováním vlastností lidí, kteří tvoří společnost. Uvedeme zase příklad. Dejme tomu, že by se od roku 1800 jala řada proroků křesťanské lásky a pokory zlepšovat mravnost Koroboček a Sobakevičů. Cožpak by bylo možno předpokládat, že by dosáhli odstranění nevolnického práva, že by nebylo třeba mocenského slova pro odstranění tohoto "zjevu"? Naopak. Korobočka by se jala dokazovat, že je pravá křesťanská a pravá "matka" svých sedláků a setrvala by v tom přesvědčení, přes všechny důvody proroka...

"Zlepšení lidí ve smyslu společenském nemůže být provedeno jen prací nad sebou a pokořením se." Pracovat nad sebou a pokořovat své vášně je možno i v poušti i na neobydleném ostrově. Ale jako bytosti společenské se lidé rozvíjejí a zlepšují druh vedle druhu, druh pro druhu a druh s druhem. Právě proto společenská dokonalost lidí závisí do velké míry na dokonalosti institucí, vychovávajících v člověku ne-li křesťanské, tedy občanské ctnosti."

Hleďte, kolik jsem z vás ocitoval! Všechno to je hrozně povznesené a "osobnímu sebezdokalování v duchu křesťanské lásky" dostalo se co proto: v občanských věcech se prý téměř k ničemu nehodí. Jak podivně však chápáte křesťanství? Představte si jen, že Korobočka a Sobakevič se stali skutečnými křesťany, už dokonalými (sám mluvíte o dokonalosti) - cožpak bude potom možné je přesvědčit, aby se zřekli nevolnického práva? To je záludná otázka, kterou dáváte a odpovídáte na ni ovšem: "Ne, není možno přesvědčit Korobočku, i když bude pravou křesťankou." Na to přímo odpovím: kdyby se jen Korobočka stala a mohla stát pravou, dokonalou křesťankou, pak by nevolnické právo na jejím statku už

neexistovalo vůbec, takže by ani nebylo proč se namáhat, přestože by všechna nevolnická akta a výkupy zůstávaly u ní v kufru.

Dovolte také: vždyť Korobočka byla i dříve křesťankou a narodila se jí? Když tedy mluvíte o nových prorocích křesťanství, rozumíte sice dřívější svou podstatou křesťanství, ale zesílené, zdokonalené, abych tak řekl, které dospělo už ke svému ideálu?

Nu, jacípak potom otroci a jací páni, prosím vás? Musíme si přece trochu pamatovat křesťanství. A co je pak Korobočka, dokonalé už křesťance, do toho, jsou-li její sedláci nevolničníci či ne? Je jim "matkou", pravou už matkou a "matka" by ihned odstranila dřívější "paní". To by se stalo samo sebou. Dřívější paní a dřívější otrok by zmizeli jako mlha před sluncem a objevili by se zcela noví lidé, v naprosto nových poměrech mezi sebou, dříve neslýchaných; objevili by se všude dokonalí křesťané, kterých bylo dříve jako jednotlivců tak málo, že je bylo těžké i nalézt. Vždyť vy sám jste udělal takový fantastický předpoklad, pane Gradovskij, vždyť sám jste zabrousil do takové překvapující fantazie, a když zabrousil, přijměte i následky. Ujišťuji vás, pane Gradovskij, že sedláci Korobočky by pak sami od ní neodešli prostě z té příčiny, že každý hledá, kde je mu lépe. Bylo by mu snad lépe v těch vašich institucích než u milujících je rodné už matky statkářky?

Dovoluji si vás také ujistit, že i když se za apoštola Pavla zachovávalo otroctví, pak to bylo právě proto, že vznikající tehdy církve nebyly ještě dokonalé (což vidíme i z epištol apoštolských). Ti pak členové církví, kteří osobně dosáhli tehdy dokonalosti, neměli už a nemohli mít otroky, protože tací se stávali bratry a bratr, opravdový bratr, nemůže mít svého bratra u sebe za otroka. Podle vašeho soudu jaksi vyplývá, že kázání křesťanství bylo bezmocné. Píšete alespoň, že kázáním apoštola se otroctví nechválilo. Vždyť však jiní učenci, zvláště evropští historikové ve velkém počtu vytýkali křesťanství, že prý chválilo otroctví. To znamená nechápat podstatu věci. Předpokládejme jen, že Marie Egyptská má nevolnické sedláky a že jich nechce propustit na svobodu. Jaké absurdum! V křesťanství, v pravém křesťanství jsou a budou páni a sluhové, ale otroka si nelze ani představit. Mluvím o prvním dokonalém křesťanství. Sluhové přece nejsou otroci. Učedník Timotej přísluhoval Pavlovi, když chodili spolu, ale přečtete si epištolu Pavlovu Timotejovi: cožpak píše otrokovi nebo dokonce sluhovi, pro Boha! Je to právě "synáček Timotej", oblíbený jeho syn. Právě takový bude i vztah pánů k jejich sluhům, jestliže ti i oni budou už dokonalými křesťany!

Sluhové a páni budou, ale páni už nebudou pány a sluhové nebudou otroky. Představte si, že v příští společnosti je Kepler, Kant a Shakespeare: dělají velikou práci pro všechny a všichni si jich váží a ctí je. Ale Shakespeare nebude mít kdy, aby se odtrhával od práce, uklízel kolem sebe, čistil pokoj, vynášel smetí. A věřte, určitě přijde k němu jiný občan, sám si toho bude přát, přijde ze své vůle a bude vynášet u Shakespeara smetí. Bude pak ponížen, bude otrokem? Naprosto ne. Ví, že Shakespeare je nekonečně užitečnější než on: "Čest tobě a sláva, rád ti posloužím; alespoň kapičku ti posloužím k obecnému prospěchu, neboť zachovám ti hodiny pro veliké tvé dílo, ale já nejsem otrok. Právě tím, že jsem si uvědomil, že ty, Shakespeare, stojíš výše než já svým géniem, a tím, že jsem přišel k tobě sloužit, právě tímto svým vědomím jsem dokázal, že nestojím co do mravní hodnoty o nic níže než ty, nýbrž jako člověk jsem tobě rovný." A on toho ani neřekne už prostě proto, že takové otázky tenkrát ani nevzniknout a budou také nemyslitelné. Ale všichni budou už opravdu noví lidé, Kristovy děti, ale dřívější zvíře bude přemoženo. Řekněte ovšem, že je to zase jen fantazie. Vždyť jsem však nezačal fantazírovat první, nýbrž vy sám: vždyť vy jste předpokládal Korobočku už jako dokonalou křesťanku s "nevolnickými dětmi", kterých ona nechce propustit na svobodu; to je podařenější než má fantazie.

Rozumní lidé se hned zasmějí a řeknou: "Dobrá, má se potom pracovat pro sebeobětování v duchu křesťanské lásky, když skutečného křesťanství tedy není vůbec na zemi, nebo je ho tak málo, že i naléztí je je těžké (totiž podle mých slov), jinak by se všechno uspořádalo, každé otroctví by bylo vyhlazeno, Korobočky by se přerodily na světlé génie a všem by jim zbývalo jen zapět hymnus Bohu?" Ano, ovšem pánové, posměváčci, pravých křesťanů je ještě hrozně málo (ačkoli jsou). Ale podle čeho víte, kolik je jich právě třeba, aby neumíral ideál křesťanství v lidu a s ním i veliká jeho naděje? Užijte toho u světských pojmů: kolik je třeba pravých občanů, aby neumírala ve společnosti občanská ctnost? A na to také neodpovíte. Je tu politická ekonomie zcela zvláštního druhu a nám neznámá, dokonce vám neznámá, pane Gradovskij. Řekne se zase: je-li tak málo vyznavačů veliké ideje, jaký je tedy z ní prospěch? A podle čeho vy víte, k jakému to prospěchu nakonec přivede? Až dosud zřejmě bylo právě toho třeba, aby neumírala vznešená myšlenka. Něco jiného je teď, když to nové se valí na svět všude a nutno být připraven. A vůbec ani zde nejde o prospěch, nýbrž o pravdu. Jestliže přece věřím, že pravda je zde, pak co je mi do toho, kdyby i celý svět neuvěřil mé pravdě, zasmál se mi a šel jinou cestou? A právě tím je silná veliká mravní myšlenka, že tím také sjednocuje lidi v nejpevnější svazek, což neměří okamžitým prospěchem, nýbrž dává jim směr do budoucna, k cílům věčným, k radosti absolutní. Čím spojíte lidi pro dosažení vašich občanských cílů, nemáte-li základ ve veliké prvotní ideji mravní? A mravní ideje jsou jen jedny; všechny jsou založeny na ideji osobního absolutního sebeobětování v budoucnosti, v ideálu, a to obsahuje v sobě všechno, všechny snahy, všechny touhy a z něho tudíž vycházejí také všechny naše občanské ideály. Pokuste se jen spojit lidi v občanskou společnost s pouhým cílem "zachránit živobytíčko!"

Nedostanete nic jiného než mravní formuli "Chacun pour soi et Dieu pour tous". S takovou formulí žádná občanská instituce dlouho nevydrží, pane Gradovskij.

Půjdu však dále, hodlám vás však překvapit: vězte, učený profesore, že společenské občanské ideály jako takové, jako nespojené organicky s ideály mravními, nýbrž existující samy o sobě jako jednotlivá polovina, useknuté od celku vaším učeným nožem; posléze jako takové, které mohou být vzaty jen zevně a přesazeny na kterékoli nové místo s úspěchem v podobě jednotlivé "instituce", takové ideály, pravím, vůbec neexistují, neexistovaly nikdy a ani nemohou existovat! A co je to také společenský ideál, jak chápat to slovo? Podstata jeho je ovšem ve snaze lidí najít si formuli společenského řádu pokud možno neomylnou a všem vyhovující - je tomu tak? Ale formule té lidé neznají, lidé ji hledají všech šest tisíc let svého historického údobí a nemohou ji najít. Mravenec zná formuli svého mraveniště, včela rovněž svého úlu (neznají ji sice lidsky, ale po svém, více nepotřebují), ale člověk nezná své formule. Odkudpak, je-li tomu tak, by se vzal ideál občanského řádu ve společnosti lidské? A sledujte historicky a hned uvidíte, odkud se bere. Uvidíte, že to je jedině produkt mravního sebezdokonalování jednotek, čím se také začíná a že bylo tak od pradávných věků a zůstane na věky věků. Na začátku každého národa, každé národnosti, neboť ona ji také vytvářela. Tato mravní idea vycházela pak vždy z idejí mystických, z přesvědčení, že člověk je věčný, že není prostý zemský živočich, nýbrž je spojen s jinými světy a věčností. Toto přesvědčení se formulovalo vždy a všude v náboženství, ve vyznávání nové ideje a vždy, jakmile se jen začínalo nové náboženství, pak se ihned také vytvářela občansky nová národnost.

Podívejte se na židy a muslimy: národnost se u židů vytvořila teprve po zákonu Mojžíšově a národnosti muslimské se objevily teprve po koránu. Aby se zachoval nabytý duchovní statek, lidé se hned přitahují k sobě navzájem a teprve pak, horlivě a pečlivě "prací druhu vedle druhu, druhu pro druhu a druhu s druhem" (jak jste krasomluvně napsal) - teprve pak lidé začínají hledat, jak by se uspořádali tak, aby zachovali statek, který dostali, a neztratili z něho

ničeho, jak najít takovou občanskou formu společného života, která by jim právě pomohla vyzdvihnout před celým světem v nejúplnější jeho slávě ten mravní statek, který dostali. A všimněte si, jakmile po dlouhých dobách a staletích (poněvadž zde je také zvláštní zákon, nám neznámý) začal se rozvíjet a ochabovat v dané národnosti její duchovní ideál, pak ihned začínala upadat i národnost a spolu s ní začala upadat i její občanská ústava a pobledly všechny ty občanské ideály, které se v ní stačily vytvořit. V jakém rázu se vytvářelo v národě náboženství, v takovém poměru se také rodily a formulovaly občanské formy tohoto národa. Občanské ideály jsou tedy vždy přímo a organicky spojeny s ideály mravními, ale hlavní je to, že pouze z nich jediných také vyplývají. Samy o sobě se pak nikdy neobjevují, neboť mají jen za cíl dokonat mravní snahu dané národnosti, jak a pokud se tato mravní snaha v ní vytvořila.

"Sebezdokonalování v duchu náboženském" je tedy v životě národů základem všeho, neboť sebezdokonalování je právě vyznávání nabytého náboženství, ale "občanské ideály" se samy bez této snahy o sebezdokonalování nikdy nestávají, a ani se nemohou zrodit. Řeknete snad, že vy sám jste říkal, že "osobní sebezdokonalování je začátek všeho" a že jste vůbec nic neoddelil nožem. O to právě jde, že jste dělil, že jste rozřezával živý organismus na dvě půlky. Osobní sebezdokonalování není "jen začátek všeho", nýbrž i pokračování a závěr všeho. Obsahuje, střeží a zachovává organismus národnosti, a to pouze ono samo.

Pro ně také žije občanská forma národa, ta se také vytvářela jen proto, aby je zachovávala jako původně získaný statek. Když pak se v národnosti ztrácí potřeba obecného sebezdokonalování jednotlivce v tom duchu, který ji zrodil, pak postupně mizí všechny "občanské instituce", neboť není už co ochraňovat. Proto nelze naprosto říci, co jste řekl v další větě: "Právě proto společenská dokonalost lidí závisí ve velmi velké míře na dokonalosti společenských institucí, vychovávajících v člověku ne-li křesťanské, tedy občanské ctnosti."

"Ne-li křesťanské, tedy občanské ctnosti!" Cožpak zde není vidět ten učený nůž, dělicí nedělitelné, dělicí celistvý živý organismus na dvě jednotlivé mrtvé půlky, mravní a občanskou?

Řeknete, že "v občanských institucích" a v hodnotě "občana" může spočívat nejvznešenější mravní idea, že "občanská idea"

v národech už zralých, vyvinutých, nahrazuje vždy ideu náboženskou, která se z ní rodí a kterou po právu dědí. Ano, mnozí tak tvrdí, ale my jsme takové fantazie ještě neviděli uskutečněné. Když se vyžívala mravně-náboženská idea v národnosti, tu vždy nastávala panicky bázlivá potřeba sjednocení s jediným cílem "zachránit živobytíčko", jiných cílů občanského sjednocení pak nebývá. Právě nyní se francouzská buržoazie sjednocuje s jediným cílem "zachránit živobytíčko"

před čtvrtým stavem, dobývajícím se do jejich dveří... Ale "zachraňování živobytíčka" je ta nejbezsmocnější a nejposlednější idea ze všech idejí sjednocujících lidstvo. To je už začátek konce, předtucha konce. Sjednocují se, ale přitom už zaostřili oči, jak by se při prvním nebezpečí zase rozpadli. A co zde může zachránit instituce jako taková, jako vzata sama o sobě? Kdyby byli bratři, bude i bratrství. Není-li bratří, pak žádnou institucí nedostanete bratrství. Jaký smysl má postavit "instituci" a napsat na ni: Liberté, Egalité, Fraternité?

Naprosto žádného smyslu se nedomůžete takovou institucí, takže budete muset nezbytně, určitě budete muset - připojit ke třem "institujícím" slůvkům ještě čtvrté: "ou la mort",

"fraternité ou la mort" - bratři půjdou usekávat bratřím hlavy, aby dostali prostřednictvím "instituce" bratrství. To je jen příklad, ale dobrý. Vy, pane Gradovskij, stejně jako Aleko, hledáte spásu ve věcech a zjevech vnějších. Necht' si jsou u nás v Rusku každou minutu hlupáci a podvodníci (podle mnohého názoru snad i tak), ale stačí jen přesadit k nám z Evropy nějakou "instituci" a podle vašeho je všechno zachráněno. Mechanické přenesení evropských forem (které se tam hned zítra zřítí) k nám, lidu našemu cizích a k jeho vůli nepřiléhajících, jest, jak známo, nejdůležitější slovo ruského evropanství. Mimochodem řečeno, pane Gradovskij, když odsuzujete naši neuspořádanost, zahanbuje tím Rusko a ukazuje mu na Evropu, ráčíte říkat: "Ale zatím se nemůžeme vypořádat ani s takovými nesouhlasy a protiklady, se kterými se Evropa vypořádala už pradávno..."

Evropa že se vypořádala? Ale kdopak vám to mohl říci? Vždyť je v předvečer pádu ta vaše Evropa, všude patrného, obecného a hrozného. Mraveniště, které se v ní už dávno tvořilo bez církve a bez Krista (neboť církev tím, že zkalila svůj ideál, převtělila se tam už dávno ve stát), s mravním prvkem, který je do základu rozviklán, který ztratil vše, vše obecné a vše absolutní - to tvořící se mraveniště, pravím, je podkopáno. Přichází čtvrtý stav, buší a dobývá se do dveří a neotevře-li se mu, vyrazí dveře. Nechce dřívějších ideálů, zavrhuje každý zákon, který až dosud byl. Do kompromisů, do ústupků se nepustí, podpěrkami budovy nezachráníte. Ústupečky jen podněcují, ale ten stav chce všeho. Nastane něco takového, nač nikdo ani nemyslí. Všechny ty parlamentarismy, všechny ty nyní vyznávané občanské teorie, všechno nahromaděné bohatství, banky, vědy, židé, všechno to se zřítí v mžiku a beze stopy - snad kromě židů, kteří i tenkrát najdou jak jednat, takže jim obchod přímo půjde do rukou. Všechno to je "blízké, přede dveřmi". Smějete se? Blahoslavení, kteří se smějí. Dej vám Bůh dočkat se, pak uvidíte. Budete pak překvapen.

Řeknete mi, směje se: "Pěkně milujete Evropu, když tak prorokujete." Ale což se raduji? Tuším jen, že je shrnut součet.

Konečný výpočet, výplata podle součtu může nastati dokonce mnohem dříve, než by mohla předpokládat sama nejsilnější fantazie.

Symptomy jsou hrozné. Už pouhá starodávne nepřirozená a politická situace evropských států může býti začátkem všeho. A jak by to také mohlo být přirozené, když nepřirozenost spočívá v jejich základech a nahromadila se po staletí? Jedna malá část lidstva může vládnout nad celým ostatním lidstvem jako otrokem, ale pro ten jediný cíl se až dosud přece vytvářely všechny ostatní (už dávno ne křesťanské) instituce Evropy, nyní naprosto pohanské.

Tato nepřirozenost a tyto "nerozřešitelné" politické otázky (ostatně všem známé) musí určitě vésti k ohromné definitivní, rozdělitelné evropské válce, do které budou všichni zapleteni a která propukne ještě v nynějším století, možná dokonce v nastávajícím desetiletí. Co myslíte? Vydrží tam nyní společnost dlouhou politickou válku? Fabrikant je zbabělý a bázlivý, žid také, továrny a banky se zavřou všechny, jakmile se jen válka protáhne nebo bude hrozit, že se protáhne a miliony hladových krků, zoufalých proletářů, budou vyhozeny na dlažbu. Snad nedoufáte v rozumnost politických mužů a v to, že nezačnou války?

Kdy však se mohlo doufat v tuto rozumnost? Snad nedoufáte ve sněmovny, že nedají peněz na válku, tušíce důsledky? Ale kdypak tam sněmovny tušily důsledky a odmítaly peníze jen trochu naléhavému vedoucímu člověku? A tu se octne proletář na dlažbě.

Co myslíte, bude teď jako dříve trpělivě čekat, umíraje hladu? Po politickém socialismu, po internacionále, socialistických kongresech a pařížské komuně? Ne, teď bude jinak než dříve: vrhnou se na Evropu a všechno staré se zřítí navěky. Vlny se rozbijí jen o náš břeh, neboť teprve tenkrát objeví se zjevně a zřejmě přede všemi, do jaké míry se náš sociální organismus liší od evropského. Pak i vy, páni doktrináři, se možná vzpamatujete a začnete hledat u nás "lidové prvky", kterým se nyní jen smějete.

Ale teď, pánové, teď - ukazujete nám na Evropu a vybízíte přesazovat k nám právě ty instituce, které se tam hned zítra zřítí jako absurdum, které vyžilo svůj věk a ve které už i tam mnozí rozumní lidé dávno nevěří, které se drží a existuje tam dosud jen z pouhé setrvačnosti. A kdo také kromě abstraktního doktrináře mohl přijímat komedii buržoazního sjednocení, kterou vidíme v Evropě, za normální formu lidského sjednocení na zemi, oni se přece dávno u sebe vypořádali. To že se stalo po dvaceti ústavách za méně než za století a bezmála po deseti revolucích?

Ó, možná, že teprve tenkrát, osvobození na chvíli od Evropy, začneme se už sami bez evropského opatrovnictví zabývat svými společenskými ideami, které nezbytně vycházejí z Krista a osobního sebezdokonalování, pane Gradovskij. Otázíte se: jaké mohou být u nás společenské a občanské ideály mimo Evropu? Ano, společenské a občanské, i naše společenské ideály jsou lepší než vaše evropské, pevnější než vaše, a dokonce - ó hrůza! - liberálnější než vaše. Ano, liberálnější, neboť vycházejí přímo z organismu našeho lidu a není to lokajsky beztvárná přesazenina ze Západu. Teď se ovšem nemohu o tom šířit, nu třeba pouze proto, že článek je už beztak dlouhý. Mimochodem řečeno, vzpomeňte si, co je to a čím se snažila být starodávná křesťanská církev?

Začala se ihned po Kristu, snažila se nalézt svou "občanskou formu", založenou cele na mravní naději zdokonalení ducha na základech osobního sebezdokonalování. Začaly se křesťanské komuny - církve, pak se začala ihned vytvářet nová, dosud neslýchaná národnost - všebratrská, všelidská, v podobě společné nesmírné církve. Ale byla pronásledována, ideál se vytvářel pod zemí, a nad ním, nad zemí, se také vytvářela ohromná budova, obrovské mraveniště - staré Římské impérium, které také bylo jaksi ideálem a výsledkem mravních snah všeho starého světa; objevil se člověk-bůh, impérium samo se ztělesnilo jako náboženská idea, dávající sobě a sebou východisko všem mravním snahám starého světa. Ale mraveniště se nedokonalalo, bylo podkopáno církví.

Nastala srážka dvou nejprotikladnějších idejí, které jen mohly existovat na světě: člověk-bůh se setkal s Bohem-člověkem, Apollo Belvederský s Kristem. Objevil se kompromis: impérium přijalo křesťanství a církev římské právo a stát. Malá část církve odešla na poušť a jala se pokračovat v dřívější práci: zjevily se zase křesťanské komuny, pak kláštery - všechno to byly jen zkoušky až po naše dny. Zbývající ohromná část církve se později rozdělila, jak známo, na dvě půlky. V západní půlce přemohl posléze stát církev nadobro. Církev byla zničena a převtělila se už definitivně ve stát. Objevilo se papežství, pokračování starého římského impéria v novém převtělení. Ve východní polovině byl pak stát pokořen mečem Mohamedovým a zůstal jen Kristus, oddělený od státu. A ten stát, který přijal a zase povzněl Krista, vytrpěl taková hrozná staletí utrpení od nepřátel, od tatarského panství, od neuspořádanosti, od nevolnického práva, od Evropy a evropanství a snášel jich dosud tolik, že skutečná společenská forma ve smyslu ducha lásky a křesťanského sebeobětování skutečně se v něm ještě nevypracovala. Jenže vy nemáte právo jej za to pokořovat, pane Gradovskij. Dosud je nositelem Kristovým jen sám lid, jen na něho lze se také spoléhat. Nazval se

sedlákem, to jest křesťanem (křesťanin - christijanin. Pozn. překl.), a v tom nejde jen o pouhé slovo, zde je idea na celou jeho budoucnost.

Vy, pane Gradovskij, vytýkáte nemilosrdně Rusku jeho neuspořádanost. A kdo mu až dosud překážel, aby se uspořádalo za celá ta dvě poslední staletí a zvláště v posledním padesátiletí?

Ale právě všichni vám podobní ruští Evropané, pane Gradovskij, kteří se za celá dvě poslední staletí nezměnili, a teď si zvláště na nás zasedli. Kdo je nepřítelem organického a samostatného rozvoje Ruska na jeho vlastních lidových základech? Kdo posměšně neuznává ani existenci těchto základů a nechce je pozorovat? Kdo chce předělat náš lid fantastickým "povznášením k sobě" - prostě řečeno, udělat ze všech stejně takové jako sebe, liberální evropské lidi, odtrháváje čas od času od lidové masy po člověku a rozvraceje jej na Evropana třeba jen šosíky uniformy? Tím neříkám, že Evropan je rozvratný; říkám jen, že předělat Rusa na Evropana tak, jak jej předělávají liberálové - je začasné holý rozvrat. Ale vždyť v tom právě spočívá ideál programu jejich činnosti, právě v odlupování po človíčku od obecné masy - jaké absurdum! To chtěli všech osmdesát milionů našich lidí odloupat a předělat? A což si opravdu myslíte, že lid náš celý, celou svou masou bude souhlasit, aby se stal něčím tak beztvárným, jako jsou ti pánové ruští Evropané?

IV.

JEDEN SE MÁ POKOŘIT A DRUHÝ SE MÁ PYŠNIT. BOUŘE VE SKLENICI VODY AŽ dosud jsem se s vámi jen přel, pane Gradovskij, teď vám však chci vytknout úmyslné zkreslování mé myšlenky, hlavního bodu v mé "Řeči".

Píšete: Ještě příliš mnoho nepravdy, zbytků staletého otroctví je v něm usazeno (to jest v našem lidu), než aby mohl požadovat, aby se mu klaněli, a nad to aby si činil nároky na obrácení celé Evropy na cestu pravou, jak to předpovídá pan Dostojevskij.

Podivná věc! Člověk, který popravoval pýchu, vybízí k pýše celý lid, ve kterém spatřuje jakéhosi vesmírného apoštola. Jedněm říká: "Pokoř se!" Druhému říká: "Vyvyšuj se!"

A dále: A tu, aniž se stal jaksepatří národností, má snít o všelidské úloze! Není to brzy? Pan Dostojevskij se pyšní tím, že jsme dvě staletí sloužili Evropě. Přiznáme se, že toto "sloužení"

nevzbuzuje v nás radostného citu. Cožpak doba vídeňského kongresu a vůbec doba kongresů může být předmětem naší "pýchy"? Snad doba, kdy jsme, sloužíce Metternichovi, potlačovali národní hnutí v Itálii a Německu a dívali se úkosem i na souvěrce Řeky? A jakou nenávist jsme si vysloužili v Evropě právě za to "sloužení".

Zastavím se nejprve u tohoto posledního, malinkého, téměř nevinného citátu. Cožpak jsem tím, že jsem řekl, že jsme "v posledních dvou staletích sloužili možná Evropě více než sobě" - což jsem tím chválil to, jak jsme sloužili? Chtěl jsem jen poukázat na fakt sloužení a fakt ten je pravý. Ale fakt sloužení a to, jak jsme sloužili, jsou dvě věci naprosto různé. Mohli jsme nadělat velmi mnoho politických omylů a také Evropané je dělají ve velké míře každou chvíli, ale nechválil jsem naše omyly, vyznačil jsem jen fakt našeho sloužení (téměř vždy nezištného).

Což nechápete, že jsou to dvě různé věci? "Pan Dostojevskij se pyšní tím, že jsme sloužili Evropě," pravíte. Řekl jsem to naprosto bez pyšnění, vyznačil jsem jen rys našeho národního

ducha, rys významný. Nalézti krásný, zdravý rys v duchu národním znamená tedy určitě se už pyšnit? A co mluvíte o Metternichovi a o kongresech? Vy mne budete o tom poučovat? Mluvil jsem už o sloužení Metternichovi, když vy jste byl ještě studentem, a ještě silněji než vy a právě za slova o nezdařilém sloužení Metternichovi (mezi jinými slovy ovšem) - také jsem se jistým způsobem odpovídal. Proč jste to zkreslil? Právě proto, abyste ukázal: "Vidíte, jaký jsem liberál, ale tamhle básník, ten nadšený milovník lidu, slyšíte, jaké zpátečnické věci mele a pyšní se naším sloužením Metternichovi." Sebelibost, pane Gradovskij.

Ale to jsou ovšem hlouposti, ale toto, co teď přijde, hlouposti nejsou.

Říci lidu: "Povznášej se duchem," znamená tedy říci mu "Pyšni se," znamená naklánět jej k pýše, učit jej pýše? Představte si, pane Gradovskij, že říkáte svým rodným dětem: "Děti, povznášejte ducha svého, děti, buďte šlechtění!" - Což to znamená, že je učíte pýše, nebo že vy sám tím, že je učíte, se pyšníte? A co jsem řekl já? Mluvil jsem o naději "stát se bratrem všech lidí koneckonců" a prosil jsem, aby se podtrhlo slovo "koneckonců".

Cožpak světlá naděje, že se alespoň někdy v našem trpícím světě skuteční bratrství, že i nám snad se dovolí stát se bratry všech lidí, - což ta naděje je už pýcha a pobízení k pýše? Vždyť však jsem přímo řekl na konci "Řeči". Dobrá, což mluvím o ekonomické slávě, o slávě meče či vědy? "Mluvím jen o bratrství lidí a o tom, že ke světovému, k všelidsky bratrskému sjednocení je snad srdce ruské ze všech národů nejvíce předurčeno..." Zde jsou má slova. Což je v nich vybízení k pýše? Hned po uvedených mých slovech "Řeči" jsem dodal: "Necht' si je naše země žebrácká, přece na tuto žebráckou zemi sestupoval Kristus." Proč bychom nepřijali v sebe poslední jeho slovo? Zdalipak toto slovo Kristovo znamená pobízení k pýše a naděje obsáhnout toto slovo je pýcha?

V rozhořčení píšete, "že je pro nás příliš brzy požadovat, aby se nám klaněli". Ale jaký je tu požadavek klanění - prosím vás! Snad to přání sloužit všem, stát se všem sluhy a bratry a sloužit jim svou láskou, znamená požadovat ode všech klanění? A je-li tu požadavek klanění, pak svatá nezištná touha sloužit všem se stává ihned absurdem. Sluhům se neklaníme, ale bratr nebude od bratra požadovati klanění.

Představte si, pane Gradovskij, že jste vykonal nějaké dobré dílo, nebo že je teprve jdete dělat, a tu po cestě v dobrém svém okouzlení přemýšlíte a představujete si: "Jak se zaraduje ten nešťastný z neočekávané pomoci, kterou mu nesu, jak okřeje na duchu, jak se vzkřísí, půjde a poví o své radosti svým domácím, svým dětem, zapláče s nimi..." Mysle a představuje si tak cítíte i sám dojetí, někdy i slzy (což se vám to nikdy nestávalo?) a tu vám vedle vás rozumný hlas zašeptá do ucha: "To se pyšíš, když si to představuješ! To proléváš slzy z pýchy!" Probůh, už pouhá naděje, že my Rusové můžeme alespoň něco znamenat v lidstvu a třeba až koneckonců stát se hodnými, posloužit mu bratrsky - už pouhá ta naděje vzbudila nadšení a slzy nadšení v tisícové mase posluchačů. Vždyť to nepřipomínám z vychloubačství, z pýchy, naznačuji jen důležitost momentu. Jakmile byla dána světlá naděje, že i my můžeme být něčím v lidstvu, třeba jen bratry druhým lidem, tu pouhý jediný vřelý náznak spojuje všechny k jedné myšlence a k jednomu citu. Neznámí se objímali a přísahali si navzájem do budoucnosti, že budou lepšími.

Přistoupili ke mně dva starci a řekli mi: "Dvacet let jsme si byli navzájem nepřáteli a škodili jsme si navzájem, ale po vašich slovech jsme se smířili." V jedněch novinách pospíšili si poznamenat, že celé toto nadšení ničeho nevyjadřuje, neboť byla už taková nálada "s líbáním rukou" a že zbytečně řečníci vystupovali, mluvili a končili své řeči... "Byť by byli řekli

cokoli, bylo by zcela stejné nadšení, neboť v Moskvě se objevila taková dobrácká nálada." Kdyby byl tak ten žurnalista tam jel sám a řekl něco za sebe; vrhli by se tam k němu tak, jako ke mně, nebo ne? Pročpak tři dny předtím se mluvily řeči a byly ohromné ovace řečníkům, ale toho, co se stalo po mé řeči, se nepříhodilo ani jednomu? To byla jedinečná chvíle na slavnosti Puškinově a neopakovala se. Bůh ví, že to neříkám pro svou chválu, ale chvíle ta byla příliš vážná a nemohu o tom pomlčet. Vážnost její spočívala právě v tom, že ve společnosti se zřejmě a jasně objevily nové prvky, objevili se lidé, kteří touží po hrdinském činu, potěšující myšlenky, obětování práce. Společnost se tedy nechce spokojit pouhým naším liberálním chechtáním nad Ruskem, mrzí ji tedy už učení o věčné nemohoucnosti Ruska! Jen jedna naděje, jeden náznak - a srdce se zanítíla svatou touhou po všelidském díle, po bratrském sloužení a hrdinském činu. To se zanítíla z pýchy? To jsem je vybízela k pýše? Ach, vy!

Vidíte, pane Gradovskij; vážnost této chvíle poděsila najednou mnohé v naší liberální skleničce, tím spíše, že to bylo tak nenadálé. "Jakže? Dosud jsme tak příjemně a užitečně pro nás se pochechtávali a na všechno plivali, a tu najednou... vždyť to je povstání! Policiei!" Vyskočilo několik polekaných různých pánů: "Jakpak teď bude s námi? Vždyť my jsme také psali... kampak nás teď dají? Zamazat, zamazat to všechno co nejrychleji, aby nezůstalo ani stopy, vysvětlit co nejrychleji před celým Ruskem, že všechno to byla jen taková dobrácká nálada v pohostinné Moskvě, miloučká příhoda po řadě obědů a víc nic, nu a vzpoura se zkrátí policií!" A dali se do toho; jsem zbabělec a jsem básník a jsem nicotný a má řeč má význam rovný nule, - slovem, v zápalu jednali dokonce neopatrně; obecnstvo mohlo neuvěřit. Ta věc se měla naopak udělat dovedněji, začít se chladnokrevněji, třeba i něco pochválit v mé "Řeči": "Jest v ní přece jen postup myšlenek," a pak pomaloučku všechno poplivat a zamazat k obecné spokojenosti. Slovem, nejednali příliš dovedně. Objevilo se prázdné místo, to se mělo co nejrychleji vyplnit, a tu se ihned našel solidní, zkušený už kritik, spojující neodpovědnost útoků s patřičnou *comme-il-faut*ností. Tento kritik jste byl vy, pane Gradovskij. Napsal jste, přečetli vás a všichni se uklidnili.

Posloužil jste obecné a krásné věci, alespoň vás všude otiskli: "Řeč básníková nesnese přísné kritiky; básníci jsou básníky, ale zde stojí rozumní lidé na stráži a vždy polijí včas snílka studenou vodou." Na samém konci svého článku prosíte mne, abych odpustil výrazy, které bych mohl ve vašem článku pokládat za ostré. Já, konče svůj článek, neprosím vás za omluvu ostrých výrazů, pane Gradovskij, jsou-li takové v mém článku. Neodpovídal jsem osobně A. D. Gradovskému, nýbrž publicistovi A. Gradovskému.

Osobně nemám nejmenších příčin si vás nevážit. Jestliže si nevážím vašich názorů a setrvám na tom, co zmírním tím, poprosím-li o omluvu? Ale bylo mi těžké vidět, že velmi vážná a významná chvíle v životě naší společnosti je vylíčena zvráceně, vysvětlena klamně. Těžké bylo vidět, že ideu, které sloužím, vlekou po ulici. A vy jste ji právě vlekl.

Vím, že se mi řekne ze všech stran, že nestálo za to a bylo směšné psát takovou dlouhou odpověď na váš článek, v poměru k mému dosti krátký. Hodlám od příštího roku "Deník spisovatelův"

obnovit. Toto nynější číslo "Deníku spisovatelova" nechť tedy bude mým *profession de foi* do budoucnosti, abych tak řekl číslem "na ukázkou".

Řekne se také, že svou odpovědí vám zničil jsem celý smysl své "Řeči", pronesené v Moskvě, kde sám jsem vybízela obě strany k sjednocení a ke smíru a uznával zákonnost té i oné. Ne,

vůbec ne, smysl "Řeči" není zničen, nýbrž naopak ještě více upevněn, neboť právě vám vyznačuji ve své odpovědi, že obě strany ve vzájemném odcizení, ve vzájemném sjednocení a dohodě mohly by naopak všechno povznést, všechno zachránit, vzbudit nekonečné síly a povolat Rusko k novému, zdravému, velikému životu, dosud ještě nevídanému.

DENÍK SPISOVATELŮV ZA ROK 1881 LEDEN Kapitola první

I.

FINANCE. OBČAN, URAŽENÝ V THERSITOVĚ. DOVRŠENÍ ZE ZDOLA A MUZIKANTI.

ŽVANÍRNA A ŽVANILOVÉ

Pane Bože, snad nevystoupím po třech letech mlčení v obnoveném svém "Deníku" s hospodářským článkem? Cožpak jsem národohospodář, finančník? Nikdy jsem jím nebyl. Ani přes nynější atmosféru nenakazil jsem se ekonomii, a tu pojednou vystupuji za všemi s článkem hospodářským. A že je teď atmosféra pro národohospodářství, o tom není pochyby. Teď jsou všichni národohospodáři. Každá začínající revue se dívá jako národohospodář a v tom smyslu se doporučuje. A jak nyní nebýt národohospodářem, kdo může nyní nebýt národohospodářem: pokles rublu, deficit! Tato obecná hospodářská tvářnost objevila se u nás nejvíce v posledních létech po našem tureckém tažení. Ó, u nás se usuzovalo mnoho o financích i dříve, ale v době války a po válce se vrhli všichni převážně na finance - zase se to ovšem všechno odehrálo přirozeně: rubl klesl, půjčky na válečné výdaje apod. Ale v tom byla kromě vlastního rublu i odplata a ještě teď se projevuje odplata za válku: "My jsme to říkali, my jsme to předpovídali." Zvláště se pustili do národohospodářství ti, kteří tenkrát říkali, v letech sedmdesátém šestém a sedmdesátém sedmém, že penízky jsou lepší než velkodušnost, že východní otázka je pouhý klam a mam, že není nejen povznesení ducha lidového, že nejen válka není lidová a národní, nýbrž vlastně ani lidu není, nýbrž je a zůstává jako dříve stále táž strnulá masa, němá a hluchá, zařízená na placení daní a na vydržování inteligence; masa, která dává sice v kostelích groše, ale jen proto, že to nařizuje kněz a úřady. Všichni ruští Thersité (mnoho se jich rozplemenilo v naší inteligenci) byli tenkrát strašně uraženi ve svých nejlepších citech. Občan byl uražen v Thersitově. A právě ti začínali odplácet, vytýkajíce finance. Pomaloučku se k nim připojili i ne-Thersité, připojili se dokonce i bývalí "hrdinové". Všichni se pomaloučku nafoukli, někteří ostatně velmi. Napomáhal, pravda, i nevýhodný mír, Berlínská konference.

(NB. Mimochodem o té Berlínské konferenci: jedna vesnická žena, majitelka zájezdní hospůdky v zapadlém koutu, za větrem, na cestě mezi dvěma vesnicemi, ptá se mne pojednou: "Kmotře, řekni mi, jak nás tam teď za hranicemi rozsoudili, neslyší se něco?..." Podivil jsem se tenkrát té ženě, ale o tom, to jest o tehdejší povznesení lidového ducha, promluví později). Chci nyní jen říci, že o rublu a o deficitu píší teď všichni a je v tom zčásti i davovost: Všichni píší, všichni se znepokojují, jak bych se tedy i já neznepokojoval, pomyslím si, že nejsem občan, že nemám zájmu. Ostatně leckde je i pravý občanský nepokoj, jest zármutek, jsou chorobné obavy o budoucnost - nechci se přetvařovat. Avšak, i když je pravý občanský zármutek, přece všude se týká tématu: proč to u nás všechno není tak jako v Evropě? "V Evropě stojí všude tolar dobře a u nás je rubl na tom špatně. Proč tedy nejsme Evropa, proč tedy nejsme Evropa?" Rozumní lidé rozřešili nakonec otázku, proč nejsme Evropa a proč u nás není tak jako v Evropě: "Protože prý není dovršena budova." A tu se jali všichni křičet o dovršení budovy, zapomenuvše, že vůbec ani žádná budova není vyzdvížena,

že tudíž není vůbec co dovršovat, že místo budovy je jen několik bílých vest, které se domnívají, že jsou už budovou a že dovršení, má-li se už začít, pak že je mnohem příhodnější začít je přímo zdola od kožichu a lýkových střevíců a ne od bílé vesty. Tu se musím nezbytně omluvit: dovršování ze zdola je na první pohled ovšem nesmysl, třebas jen v architektonickém smyslu.

A odporuje všemu, co bylo a jest na tento způsob v Evropě. Ale poněvadž u nás je všechno svérázné, všechno je jinak než v Evropě a mnohdy zcela naopak, tu i v takové důležité věci, jako je dovršování budovy, může věc nastati naopak od Evropy, k překvapení a nelibosti našich ruských, evropských mozků. Neboť k překvapení Evropy naše spodní vrstvy, náš kožich a lýkové střevíce je opravdu už svého druhu budovou. - Nejen základem, nýbrž právě budovou - třeba ne dokonalou, ale pevnou a neochvějnou, ve staletích vyzdviženou a tušící v sobě samé skutečně, opravdově celou, skutečnou, pravou ideu naší budoucnosti, i když ještě ne úplně rozvitou. Ostatně všechno to volání našich Evropanů o dovršení, má-li se říci pravda, má ráz, jak jsme řekli výše, spíše státní a mechanicky uklidňující než rozumový a skutečně občanský, mravně občanský. A proto se tak všichni vrhli na tuto novou útěchu, že všechny ty vnější, právě mechanicky uklidňující útěchy jsou vždy snadné a příjemné a neobyčejně příhodné: "Je-li tedy třeba jen evropské formule a všechno bude rázem zachráněno, jakmile se jí užije a vezme se z připraveného kufru, Rusko se ihned stane Evropou a rubl tolarem." Hlavní věc, která je příjemná v těchto mechanických uklidňováních, je to, že se vůbec nemusí myslet a trpět a být na rozpacích už vůbec ne. Mluvím o státu, spravedlivých se nedotýkám. Spravedliví jsou všude, dokonce mezi evropskými Rusy a já si jich vážím. Ale přiznejte, že u nás se to ve většině případů děje jakoby při tanci. Nač myslet, nač si lámat hlavu.

Ještě z toho bude bolest: vezme se to hotové u cizích a ihned začne muzika. Harmonický koncert - Už to správně naladíme, když si spolu sedneme.

A co nehodíte-li se ještě za muzikanty a to v nejohromnější, nejkolosálnější většině, pánové? A co když z bílých vest vznikne jen žvanírna? A co když nejkolosálnější většina těch bílých vest by se do dovršené budovy vůbec nemusela vpustit (pro první případ ovšem), jestliže se už jednou stane, že bude dovršena? Vlastně mohlo by se a mělo by se je pustit, protože oni všichni jsou přece ruští lidé (a mnozí dokonce lidé dobří), kdyby chtěli říci s celou zemí pokorně v jiné veliké věci svou radu. Vždyť však nebudou chtít říci svou radu spolu se zemí, povýší se nad ní. Až dosud po celá dvě století byli zvlášť, a tu se najednou mají spojit! To přece není fraška. To vyžaduje historie a kultury, ale kultury u nás není a nebylo. Podívejte se, vnikněte do hazardu mnohého evropského ruského člověka a přitom mnohdy toho nejnevinnějšího a nejlíbeznějšího svým osobním charakterem, podívejte se, vnikněte do toho, s jak nesmyslným, jedovatým a zločinným hazardem, docházejícím až do pěny u úst, do klevety, trvá na svých zasvěcených ideách, a to právě na těch, které se v nejvyšší míře nepodobají složení ruského lidového světového názoru, nejposvátnějším nadějším a lidové víře! Vždyť co by musel takový pán, takový zahaleč obětovat, aby se spojil se zemí, vonící kožichem a lýkovými střevíci, jaké pro něho nejsvětější knížky a evropské názory? Nic neobětuje, neboť se štítí lidu a je nadutý k zemi ruské už nevolky... My jediné můžeme říci radu, řeknou, ale ti ostatní (to jest celá země) necht' jsou spokojeni s tím, že my, vzdělávající je, budeme je postupně povznášet k sobě a "naučíme lid jeho právům a povinnostem". (To oni se chystají poučovat lid o jeho právech a hlavně o - povinnostech! Ach, darebáci!) "Ruská společnost nemůže přece sídlit v okresní strážnici spolu s otrhaným lidem, oblečeným do lidových střevíců!" Takovým způsobem, když se vychází z takové nálady, je možno (a dokonce nezbytno) dospěti zase k obnovení lidového nevolnictví, těch kožichů a střevíců,

ačkoliv ne dřívější nevolnickou cestou, nýbrž inteligentním opatrovnictvím a jeho politickými důsledky, - a lid zase bude spoután!

Nu, a to se ví, skončí tím, že si zavedou zase jen pro sebe žvanírnu. Zavedou si ji, ale sami sobě a mezi sebou navzájem hned od začátku si neporozumí a nepoznají se, - a to se stane dojísta.

Budou jen ve tmě vrážet do sebe čely. Neurážejte se, pánové! To se stávalo i jiné společnosti, která nebyla celá dvě staletí odtržena od každé práce a neměla žádnou vlastní kulturu jako vaše, když dospívala na ni řada, aby po prvé řekla svou radu, to se stávalo i nejkulturnějším národům. Ale poněvadž ty měly za sebou přece jen staletou kulturu, ale - oč jde především, - opíraly se více méně o lid, tu brzy napravovaly omyl a vstupovaly na cestu pevnou, ovšem také ne bez předběžných boulí na čele. Nu, ale oč se opřete vy, naši Evropané, čím naladíte všechno dobré? - jen tím, že si sednete spolu, a kolik, kolik se rozmnožilo u nás nyní žvanilů? Jako by se opravdu připravovali. Sedne si před vámi některý pokrokový a poučující pán a začne povídat; nemá to ani konce ani začátku, všechno je spleteno a smotáno do klubíčka.

Mluví půldruhé hodiny a hlavně tak sladce a hladce, jako když zpívá pták. Ptáš se sám sebe, zda je rozumný, či nějaký jiný? a nemůžeš rozhodnout. Každé slovo, zdálo by se, je pochopitelné a jasné, ale v celku se v ničem nevyznáš. Zda budou dříve vejce učit slepici, či zda slepice bude jako dříve sedět na vejcích, v tom se nevyznáš, vidíš jen, že výmluvná slepice snáší místo vajec nesmysl. Nakonec vypoulíš oči a v hlavě máš mlhu. Je to typ nový, který se nedávno narodil; krásná literatura se ho ještě nedotkla. Naše krásná literatura se ještě nedotkla leccého z přítomných a běžných věcí, mnoho toho vůbec přehlédla a zůstala hrozně pozadu. Stále se většinou prodírá mezi typy let čtyřicátých a nanejvýš padesátých. Snad proto se také vrhla na historický román, že ztratila smysl pro běžné věci.

II.

JE MOŽNÉ POŽADOVAT U NÁS EVROPSKÝCH FINANČÍ?

A co jsou to finance, co je to finanční paragraf? řekne se mi.

Ale zase: jakýpak jsem národohospodář, jaký jsem finančník?

Nesmím se ani opovážit psát o financích. Proč jsem se tedy opovážil a chystám se psát? Ale právě proto, že jsem přesvědčen, když začnu psát o financích, že přejdu ihned na něco jiného a vyjde z toho ne finanční, nýbrž nějaký jiný článek. Právě jen tím jsem byl povzbuzen. Neboť nejsem vůbec hoden, abych psal o financích, poněvadž vím, že se na naše finance nedívám vůbec z evropského hlediska a nevěřím ani, že je možno u nás užít evropského hlediska - a to právě proto, že my vůbec nejsme Evropa a že všechno u nás je tak samostatné, že sedíme v poměru k Evropě téměř jako na Měsíci. V Evropě například byl otrocký feudální poměr nejnižších tříd k nejvyšším odstraněn během staletí a posléze se roznítla revoluce; slovem, všechno se stalo kulturně a historicky. U nás pak nevolnické právo bylo zrušeno v jednom okamžiku se všemi důsledky a sláva Bohu bez nejmenší revoluce. A tu by se zdálo, odkud se vzal otřes, to jest kapitální, velmi veliký? Pravda je i to: všechno, co padá najednou, padá vždy s velkým nebezpečím, to jest s velkým otřesem. Nelituji ovšem, že to najednou padlo. Naopak, je hrozně dobré, že celý ten mrzký, historický hřích náš byl odstraněn rázem, na základě velikého slova Osvoboditelova. Přesto zákon přírody nelze minout a otřes přišel veliký. Třebas veliký, ale proč tak veliký? Toť se ví, že mezi všemi zákony historie jsou

ovšem bezpochyby velmi mnohé, které i nyní jasně ukazují, proč to tak vše dopadlo. Ale nerozvíjejíce tohoto tématu dále (je veliké a ohromné, zmůže je snad historik budoucího století), - nedodávaje ani slova, ukáží jen na mnohé zvláštnosti, které se především vrhají do očí a pobuňují. Teď se například podívejte: zřítílo se nevolnické právo, které vadilo všemu, dokonce správnému rozvoji zemědělství, a právě tu by měl, vzkvésti sedlák, právě teď by měl zbohatnouti. Nic takového se nestalo: v zemědělství sedlák klesl přímo na minimum toho, co mu může dát půda. A neštěstí je hlavně v tom, že se ještě neví, najde-li se dokonce i v budoucnosti taková síla (a v čem právě ta spočívá), aby se sedlák odhodlal povznést se nad minimum, které mu nyní dává půda, a požádal u ní o maximum. Rozumní lidé řeknou: otázka je lichá a všem už pochopitelná. Já jsem pevně přesvědčen, že ještě zdaleka není rozřešena a že je nepoměrně větší, zahrnující v sobě nepoměrně více obsahu, než se předpokládá. Pak se zase podívejte: všechen dřívější panský pozemkový majetek upadl a klesl na ubohou úroveň a spolu s ním zřejmě se začal přerod celé bývalé velkostatkářské třídy v něco jiného, než byla dříve, v lid, v inteligentní lid, - neboť v co by se měla přerodit, zdálo by se? Ale to by bylo překrásné, a lépe, zdá se, nemohlo by ani být. Neboť lid strašně potřebuje inteligenci, která jej vede, sám po ní touží a hledá ji. Ale to je u nás bohužel zatím ještě v ideálu a vypadá to jen jako nádherný jeřáb, letící k nebi; ve skutečnosti není tomu ani zdaleka tak. Bude tato třída a bývalý velkostatkář chtít stát se inteligentním lidem? - to je otázka, a abyste věděli: ta nejdůležitější, nejkapitálnější, jaká teď u nás jen je a na které závisí snad celá naše budoucnost. A přitom otázka ta není ještě ani zdaleka rozhodnuta a ani si nelze představit, jakou cestou se rozřeší. Nebude se naopak tato třída zase pyšnit a nepostaví se zase nad lid mocí síly, a to ne už dřívějším nevolnickým právem, nýbrž nebude chtít například místo sjednocení s lidem vytvořit už ze své pouhé vzdělanosti mocenskou rozdělující sílu a postaviti se nad lidi jako aristokracie intelligence, která jej opatruje.

Zda bude chtít uznávat upřímně lid za svého bratra krví a duchem vždy v budoucnosti, zda bude si vážit toho, čeho si váží náš lid, zda bude souhlasit s tím, aby si zamilovala to, co si zamiloval lid dokonce nad sebe sama. Vždyť bez toho se nikdy a nikdo neshodne s naším lidem, neboť to, čeho si lid váží a co miluje, je u něho pevné a lid se toho nevzdá pro žádnou inteligenci, byť by po ní sám sebevíce dychtil. Všechno to je u nás všude velmi patrné a nerozhodnuto. A vůbec u nás je teď všechno v otázkách. A co je to hlavní, všechno zde přece vyžaduje čas, dějiny, kulturu, generaci, ale u nás naopak musí se všechno rozřešit v jednom okamžiku. V tom je právě náš hlavní rozdíl vůči Evropě, že se u nás tak mnoho neděje teď historickým, kulturním vývojem věcí, nýbrž najednou, a dokonce jaksi zcela náhle, někdy dokonce vládním nařízením, kterého předtím nikdo neočekával. Všechno to se ovšem odehrálo a odehrává nikoli z něčí viny, nýbrž dokonce, chcete-li, i historicky, ale přiznejte také, že takovou historii Evropa neznala. Jak se má na nás žádat Evropa, a to dokonce se svým evropským finančním systémem? Věřím například jako v národohospodářské axioma, že nikoliv železniční podnikatelé, průmyslníci, milionáři, banky, Židé ovládají zemi, nýbrž především pouze zemědělci sami; že ten, kdo obdělává půdu, ten také vede za sebou všechno, a že zemědělci jsou státem, jeho jádrem, tepnou. Což je v nynější chvíli tomu tak, není tomu naopak: kde je naše jádro a v kom? Nejsou to železniční podnikatelé a Židé, kteří ovládají naše národohospodářské síly?

Vždyť u nás se staví železnice a zase je tu fakt, který není nikde: Evropa téměř půlstoletí kladla svou železniční síť a to ještě při tom svém bohatství. Ale u nás se postavilo posledních patnáct, šestnáct tisíc verst železnic za deset let. A nad to ještě při naší chudobě a v takové hospodářsky otřesené době, hned po zrušení nevolnického práva! Nu a ovšem, železnice přitáhly k sobě všechny kapitály právě tenkrát, kdy půda po nich nejvíce toužila. Železnice se právě vytvářely ze zničeného pozemkového majetku. A je u nás až dosud rozřešena otázka

osobního soukromého majetku? Bude žít v budoucnosti v klidu vedle majetku selského s určitou dělnickou silou, avšak zdravou a pevnou, a nezaloženou na proletariátu a hospodě? Ale co zdravého z toho vzejde, bez zdravého rozřešení takové otázky? Potřebujeme právě zdravé řešení, - do té doby nebude klidu, vždyť jen klid jest pramenem každé veliké síly. Jak požadovat u nás nyní evropské rozpočty a správné finance? Tu už není otázka, proč u nás není evropské hospodářství a dobré finance, nýbrž otázka je jen v tom: že jsme to ještě vydrželi? Vydrželi jsme to zase silnou sjednocující lidovou silou.

Ale klidu je u nás málo, zvláště klidu duchovního, to jest toho nejhlavnějšího, neboť bez duchovního klidu nebude klidu žádného.

Na to se teď zejména neobrací pozornost, nýbrž usiluje se jen o dočasnou materiální hladkost. Klid v myslích není, a to ve všech třídách. Není klid v našich názorech, v našem přesvědčení, v našich nervech, v našich chutích. Práce a vědomí, že jen prací "budeš spasen" - není vůbec. Není citu povinnosti a odkud by se také vzal. - Půldruhého století nebylo správné kultury a možná, že vůbec žádné. "Nač bych se namáhal, když samotnou svou kulturou jsem dospěl k tomu, že popírám všechno, co je kolem mne? A jsou-li i nemehla, která myslí, že zachrání budovu nějakými evropskými výmysly, - pak popírám i nemehla a věřím jen tomu, že čím hůře, tím lépe, a to je celá má filosofie." Ujišťuji vás, že u nás to teď říkají mnozí, alespoň pro sebe, a mnozí dokonce nahlas. Ale člověk, který říká takové aforismy, je přece sám z masa a kostí. Čím hůře, tím lépe, říká, ale to je přece jen pro druhé, pro všechny. Ale mně samému necht' se daří co nejlépe. Tak přece rozumí své filosofii. Appetit má vlčí. Chlap jako medvěd, ale nervy má ženské, rozladěné, rozmazlené; je krutý a rozkošnický, ničeho nemůže snést, "a nač se také přetěžovat a mnoho snášet?" Přestaly obědy v restauracích, přestaly kokety, takže nač by žil, - báb a kuli do hlavy. A ještě by bylo dobře, kdyby si vechl kuli do hlavy. Ale spíše půjde a jiného okrade, zákonně právníkem způsobem. Ale vývoj nečeká, chudoba vzrůstá obecně. Tamhle kupci si všude stěžují, že nikdo nic nekupuje.

Továrny omezují výrobu na minimum. Jděte do obchodu a zeptejte se, jaký je obchod. Dříve, řeknou vám, koupil si člověk k svátkům nejméně půl tuctu koší. Ale teď všichni berou po jedné. Zeptejte se také v módních restauracích - je to to poslední místo, kde se objevuje chudoba. Ne, řeknou vám, teď už se nehlámujeme jako dřív, všichni se omezili, nanejvýš přijde a požádá o obyčejný oběd, - a to je přece dřívější švihák, - flamendr. Strávili výkupné nevolníků. Teď ještě přece jen kácejí poslední lesy a až je vykácejí - nebude již ničeho. A jaké jsou už teď lesy! Až pojedete po železnici, všimněte si dříví u stanic. Dříve přece se sekaly kmeny, ale teď není vůbec vzácnost setkat se s nějakými tenoučkými hůlkami místo kmenů, - to nesekejí už stromy, nýbrž keře, výhonky. Toto pozorování bude vám ovšem připadat jako maličkost vůči ostatním ohromným otázkám naší doby. Vždyť lesy naši finančníci naprosto ignorují, jako by ani nechtěli vědět, jako by to dokonce bylo z nějakého principu. Ale bez lesů se přece ty finance zmenší v ohromném rozměru, uváží-li se to všechno a pronikne se do samotné hloubky věci. Ale v lesní otázce jako by si všichni dali slovo klouzat jen po povrchu, dokud nepřišlo neštěstí. A to přijde najednou, neboť všichni jsou zatím spokojeni s tím, že cena dříví na trhu je stále ještě vyhovující a nechtějí vědět, že je, abych tak řekl, umělá. Pro stupňovanou nabídku těch, kteří kácí lesy a dokonce i keře, protože už všechno projedli. Kácí a pojednou nebude nic. Nebude co nabízet.

Ale o tom později. Vždyť jsem začal řeč o všude patrné chudobě a o stupňování apetitu na rozdíl od ní.

Chci jen mimo jiné podotknout, že se rozmnožilo strašně mnoho kapitánů Kopějkinů, v nesčíslných podobách, skutečnými začínaje a velkosvětskými a navoněnými konče. A všichni přitom si brousí zuby na erár a na veřejný majetek. Všichni se u nás ovšem rychle změní, ne-li v lupiče na silnicích, jak to bylo se skutečným Kopějkinem, pak v kapesní spekulanty, někteří v ty nejdrzejší a mnozí se dokonce ani nebudou právnicky zahalovat. Mnohý dokonce pyšně řekne: "Jsem proto takový, že popírám všechno!" a napomáhá negaci. Ó, což nejsou Kopějkinové liberálové? Příliš dobře pochopili, že liberalismus je v módě a že je na něm možno vyjet jako na koni. Kdo je neviděl: liberál před celým světem, laciný ateista povznáší se nad lidem svou osvětou, která stojí za pětník! Je ten nejnicotnější ze všech nicotných projevů našeho pseudoliberalismu, ale přece jen má nenasytně vyvinutý apetit, a proto je nebezpečný. A tací lidé se připojují první přede všemi jinými ke každé ideji o přesazování věcí z vnějšku pro mechanické léčení, seskupují se a tvoří dav, který velmi často vedou velmi poctiví lidé, kteří v podstatě nemají vinu na tom, že mají takový kontingent: ať si je jakákoliv změna, jen aby se provedla bez práce, říká liberální Kopějkin; bude mi přece jen lépe při vnější změně, ať je jakákoliv, než nyní, protože jistě najdu, čím bych se uživil v první době. - Vždyť po této stránce je dokonce velmi nebezpečný, ačkoliv je to všeho všudy jen Kopějkin. Ale zanechme Kopějkina. Všechno, co jsem teď řekl, je teprve ten nejmenší krajíček z tématu o tom, že u nás není klidu. Sám vidím, že má předmluva je už příliš dlouhá. Ale k financím, k financím!

III.

ZAPOMENOUT NA BĚŽNÉ VĚCI PRO OZDRAVENÍ KOŘENŮ. Z NEDOSTATKU DOVEDNOSTI UPADÁM DO NĚČEHO DUCHOVNÍHO Podle povahy své přirozenosti začnu od konce a ne od začátku, rázem vyličím celou svou myšlenku. Nikdy jsem vlastně nedovedl psát postupně, přicházet pomalou cestou a vyličovat ideu jen tenkrát, když už ji stačím úplně přehledně rozkousat a dokázat podle možnosti. Trpělivost mi nestačila, vadil charakter, čímž jsem si ovšem škodil, protože některý definitivní závěr vyřčený přímo, bez průpravy, bez předběžných důkazů je s to někdy prostě překvapit a zmást, a snad vzbudit i smích, ale u mne - tuším to už - je právě ten závěr, nad kterým se může člověk hned rozesmát, nepřipraví-li se na něho čtenář předběžně. Má myšlenka, má formule je tato: "Pro získání dobrých státních financí ve státě, který prodělal jisté otřesy, nepřemýšlej příliš mnoho o běžných potřebách, byť by volaly sebesilněji, nýbrž přemýšlej jen o ozdravení kořenů - a dostaneš finance."

Nu, toť se ví, ihned se ozve smích: "To přece všichni znají,"

řekne se mi. "Ve vaší formuli není naprosto nic neznámého; kdopak neví, že se nesmí vysilovat kořeny? Že při uschlých kořenech nevzejdou plody atd., atd." Nechte mne však se omluvit, neřekl jsem ještě celé své myšlenky, a v tom je, běda, také mé neštěstí, že i kdybych napsal celou knihu a rozvíjel tuto svou myšlenku, pak i tehdy, (ó, zase to tuším) - neopovážil bych se vysvětliti tolik, aby se mohla pochopit v celé své úplnosti. Neboť v této myšlence spočívá jakési fatum svého druhu.

Hleďte: o ozdravení kořenů vědí ovšem všichni a který náš ministr financí se o ně více či méně nestaral, a zvláště ovšem ministr nynější přistoupil přímo ke kořenům a teď už je zrušena daň ze solí. Očekávají se také reformy a to mimořádné, důkladné, právě ty "od kořene základní". Kromě toho vždy, i dříve před deseti lety, užívalo se mnoha prostředků na ozdravení kořene; stanovily se revize, zřizovaly se komise pro studování blahobytu ruského sedláka, jeho řemesel, jeho soudů, jeho samosprávy, jeho nemocí, jeho mravů a obyčejů apod.

apod. Komise oddělovaly ze sebe podkomise na sbírání statistických dat a všechno šlo jako po másle, to jest tou nejlepší administrativní cestou, jaká jen může být. Ale já jsem teď vůbec nezačal mluvit o tomto. Nejen to, nejen podkomise, nýbrž i dokonce takové důkladné reformy, jako je zrušení daně ze soli nebo očekávaná velká reforma berní soustavy, jsou po mém soudu jen pakliativy, něco vnějškového a nezačatého od samého kořene a to chci zdůraznit.

Od samého kořene bude to, až zapomeneme, ne-li úplně, pak alespoň z polovice na běžné věci, na aktuality, na naléhavé potřeby našeho rozpočtu, na dluhy ze zahraničních půjček, na deficit, na rubl, ba i na bankrot, kterého ostatně u nás nikdy nebude, byť by si jej prorokovali nám škodliví zahraniční naši přátelé. Slovem, až zapomeneme na všechno, na všechno běžné a obrátíme pozornost jedině a pouze na ozdravení kořenů, a to do těch dob, až dostaneme skutečně hojný a zdravý plod. Nu, pak bude možno zase se pustit do běžných věcí, či lépe řečeno, do nových běžných věcí, protože si musíme myslet, že při této předešlé změně se dřívější (to jest soudobé nynější naše běžné věci) všechny radikálně a přetvoříme svůj charakter tak, že ho sami nepoznáme.

Nu, dobrá, chápu ovšem, že všechno, co jsem nyní řekl, bude vypadat bláznivě, že není možno nemyslet na rubl, na splátky dluhů, na bankrot, na vojsko, že je nutno splnit a plnit závazky, a to zřejmě především. Ale ujišťuji vás, že to chápu. Hled'te, přiznám se vám: schválně jsem postavil svou myšlenku důrazně a svá přání jsem dohnal k ideálu téměř nemožnému. Myslel jsem, že začnu-li s absurdnem, stanu se pochopitelnějším. Řekl jsem také: "Kdybychom se mohli třeba jen z poloviny donutit, abychom zapomněli na běžné věci a svou pozornost uvedli k něčemu jinému, do nějaké hloubky, do které, podle pravdy řečeno, jsme se nikdy na ni nedívali, protože hloubku jsme hledali na povrchu," ale jsem ochoten zmírnit ihned svou formuli a hle, co místo ní navrhu: nikoliv zapomenout na běžné věci z poloviny, - poloviny se zříkám, - nýbrž všeho všudy na jednu dvacetinu, ale proto (určitě proto), abychom, až začneme s dvacetinou zapomenutí na běžné, přidávali každého dalšího roku k dřívějšímu dílu ještě po jedné dvacetině a dospěli - nu, dospěli například takovým způsobem k třem čtvrtinám zapomenutí. Důležitý zde není díl, důležitý je tu princip, který se má vzít, postavit před sebe a pak už jej sledovat bez úchylky. Ó, na to všechno je zase stejná otázka: kam se má podít to běžné - nemůže se přece ztratit, jako by neexistovalo? Já také neříkám ztratit; vím sám, že existující se nemůže udělat neexistujícím, - ale víte, pánové, někdy je i to možné. Vždyť přestane-li se mu jen z jedné dvacetiny každého roku věnovat tak mnoho chorobně neklidné pozornosti jako nyní, nýbrž obrátí-li se tato chorobně neklidná pozornost v rozměru také jedné dvacetiny každého roku k něčemu jinému, pak věc nebude téměř vůbec vypadat fantasticky, nýbrž stane se dokonce zcela možnou, aby se načila, tím spíše, že pro běžné věci (opakuji to), kterými se pohrdá z jedné dvacetiny každého roku, není třeba se znepokojovat už z pouhé té příčiny, že se to vůbec neztratí, vůbec to nezmizí, nýbrž, - opakuji to, - samo sebou se to přetvoří v něco zcela jiného než nyní, samo se to podřídí novému principu a vnikne do jeho smyslů a ducha, přetvoří se to určitě k lepšímu, dokonce k tomu nejlepšímu. Řekne se mi, že mluvím v záhadách, to však nic neznamená. Pro příklad a pro první případ prohodím předmluvou jen to nejmenší slůvko na téma, jakým způsobem se může rázem začít přechod od běžných věcí k "ozdravení kořenů".

Nu, co by bylo, kdyby například Petrohrad souhlasil pojednou nějakým zázrakem, aby se zbavil své nadutosti v názoru na Rusko, - ó, jaký by to byl slavný a zdravý první krok k "ozdravení kořenů"! Neboť co je to Petrohrad, - vždyť dospěl až k tomu, že se rozhodně pokládá za celé Rusko, a to vzrůstá od pokolení k pokolení. V tom smyslu Petrohrad jaksi následuje příkladu Paříže přesto, že se Paříži vůbec nepodobá! Paříž se sama uspořádala už

historicky tak, že pohltila celou Francii, celý význam jejího politického a sociálního života, všechn její smysl, - a odejměte Francii Paříž - co jí zůstane; pouhé její zeměpisné vymezení. A tu si to u nás představují mnozí stejně jako v Paříži, že v Petrohradě splývá celé Rusko. Ale Petrohrad není vůbec Rusko. Pro ohromnou většinu ruského lidu má Petrohrad význam jen tím, že v něm žije jeho car. Přitom, a my to víme, naše petrohradská inteligence začíná od pokolení k pokolení stále méně rozumět Rusku právě proto, že se uzavřela před ním ve své čuchonské bažině, mění stále více svůj názor na ně, který se nakonec u nich zúžil do rozměrů mikroskopických, do rozměrů nějakého Karlsruhe. Ale podívejte se z Petrohradu a bude před vámi moře - oceán země ruské, moře neobjemné a přehluboké. A tu syn petrohradských otců tím nejkliďnějším způsobem popírá moře lidu ruského a pokládá je za něco strnulého a neuvědomělého, v duchovním ohledu nicotného a v nejvyšší míře zpátečnického.

"Veliká je Fedora, ale hloupá, hodí se jen k tomu, aby nás vydržovala, abychom ji naučili rozumu a pořádku státnímu!"

Tancující a pohybující se po parketách vytvářejí se v Petrohradě budoucí synové vlasti, ale "nádenické krysy", jak je nazýval Ivan Alexandrovič Chlestakov, studují vlast v kancelářích a něčemu se ovšem naučí, ne však Rusku, nýbrž něčemu docela jinému, občas velmi podivnému. A toto něco jiného a podivného také připisují Rusku. A přitom moře, oceán žije svérázně a s každým pokolením se odděluje stále více od Petrohradu. A neříkejte, že žije třeba jen pobožnůstkářskou silou, nýbrž také neuvědoměle, jak jsou až dosud přesvědčeni nejen Petrohradané, nýbrž i několik málo ruských lidí, rozumějících Rusku. Ó, kdyby věděli, jak je to nesprávné a kolik uvědomělosti se už nahromadilo v lidu ruském například jen za vlády nynějšího cara! Ale uvědomělost už roste, roste, a lid už pochopil a porozuměl tak mnohému, že by tomu Petrohradští lidé ani neuvěřili. To vidí ti, kteří se dovedou dívat, tuší se to, a jen se to ještě neobjevuje vcelku, ačkoliv se to silně objevuje na místech, v koutech, v domech a chatách. Jak by se to také mohlo objevit vcelku - vždyť je to oceán, oceán! Ale objeví-li se to někdy, nebo se to jen začne objevovat, pak jaký náhlý údiv zvrátí nejednoho petrohradského a inteligentního člověka! Pravda, bude to dlouho popírat a nebude věřit svým pěti smyslům, dlouho se evropský člověk nepoddá - a mnozí také umrou, aniž se poddali.

Aby se však vyvarovalo velkým příštím nedorozuměním, ó, jak by bylo žádoucí, opakují to, aby Petrohrad, třeba svými nejlepšími představiteli, slevil alespoň kapičku ze své nadutosti v názoru na Rusko! Aby bylo kapičku víc proniknutí, pochopení, smíření vůči veliké zemi ruské, vůči moři - oceánu, - toho by bylo třeba.

A jakým správným prvním krokem bylo by to k "ozdravení kořenů..."

Ale dovolte - přeruší mne, - všechno to jsou zatím staré otřepané slavjanofilské fantazie, dokonce vůbec nic reálného, nýbrž cosi duchovního; ale co je to "ozdravení kořenů", - ještě jste to nevysvětlil. A jaké jsou to kořeny? Jaké kořeny? Co tím rozumíte?

- Máte pravdu, pánové, máte pravdu - začněme o samotných "kořenech".

IV.

PRVNÍ KOŘEN. MÍSTO PEVNÉHO FINANČNICKÉHO TÓNU UPADÁM DO STARÝCH SLOV.

MOŘE - OCEÁN. TOUHA PO PRAVDĚ A NEZBYTNOST KLIDU, TAK

PROSPĚŠNÉHO FINANČÍM První kořen, první, nejdůležitější kořen, který musíme určitě a pokud možno ozdravit - je bezpochyby stále ten ruský lid, to moře-oceán, o kterém jsem právě začal svou řeč. Mluvím teď o našem lidu, o prostém člověku a sedlákovi, o poplatnické síle, o mozolovitých dělnických rukách, o moři- -oceánu. Ó, jak bych nevěděl, co udělala a dělá pro něho nepřetržitě naše vláda za nynějšího carova panování, začínajíc jeho osvobozením od nevolnické závislosti? Ano, stará se o jeho potřeby, o jeho osvícení, léčení, odpouští mu také daňové nedoplatky při příležitosti - slovem, dělá a stará se mnoho, kdo by toho nevěděl. Já však nechci začít mluvit o této věci; myslím jen na duchovní ozdravení tohoto velikého kořene, který jest začátek všeho. Ano, je duchovně nemocen, ó, ne smrtelně; hlavní mohutná tepna jeho duše je zdravá, ale nemoc je přece jen krutá.

Jaká je to nemoc, jak se nazývá? To je těžké vyjádřit jedním slovem. Mohlo by se říci takto: "Touha po pravdě, ale neukojená."

Lid hledá pravdu a východisko k ní bez ustání, a stále ji nenalézá. Rád bych se omezil zde jen na finanční hledisko této nemoci, ale budu muset připojit několik starých slov. Od samého osvobození od nevolnické závislosti objevila se v lidu touha po něčem novém, ne už dřívějším, nýbrž už po úplné pravdě, po úplném občanském vzkříšení k novému životu, po velikém jeho osvobození.

Žádalo se nové slovo, začaly vřít nové city, začalo se hluboce věřit v nový řád. Po prvním údobí prostředníků prvé výzvy nastalo pojednou něco jiného, než očekával lid. Nastal řád, ve který by byl lid rád uvěřil, ale máločemu v něm rozuměl. Nerozuměl mu, přicházel do rozpaků, a proto ani nemohl uvěřit. Objevovalo se cosi vnějšího, cosi pro něho jaksi cizího a ne jeho vlastního.

Přežvýkávat toto téma tak dávno přežvýkané není proč. Jiní o tom řeknou lépe než já, - přečtete si třeba revui "Rus". Objevilo se pak bezstarostné opilství, jako by se rozlilo po Rusku opilé moře, a tu řadí ještě i teď, ale přece jen touhy po novém, po nové pravdě, po pravdě už úplné lid neztratil, když se opíjel kořalkou. Ale nikdy neměl snad více sklonu k jistým vlivům a směrům a nebyl proti nim více bezbranný, než je nyní. Vezměte si dokonce nějakou takovou štundu a podívejte se na její úspěch v lidu. Co to dosvědčuje? Hledání pravdy a neklid po ní. Právě neklid. Lid je právě nyní mravně "zneklidněn". Jsem dokonce přesvědčen, že nenašla-li nihilistická propaganda až dosud cest k "lidu", pak je to jediné pro neschopnost, hloupost a nepřipravenost propagátorů, kteří nedovedou se k lidu ani přiblížit. Jinak by při té nejmenší dovednosti pronikli tak, jako pronikla štunda. Ó, lid je třeba střežit. Bylo řečeno: "Bude čas a řeknou vám: zde je Kristus, nebo tam. Nevěřte." A právě nyní se děje něco, co se tomu jaksi podobá, a to nejen v lidu, ale snad i u nás nahoře. Nu, což není lid vzrušen například různými neobyčejnými pověstmi o novém dělení pozemků, o nových zlatých carských listech? Nedávno jim četli v kostelích, aby nevěřili, že nic nebude, a zda byste věřili: právě po tom čtení se upevnila místy ještě více myšlenka, že "to bude": "Nadarmo by to nečetli, a když už to začali číst, tak to tedy bude." Tak začali mluvit hned po čtení, alespoň místy. Znam právě jeden případ. Sedláci kupovali u sousedního statkáře půdu a shodli se už o ceně. Ale po tomto čtení od toho ustoupili: "Dostaneme i bez peněz." Smějí se pro sebe a čekají. Mluvím jen o pověstech, o schopnosti je vnímat, dosvědčuji jen mravní zneklidnění lidu. A co je to nejdůležitější: lid je u nás sám, to jest osamocený, ponechán jen svým vlastním silám, duchovně ho nikdo nepodporuje. Existuje Zemstvo, ale to je "úřad". Je soud, ale i to je "úřad"; je obščina, je posláze mír, ale i to jaksi teď směřuje k něčemu, co se podobá "úřadu". Noviny jsou plny popisů, jak lid volí své volené zástupce - za přítomnosti

"úřadu", určitě některého jeho člena a co se z toho vyvíjí. Ale anekdot těch jsou tisíce. Nebudu je vypočítávat. Některý prostý člověk se podívá kolem sebe a pojednou vyvodí závěr, že dobrý život má jen lichvář a vysavač, že se jaksi všechno dělá pro ně, proč bych se tedy i já nestal lichvářem, - a stane se jím. Jiný, který je pokornější, se prostě opil, nikoliv proto, že jej omrzela chudoba, nýbrž proto, že je mu špatně z bezpráví. Co zde dělat? V tom je fatum. Vždyť už, zdá se, je dána správa, úřady. Tu by se měl uklidnit, - ale dopadlo to z jakési příčiny naopak. Onehdy spočetli, že lid má nyní, v tomto okamžiku, téměř dvě desítky úřednických hodností, které jsou určeny speciálně pro něho, které stojí nad ním, střeží ho a opatrují. A chudému člověku jsou beztak všichni a každý představeným, ale zde je ještě dvacet kusů speciálních! Volnost pohybu je právě taková jako u mouchy, která se dostala do talíře se sirupem. Ale vždyť to není škodlivé jen z hlediska mravního, ale i finančního, totiž taková svoboda pohybu. A co je hlavní, lid je sám bez rádců. Má jen Boha a cara, - těmito dvěma silami a dvěma velikými nadějemi se také drží. Ale druzí rádcové přecházejí mimo něho, aniž se ho dotknou. Celá pokroková inteligence přechází například šmahem mimo lid, neboť i když je v naší inteligenci mnoho lidí, se kterými lze mluvit, přece o ruském lidu málokdo má pojem. U nás jen negují a bez ustání si stěžují: "Proč se společnost 'neoživuje' a proč se nemůže nikterak oživit, a jaká je to hádanka?" Nelze ji oživit, protože se neopíráte o lid. A že lid není duchovně s vámi a je vám cizí.

Tvoříte jaksi vrchní pásmo nad lidem, které obtočilo ruskou zemi, a vlastně pro vás, jak alespoň se mluví a píše u vás, reformátor zanechal lid nevolnickým, aby ten, slouže vám svou prací, dal vám prostředky, abyste se připojili k evropské osvětě. Vy jste se také za ta staletí osvětili, ale lid se od vás vzdálil a vy od něho. "Ale cožpak nelitujeme lidu," řeknete, "což o něm nepíšeme tak mnoho, což nevoláme jej a k němu?" Ano, všechno to děláte, ale ruský lid je z jakési příčiny přesvědčen, že vy netruchlíte pro něho, nýbrž pro jakýsi jiný lid, který se usadil ve vaší hlavě a ruskému lidu se nepodobá, a proto jím i pohrdáte. Tento pohrdavý poměr k lidu v některých z nás je dokonce zcela neuvědomělý a může se říci pozitivně mimoděčný. To je zůstatek nevolnického práva. Začalo se to od těch dob, kdy lid byl občansky umrtven pro naši evropskou osvětu, a zůstává to v nás bezpochyby až dosud, kdy se lid už vzkřísil, a víte, dokonce se teď už nemůžeme shodnout s lidem, nestane-li se nějaký zázrak v zemi ruské. Tu, opakuji, jsou velmi stará má slova: lid ruský je v ohromné většině své pravoslavný a žije ideou pravoslavi v úplnosti. Ačkoliv nerozumí této ideji jasně a vědecky.

V podstatě není v lidu našem kromě této "ideje" žádné ideje. A všechno vychází z ní jediné, lid náš alespoň tak chce, celým srdcem svým a hlubokým přesvědčením svým. Chce právě, aby všechno, co má a co se mu dává, vycházelo jediné a pouze z této ideje a to přes to, že u samotného lidu objevuje se a vychází, ale nikoliv z této ideje, mnoho až nesmyslně ohavného, ošklivého, zločinného, barbarského a hříšného. Ale ačkoliv i sám zločinec a barbar hřeší, přece jen se modlí k Bohu v nejvyšších chvílích duchovního svého života, aby ustal hřích a ohavnost jejich a všechno aby vycházelo zase z té jejich oblíbené "ideje". Víím, že se nade mnou smáli naši inteligentní lidé: "Té ideje" dokonce ani nechtějí uznat v lidu. Ukazujíce na hříchy jeho, na jeho ohavnost (kterou oni sami zavinili tím, že jej dvě staletí utiskovali), ukazují na přestupky, na domnělou indiferentnost lidu k náboženství a jiní dokonce myslí, že ruský lid je prostě ateista. Celý hluboký omyl jejich spočívá prostě v tom, že neuznávají v ruském lidu církev. Nemluvím nyní o církevních budovách a o kléru, mluvím nyní o našem ruském "socialismu" (a toto slovo, stojící v protikladu k církvi, беру právě pro vysvětlení své myšlenky, byť by to vypadalo sebepodivněji), jehož cílem a východiskem je všennárodní a všesvětová církev, uskutečněná na zemi, nakolik ji země může v sebe pojmuti. Mluvím o stálé touze v lidu našem, která je v něm vždy, po velikém, všeobecném, všennárodním,

všebratrském sjednocení s Kristem. A není-li ještě tohoto sjednocení, nevytvořila-li se církev ještě úplně, nikoliv už v pouhé modlitbě, nýbrž ve skutečnosti, pak přece jen instinkt této církve a stálá touha po ní, někdy dokonce i podvědomá, je v srdci mnohamilionového lidu našeho nepochybně.

Socialismus lidu ruského nespočívá v komunismu, v mechanických formách; věří, že bude spasen jen koneckonců všesvětovým sjednocením ve jménu Kristově. To je náš ruský socialismus! Právě tomu, že v našem lidu je tato vznešená, sjednocující "církevní"

idea, tomu se vy smějete, pánové, naši Evropané. Ó, jest mnoho i jiných "idejí" v lidu, se kterými se nikdy neshodnete a uznáte je přímo za tatarské v evropském svém světovém názoru. O nich, o těchto ostatních ideách nebudu se teď zmiňovat, ačkoliv jsou to velmi důležité ideje, jejichž pravdě vůbec nerozumíte. Ale teď mluvím jen o této hlavní ideji lidu našeho, o jeho tušení, že v něm přichází a vytváří se z rozhodnutí božího jeho církev všesvětová. A tu se může přímo postavit formule: kdo v našem lidu nechápe jeho pravoslavné definitivní jeho cíle, ten nikdy nepochopí ani samotného našeho lidu. Nejen to; ten nemůže ani milovat ruský lid (a u mnohých z nich, z těch našich Evropanů je srdce čisté, toužící po spravedlnosti a lásce), nýbrž bude jej milovat jen takového, jakým by si jej přál vidět a jakým si jej představí. A poněvadž lid nikdy se nestane takovým, jakým by jej chtěli vidět naši rozumáři, nýbrž zůstane sám sebou, tu lze také tušit v budoucnosti nevyhnutelnou a nebezpečnou srážku. Neboť výše řečená formule má také význam opačný, neboť lid nikdy nepřijme takového ruského Evropana za svého člověka: "Zamiluj si nejprve mou svatyni, važ si toho, čeho já si vážím, a pak jsi stejně takový jako já, můj bratr, přesto, že jsi jinak oblečen, že jsi pán, že jsi představený a že dokonce někdy ani neumíš mluvit pěkně rusky," - to vám řekne lid, neboť lid náš má široký rozhled a je důvtipný. Někdy si bude vážit a milovat i dobrého člověka, který nevěří v jeho svatyni, vyslechne jej, je-li ten důvtipný, poděkuje za radu a rady užije. Ruský lid se může s každým shodnout, neboť v dlouhém, těžkém životě svém za poslední dvě staletí, viděl mnoho forem, mnohého si všiml a mnoho si zapamatoval. (A tu vy dokonce ani s tím nesouhlasíte, že si mnoho zapamatoval a mnohého si povšiml, a tudíž i mnoho poznal, a že tedy vůbec není pouze strnulá masa a poplatková síla, jak jste jej definovali.) Ale shodnout se, a to dokonce s láskou se shodnout s člověkem, je jedna věc a uznat jej za svého člověka, to je něco už zcela jiného. Ale bez tohoto uznání nebude ani sjednocení. Chci vyjádřit jen to, že síly, které nás rozdělují s lidem, jsou neobyčejně veliké a že lid zůstal sám ve velikém svém osamocení a že kromě svého cara, ve kterého věří neochvějně, nedoufá teď v oporu u nikoho a nikde a nevidí ji. A rád by ji zhlédl, je mu však těžké ji rozpoznat. A přitom, - jaká hrozná tvůrčí a požehnaná síla, nová, úplně už nová síla objevila by se na Rusi, kdyby nastalo u nás sjednocení inteligentních tříd s lidem. Totiž sjednocení duchovní. Ó, pánové ministři financí, sestavovali byste pak jiné roční rozpočty, než jaké sestavujete nyní. Řeky mléka by tekly v carstvu, všechny ideály vaše byly by rázem dosaženy! - "Ano, ale jak to udělat? A což je skutečně tím vinna naše evropská osvěta?" Ó, vůbec ne osvěta. A také, podle pravdy řečeno, u nás jí ještě vůbec ani není. Ale rozdvojení přece jen zůstává a skutečně vzešlo jaksi ve jménu evropské osvěty, která u nás není. Ale skutečná osvěta nemá na tom viny; dokonce si myslím, kdyby byla u nás pravá, opravdová osvěta, pak by u nás vůbec ani nenastalo žádné rozdvojení, protože také lid čeká na osvětu. Ale když jsme nabývali osvěty, odletěli jsme od lidu našeho na Měsíc a ztratili jsme k němu každou cestu. Jak pak máme my, tací odletělí lidé, brát na sebe starost o ozdravení lidu? Jak udělat, aby duch lidu, tesknící a všude zneklidněný, se povzbudil a uklidnil? Vždyť i samotné kapitály a jejich přesuny hledají mravní klid a bez mravního klidu buď se schovávají, nebo jsou neproduktivní. Jak učinit, aby se duch lidu uklidnil v pravdě a viděl pravdu? Možná že pravda je i nyní, ale je třeba, aby v ni uvěřil. Jak mu vložit do duše, že pravda je v ruské zemi

a že vysoko stojí její prapor? Jak například učinit, aby uvěřil ve svůj soud, ve svou vládu a uznal je za krev z krve své a kost z kostí svých? Ó, nepouštím se do podrobností, kdež bych mohl, a kdybych i začal všechno vysvětloval a popisovat, pak myslím, že ani "celý svět nepojal by toho do knih svých". Kdyby však byla zabezpečena naše pravda lidu v budoucnosti tak, aby v ni úplně uvěřil, že přijde určitě, jakmile by se moucha dostala jen kapičku z talíře se sirupem, tu by se pak naplnila věc veliká a nevypočitatelná. Řeknu přímo: celé neštěstí pochází od dávného rozdělení inteligentní třídy s třídou spodní, s naším lidem. Jak smířit vrchní pásmo s mořem-oceánem a jak uklidnit moře-oceán, aby v něm nenastalo velké vlnění?

V.

NECHŤ ONI ŘEKNOU PRVNÍ, ALE MY ZATÍM POČKÁME PĚKNĚ STRANOU, JEDINĚ ABYCHOM SE NAUČILI UMU - ROZUMU Na to existuje magické rčení: "Projevit důvěru." Ano, našemu lidu se může projevit důvěra, neboť on je jí hoden. Zavolejte šedivé kožichy a zeptejte se jich samotných na jejich potřebu, na to, co potřebují, a oni vám řeknou pravdu a my všichni, snad poprvé, uslyšíme poprvé pravdu. A není třeba žádných velikých hnutí a příprav; lid se může vyptávat na místech, v újezdech, v chýších.

Neboť lid náš, i když sedí ve svých místech, řekne přesně totéž, co by řekl celý pohromadě, neboť je jeden. I rozdělený je jeden, i když se shrne, je jeden, neboť duch jeho je jeden. Každé místo by připojilo jen svou místní zvláštnost, ale vcelku, povšechně, dopadlo by všechno souhlasně a jednotně. Musí se jen dbáti toho, aby se vyslovil právě sedlák, pouze opravdový sedlák.

Se sedlákem sice proklouzne lichvář a vysavač, ale přece i to je sedlák a v takové veliké věci nezradí ani lichvář a vysavač půdy a řeknou pravdivé slovo, - taková je už naše lidová zvláštnost.

Jak to udělat? Ó, lidé, kteří mají moc, mohou to rozhodnout lépe než já, já jen věřím v jedno, že zvláštních formulek vůbec nebude třeba. Náš lid se nehoní za formami, zvláště za těmi hotovými, cizozemskými, kterých vůbec nepotřebuje, protože to vůbec nemá na mysli a nejen nikdy neměl, nýbrž nikdy ani nebude mít, protože on má jiný názor na tu věc, zvláštní, úplně vlastní. A v tom případě náš lid - takový lid, jako je náš, - může být úplně uznán za hodna důvěry. Neboť kdo jej neviděl okolo cara, blízko cara, u cara? To jsou děti carovy, děti opravdové, skutečné, rodné a car je jejich otec. Což u nás je jen slovo, jen zvuk, jen pojmenování, že "car je jim otec?" Kdo si to myslí, ten v Rusku ničemu nerozumí. Ne, zde je idea, hluboká a nejoriginálnější, v tom je organismus, živý a mohutný organismus lidu, který splynul se svým carem v jeden celek. Idea ta je síla. Ta síla vznikala v průběhu staletí, zvláště v posledních pro lid hrozných dvou staletích, která tak vychvalujeme pro naši evropskou osvětu, zapomenuvše, že tato osvěta nám byla zabezpečena už před dvěma stoletími nevolnickým otroctvím a křížovými mukami lidu ruského, který nám sloužil. A tu čekal lid na svého osvoboditele a dočkal se - nu, jak tedy nejsou jeho pravé, jeho opravdové děti? Car není pro lid vnější síla, není to síla nějakého přemožitele (jak bylo například s dynastiemi dřívějších králů ve Francii), nýbrž všelidová, všechno sjednocující síla, kterou chtěl sám lid, kterou vychoval v srdcích svých, kterou si zamiloval, pro kterou mnoho vytrpěl, protože jen od ní čekal svého východu z domu egyptského. Pro lid je car vtělením jeho sama, celé jeho ideje, naděje a víry. Naděje ty se ještě nedávno tak kolosálně uskutečnily, jak by se tedy lid zřekl dalších nadějí! Jak by se naopak nezesílily, neupevnily, neboť car po selské reformě stal se mu nejen co do ideje, nejen co do naděje, nýbrž i ve skutečnosti otcem. Ale vždyť tento

poměr lidu k carovi jako otci je u nás pravý, diamantový základ, na kterém každá reforma se může u nás vybudovat a vybuduje se. Chcete-li, není u nás v Rusku žádné jiné síly vytvářející, uchováající a vedoucí nás, než tato organická, živá spojitost lidu s jeho carem a z ní u nás také všechno vyplývá. Kdo by si mohl například pomyslet třeba o té selské reformě, kdyby ji znal dřív a nevěřil, že car je otcem lidu a že právě víra lidu v cara jako v jeho otce všechno zachrání, všechno uchová, oddálí neštěstí? Běda, špatný je ten národohospodář - reformátor, který obchází pravé a skutečně živé síly lidu pro nějakou předpojatost a cizí pověry. Ano, už z té jediné příčiny nejsme s lidem a nemůžeme jej pochopit, že sice víme a chápeme jeho poměr k carovi, ale nemůžeme jej pojmut do sebe v celé plnosti hlavního a nezbytného bodu v našich osudech.

Že poměr ten ruského lidu k carovi je ten nejzvláštnější bod, který odlučuje lid náš od všech jiných národů Evropy a všeho světa; že to není u nás jen věc dočasná, přechodná, jen příznak dětství lidu našeho, například jeho vyspělosti a podobně, jak by usoudil mnohý rozumář, nýbrž věc věčná, stálá, která se nikdy nebo alespoň ještě dlouho, velmi dlouho nezmění. Jak by tedy potom (už pouze z té příčiny) lid náš se nelišil od všech národů a neobsahoval v sobě zvláštní ideu? Není naopak zřejmé, že lid náš nosí v sobě organický začátek ideje od celého světa odlišné?

Idea ta obsahuje v sobě takovou velikou u nás sílu, že ovšem bude mít vliv na celou další naši historii a poněvadž je zcela odlišná, jako u nikoho, pak i historie naše nemůže se podobati historii jiných evropských národů, tím méně může býti jeho otrockou kopií. To je to, čemu u nás nerozumí rozumáři, věřící, že se u nás předělá všechno na Evropu bez jakékoliv odlišnosti a nenávidějící odlišnost, pročež se věc ovšem může skončit neštěstím. A že je u nás všechno základní jiné než kdekoliv v Evropě, zde máte první toho příklad: u nás může být dosažena svoboda (v naší budoucnosti, až přežijeme údobí svého pseudoevropanství, jistě to tak bude) - ta nejúplnější občanská svoboda, úplnější než kdekoliv na světě, v Evropě nebo dokonce v Severní Americe a vytvoří se právě na onom diamantovém podkladu. Neupevní se písemným listem, nýbrž vytvoří se jen na základě dětské lásky všeho lidu k carovi jako otci, neboť dětem se může dovolit mnoho takového, co je nemyslitelné u jiných, smluvních národů, dětem se může tak mnoho důvěřovat a tak mnoho dovolit, jako nebylo ještě nikde vidáno, neboť děti nezradí otce svého, nýbrž jako děti přijmou od něho s láskou každé opravení každého svého omylu a svého bludu.

Takovému tedy lidu má se odepřít důvěra? Necht' řekne on sám o svých potřebách plnou pravdu. Ale, opakují to, necht' řekne nejprve sám; my pak, "intelligence lidová", necht' se postavíme zatím pokorně pěkně stranou a nejprve se pěkně jen na něj podíváme, jak bude mluvit, a poslechneme. Ó, nenavrhl bych, aby se z politických ohledů odstranila na čas naše intelligence, nepřipisujte mně toho, prosím, - nýbrž navrhl bych to (promiňte už prosím) - z cílů jen ryze pedagogických. Ano, necht' chvíli stojíme stranou a posloucháme, jak jasně a rozumně dovede lid říci svou pravdu, úplně bez naší pomoci, a v této věci, totiž v opravdové věci, píchne přímo do živého, ale ani nás neurazí, začne-li o nás mluvit. Necht' chvíli stojíme a poučíme se od lidu, jak se má říkat pravda. Necht' se zde i naučíme pokoře lidu i podnikavosti jeho i reálnosti jeho mysli, serióznosti této mysli.

Řeknete: "Sám jste přece říkal, jak je lid poddajný nesmyslným pověstem. - Jakou moudrost tedy od něho očekávat?" Ano, ale pověsti jsou jedna věc a sjednocení v obecné věci věc druhá.

Objeví se celek a celek bude mít vliv sám na sebe a vzbudí rozum. Ano, to bude opravdu školou pro nás všechny a to tou neplodnější školou. Až uvidíme od lidu tolik podnikavosti a serióznosti, budeme překvapeni a budou ovšem mezi námi tací, kteří neuvěří očím svým, ale takových bude příliš málo, neboť všichni jsou skutečně upřímní, všichni touží opravdu po pravdě a hlavně po opravdovém díle a obecném užitku - tací všichni se připojí k přemoudrému slovu lidu; všichni pak neupřímní, kteří ani pak neuvěří v lid, - budou to nějací starověrci a doktrináři let čtyřicátých a padesátých, staré, nenapravitelné děti a budou jen směšní a neškodní. Všichni pak mimo ně poprvé si protřou oči a očistí svůj názor. Jednání může být neobyčejně důležité co do důsledků, neboť... neboť právě zde v této formě je snad možný začátek a první krok k duchovnímu splynutí celé inteligentní třídy naší, tak pyšné před lidem, s lidem naším. Mluvím jen o duchovním splynutí, jen toho potřebujeme, neboť to strašně pomůže všemu, všechno znovu přerodí, dá novou ideu. Světlá, svěží mládež naše, myslím, ihned a přede všemi dá své srdce lidu a pochopí jej duchovně nejprve. Doufám především v mládež proto, že ta u nás také trpí "hledáním pravdy" a touhou po ní, a tudíž je lidu nejpříbuznější a pochopí ihned, že také lid hledá pravdu. A až se seznámí tak blízce s duší lidu, odvrhne to krajní blouznění, které strhlo už tak mnohé z mládeže, kteří se domnívali, že našli pravdu v krajních evropských učeních. Ó, věřím, že ve fantazii a nepřeháním těch blahých důsledků, které by mohly vzejít z tak dobré věci. Jen aby padla nadutost a zrodila se úcta k zemi. Zcela nová idea vstoupila by pojednou do naší duše a osvětila by v ní všechno, co setrvalo dosud ve tmě, svým světlem, zahanbila by lež a vyhnala by ji. A kdo ví, možná že by to bylo začátkem takové reformy, která by svým významem dokonce mohla být vyšší než selská; tu nastalo by také "osvobození" - osvobození srdcí a myslí našich od jakési nevolnické závislosti, ve které jsme také strávili celá dvě staletí u Evropy stejně jako sedlák, nedávný náš otrok, u nás. A kdyby se jen mohla začít a uskutečnit tato druhá reforma, pak ovšem by byla jen důsledkem veliké první reformy na začátku panování nynějšího cara, neboť tenkrát materiálně padla dvoustletá zeď, která dělila lid od inteligence, a nyní zeď ta padá už duchovně. Co je vyšší, co může být plodnější pro Rusko než toto duchovní splynutí tříd? Svůj poprvé pozná své. Ti, kdož se dosud styděli za lid náš jako za barbarský a zadržující rozvoj, zastydí se za dřívější svůj stud, s mnohým se smíří a mnohému si budou vážit, čeho si dříve nevážili a čím pohrdali. A až lid odpoví, až podá o sobě úplnou zprávu a umlkne jeho pokorné slovo, zeptejte se, pokuste se pak zeptat se naší inteligence, nu, třeba jen na její názor o tom, co řekl lid, a hned uvidíte důsledky. Ó, pak bude i jejich slovo plodné, neboť oni jsou přece inteligenti a poslední slovo patří jim. Ale příklad lidu, který řekl před nimi své slovo, zbavil by nás v každém případě mnoha chyb a hloupostí, kdybychom my sami museli říci své slovo před lidem. A uvidíte, že naše inteligence neřekne pak nic, co odporuje lidu, nýbrž jen obleče jeho pravdu do vědeckého slova a rozvine je v celé šíři svého vzdělání, neboť všechno je přece u něho věda, nebo její základ a věda je lidu hrozně potřebná. A kdyby i někdo chtěl odmlouvat, kdyby se i objevily nějaké nesouhlasy se základními prvky lidu našeho, pak by se přece jen neopovážili postavit se tak silně proti duchu lidu, to jest proti jeho názoru na věc - a to je důležité, a to dokonce velmi.

Ano, je velmi možné, že duchovní klid začal by se u nás právě tímto krokem. Objevila by se naděje a to už obecná, nerozdělená, jali by se jasně uvědomovat a objasňovat před námi i naše cíle. A to je velmi důležité, neboť celá naše uvědomělá síla, celý náš inteligent nadobro nezná, nebo zná velmi nepevně a zmateně, jaké jsou a mohou být před námi cíle, totiž národní, státní. V tom si na tom stojíme velmi slabě, zvláště teď, v dané chvíli. A tato zmatenost, tato neznalost je bezpochyby pramenem velkého neklidu a neuspořádanosti, a to nejen teď, nýbrž i nepoměrně horšího v budoucnosti. Všechno to mohlo být vysvětleno, osvětleno nebo dalo by alespoň prvotní poukaz na to, čím osvětlit a jak vysvětlit, uvedlo by nás na myšlenku... ale ostatně o tomto tématu dosti; řekl jsem to, jak jsem dovedl. Necht' se nepochopí všechno,

nedovedl-li jsem se vyjádřit, - beru vinu na sebe, ale to, co se pochopí, nechť se přijme v neurážlivém a klidném smyslu. Přál bych si jen, aby se pochopilo nezaujatě, že se zastávám jen lidu, jeho duše, jeho velikých sil, kterých ještě nikdo z nás nezná v celém obsahu a jejich majestátnosti, - věřím jako ve svatyni hlavně v jejich spasitelné poslání, ve velikého národního uchovávacího a tvořivého ducha a toužím jen po jednom, aby to všichni uzřeli. Jen až se to uzří, začne se ihned chápat i všechno ostatní.

A proč by to všechno byl jen sen? Vždyť nemluvím o celém rozsahu věci. Vždyť mluvím jen o sedlákovi, o jeho vlastních prvotních věcech, týkajících se jen jeho. Což nemá takových věcí, zvláštních a jedinečných svých vlastních, které by se měly poznat, abych tak řekl v podobě začátku a předmluvy ke každé další třeba i mnohem rozsáhlejší reformě? Ale přitom vzniknou výhody neobyčejné; dostaneme fakta, pozná se pravda o mnohém, dosáhne se drahocenného materiálu, který uchrání mnohé z nás od fantastických nadějí, od kotrmelců podle západního způsobu, od přehánění. A hlavně - to opakuji ještě jednou, vznikne tón a smysl, vznikne tentýž duch, ve kterém se jen může splnit všechno to další a rozsáhlejší. Na tuto věc jaksi přilehne pečeť národní a hluboce konzervativní. A pečeti té v konečném důsledku nikdo neunikne, ani ty nejfantastičtější myslí, i ty se jí dají svěsti a dobrovolně ji přijmou.

Kapitola druhá

I.

OSTROVTIPNÝ LIBERÁL. JEHO NÁZOR O NAŠICH LIBERÁLECH A EVROPANECH

Když jsem však skončil svou prvou kapitolu, přeruším zatím článek o financích, protože cítím, že píši velmi nudně. Ale přeruším jej jen na chvíli. Rád bych promluvil o jiných kořenech, o jiných prvcích, které, myslím, mohly by se ozdravit. Přerušuji jej také proto, že na dvou aršících svého "Deníku" nenapsal bych beztak celý článek, takže volky nevolky musel bych jej odložit do příštích, dalších čísel...

- Zbytečně, nemusíte ani v příštích číslech - přetrhnou mne s opovržením hlasy (tuším už ty hlasy), - to všechno nejsou finance, nýbrž... povídání. Všechno to není reálné (ačkoli nechápu, proč by to tak bylo), všechno to má jakýsi mystický obsah, a ne vezdejší, ne běžný. Do dalších čísel dejte povídku.

Podivné hlasy! Vždyť přece trvám právě na tom, abychom se odvrátili od mnohého v našich všedních a běžných věcech a vytvořili si jiné věci všední a běžné, a to dokonce nepoměrně reálnější, než je dnešek, do kterého jsme se dostali a ve kterém vězíme - promiňte, prosím - také jako moucha v sirupu, - v tom je celá má myšlenka. To jest právě v odvrácení hlav a názorů našich na úplně jinou stranu než až dosud, - v tom je má myšlenka. Ti, kdo mají moc, mohli by začít takové dílo, a po této stránce se mé sny stávají ani ne tak fantastickými, neboť začne-li vládní moc, pak by se mohlo mnoho uskutečnit. Principy, některé naše principy by se měly zcela změnit, vytáhnout mouchy ze sirupu a osvobodit.

Ta myšlenka není, zdá se, populární; přivykli jsme si už dávno býti bez pohybu a v sirupu sedět začalo být dokonce už i sladké.

Zase jsem se dal, pravda, strhnout a může se mi ihned připomenout, že jsem se přece, byť bych si psal sebevíce, nedostal k tomu, abych vysvětlil, jaké jsou právě dnešní běžné věci a

jakým právě budoucím běžným věcem dávám přednost. A právě to chci vysvětlovat neúnavně v příštích číslech svého "Deníku".

Ale abych teď skončil, uvedu jen jedno setkání, které jsem měl s jedním dosti ostrovtipným byrokratem, který mi řekl jednu dosti zajímavou věc, a to právě stran některých principů týkajících se právě změny naší nynější "běžné chvíle". V jedné společnosti zašla řeč právě na finance a na národohospodářství, ale speciálně ve smyslu šetrnosti našich finančních prostředků, jejich nahromadění, užití tak, aby se ani kopějka neztrácela, nebyla věnována na výdaj fantastický. O hospodárnosti se v tom smyslu u nás mluví každou chvílí a také vláda se tím zabývá stále. Máme kontrolu, každoroční restrikci úřednictva. V poslední době se také začalo mluvit o restrikci armády, v novinách se navrhovala i číslce, a to o padesát tisíc vojáků, a jiní dokonce ujišťovali, že se armáda může zmenšit o polovinu; nic z toho nebude. Všechno to by bylo i krásné, ale přece jen se vtírá v úvahu toto: armádu zmenšíme nejprve, třeba o nějakých padesát tisíc, ale peníze se nám zase mihnou mezi prsty, sem a tam, na státní potřeby, ovšem, ale na takové, jaké možná ani nestojí za takovou radikální obět'.

Restrikci padesáti tisíc vojáků zase nikdy neprovedeme, nebo s velkou námahou, protože co se jednou zničí, je těžké zase obnovit, a vojska tak potřebujeme, zvláště nyní, kdy všichni tam drží proti nám kámen za zády. Na tuto cestu je nebezpečné vstupovat, ale jen teď, to jest při nynějších, při běžných věcech, na které budou věnovány peníze. A že svaté tyto peníze byly věnovány skutečně na pravou věc, o tom budeme přesvědčeni jen tenkrát, až vstoupíme například do definitivní, přísné, chmurné hospodárnosti, do hospodárnosti v duchu a síle Petrově, kdyby ten se rozhodl pro hospodárnost. A jsme schopni k tomu při "křiklavých" potřebách naší běžné chvíle, kterou jsme se tak svázali? Podotknu, že kdybychom tak učinili nebo začali, pak by to bylo jedním z prvních kroků přechodu od dřívější fantastické běžné chvíle k nové reálné a patřičné. Dosti často snižujeme osobní stavy, počet úřednictva, a přitom to nakonec dopadá tak, že stav i počet jaksi se stále zvětšují. A jsme schopni například takové restrikce, abychom od čtyřiceti úředníků sestoupili rázem například na čtyři? Že čtyři úředníci naprosto nevykonají to, co dělá čtyřicet - o tom nemůže mít ovšem nikdo pochyby, zvláště při omezení papírového šimla a vůbec při radikálním přetvoření nynějších formulí ve vedení úředních věcí. A na toto téma zašla také řeč v naší společnosti. Někteří podotkli, že je to v každém případě velká změna. Jiní namítali, že se přece u nás daly důkladnější reformy, než je tato. Třetí dodávali, že novým úředníkům, to jest těmto čtyřem, kteří nahradili čtyřicet, mohla by se gáže dokonce ztrojnásobit, - a budou pracovat velmi ochotně, bez reptání. Ale i kdyby se ztrojnásobila a kdyby se tudíž dávalo na tyto čtyři stejně tolik, kolik stojí nynějších dvanáct, přece bychom omezili výdaje téměř o tři čtvrtiny proti nynějšíku.

A tu mne právě zarazil můj byrokrat. Podotknu především, že k velikému mému údivu ani on nenamítal nic proti možnosti nahradit čtyřmi čtyřicet: "I při čtyřech půjde věc dobře,"

nepokládal to tedy za nemožné. Ale namítl mi něco jiného, totiž princip, mylnost a zločinnost hlásaného principu. Neuvedu jeho námitek doslovně, ale dokonce až příliš v mé redakci. Opakuji, uvádím je právě proto, že myšlenky jeho zdály se mi svým způsobem zajímavými a obsahujícími v sobě dokonce jistou pikantní myšlenku. Neuznal mne ovšem za hodna, aby se se mnou pouštěl do podrobností, poněvadž nejsem v takové věci specialistou, "málo rozumím" (k čemuž se ovšem sám spěšně přiznávám) - ale principu, doufal, porozumím.

Restrikce úředníků ze čtyřiceti na čtyři - začal přísně a nadšeně - je nejen pro úřadování neprospěšná, nýbrž dokonce i škodlivá samou svou podstatou, přestože by se státní výdaje skutečně zmenšily značně. Jenomže se nemůže snižovat ze čtyřiceti na čtyři a je to škodlivé,

nýbrž ani ze čtyřiceti na třicet osm, a to proto, poněvadž by se tím škodlivě sáhlo na základní princip.

Neboť téměř už dvě stě let, od samého Petra, my, byrokracie, tvoříme ve státě všechno; v podstatě my jsme ten stát a všechno - a zbytek je jen přívěsek. Do nedávné doby, alespoň do osvobození sedláků, bylo tomu tak. Všechny volené dřívější hodnosti, nu, například třeba tam ty šlechtické, samy sebou, abychom tak řekli, přitažlivou silou, přijímaly náš duch a smysl. A pozorujete to, naprosto jsme se neznepokojovali, protože princip, ukázaný před dvěma sty lety, se nijak neporušoval. A tu po selské reformě zavanulo skutečně něco nového; objevila se samospráva, nu, nějaké to zemstvo a tak dále... Ted' se ukázalo jasně, že i všechno to nové začalo přijímat na sebe naši podobu, naši duši a tělo, převtělovat se v nás. A nestalo se to naprosto pod naším nátlakem (to je mylná myšlenka), - nýbrž právě samo sebou, neboť odvykat si starým zvykům je těžké, a chcete-li, ani toho není třeba, zejména v tak základní a veliké národní věci. Můžete mi neuvěřit, jste-li však schopen do toho vniknout, pak mi ovšem porozumíte.

Jsme až dosud všechno, všechno a jsme i dále vším, a to zase nestarájíce se vůbec o to sami, netužíce se, abychom tak řekli ani dost málo, nýbrž právě nevolky, přirozeným vývojem věcí.

Dávno se křičí, že u nás je úřadování kancelářské, nikoli živé, nýbrž mrtvé, papírové a že Rusko z toho vyrostlo. Možná že vyrostlo, ale zatím je držíme my, tvoříme a ochraňujeme, aby se nerozsypalo! Neboť to, čemu vy říkáte kancelářský šiml, to jest my sami, jakožto instituce a pak také celá naše činnost, - všechno to tvoří, máme-li užítí přirovnání, abychom tak řekli, jakousi kostru v živém organismu. Rozsypete-li kostru, rozsypete-li kosti, zahyne i živé tělo. Necht' si, necht' se úřaduje strnule, ale zato podle systému, podle principu, podle velikého principu, dovolte, abych vám to řekl. Necht' se úřaduje kancelářsky, necht' dokonce špatně, neúplně, ale přece jen se nějak dělá a hlavně všechno stojí a nepadá, - a právě to je to hlavní, že zatím nepadá. Souhlasím a jsem ochoten vám ustoupit, že skutečně snad ani nejsme všechno - ó, jsme dosti rozumní, abychom pochopili, že nevykonáváme všeho v Rusku, a zvláště ted', ale necht' si nevykonáváme všeho, ale přece jen něco, to jest něco už reálného, skutečně existujícího, ačkoli snad ovšem zčásti i netělesného. Nu a co je tam u vás, čím byste nás nahradili tak, abychom se mohli s přesvědčením uchýlit do ústraní vzhledem k tomu, že i u vás všechny ty samosprávy a zemstva, - vždyť to všechno je zatím stále ještě jen jeřáb na nebi, jeřáb dosud překrásný a na nebi létající, který však na zemi ještě nesletěl.

Je to tudíž přece jen nula, třeba překrásná, my však nejsme sice překrásní a omrzeli jsme, ale zato jsme něco a vůbec už ne nula.

A vy nás všechny šmahem obviňujete pro jeřába, proč až dosud nesletěl na zem, že tím prý jsme vinni my, že prý se nesnažíme přetvořit překrásného jeřába na svůj způsob a ducha. To by bylo ovšem z naší strany velmi pěkné, kdyby to skutečně byla jen naše vina, neboť tím bychom dokázali, že stojíme za věčným, základním a nejšlechtějším principem a neužitečnou nulu měníme v užitečné něco. Ale věřte, že my tím nejsme vůbec vinni, totiž vinni příliš málo, a že překrásný jeřáb v nerozhodnosti sám neví, čím se má stát definitivně, to jest námi, či něčím opravdu samostatným, sám váhá, sám si nevěří, je dokonce na rozpacích. Ujišťuji vás, že přilezl k nám ze své vlastní dobré vůle a vůbec bez našeho nátlaku. Z toho vyplývá, že jsme, abych tak řekl, jakýsi přirozený magnet, ke kterému všechno tíhne dokonce až dosud a ke kterému bude tíhnout ještě dlouho. Zase nevěříte, je vám to směšné? A já bych se tak rád vsadil o cokoli! Zkuste to, rozvažte křídla svému překrásnému ptáčkovi úplně, dovolte mu všechny možnosti, naříd'te například vašemu zemstvu dokonce formálně pod

číslem a přísně: "Od nynějška máš být samostatným a ne byrokratickým jeřábem," a věřte, že všichni ti tam, všichni ti jeřábové, jací jen jsou, tím spíše budou žádat o přijetí k nám a skončí tím, že se stanou úředníky už úplně, přijmou našeho ducha a podobu, všechno od nás okopírují. Dokonce volený sedlák požádá o přijetí k nám, bude mu to velmi lichotit. Nikoli nadarmo se rozvíjel ta dvě století vkus. A vy chcete, abychom my, to jest něco pevného a stojícího na nohou, proměnili se v tuto hádanku, v tuto šarádu, v tohoto jeřába? Ne, to raději podržíme svou sýkoru pěkně v ruku. To už se raději sami nějak opravíme, očistíme se, zavedeme něco nového, abychom tak řekli, pokrokovějšího, odpovídajícího duchu století, nu staneme se nějak ctnostnější nebo něco takového, - ale za přízrak, za náhle se zdávající sen neproměníme své skutečné reálné něco, neboť není čím a kým nás nahradit, to je jisté! My se vzpíráme zničení, abychom tak řekli, ze setrvačnosti. A ta setrvačnost v nás je také drahá, poněvadž, podle pravdy řečeno, pouze tou jedinou se všechno drží v naší době. A proto snižovat i na třicet osm ze čtyřiceti (a ne snad dokonce ze čtyřiceti na čtyři) byla by věc hluboce škodlivá a dokonce nemravná. Dostanete groše, ale zničíte princip. Zničte, změňte teď naši formu, stačí-li vám svědomí sáhnout na takovou věc, a vždyť to bude zrada na celém našem ruském evropanství a osvětě - zdalipak to víte? To bude popřením toho, že i my jsme stát, že i my jsme Evropané, to je zrada na Petrovi! A víte, vaši liberálové (ostatně také i naši), zastávající se v novinách tak vášnivě zemstva proti úřednictvu, odporují vlastně sami sobě.

Vždyť zemstvo a všechny ty novosti a "lidovosti" - vždyť to jsou tytéž "lidové prvky" nebo začínající se formy těchto "prvků", po kterých volá tak nenáviděná našimi Evropany "ruská strana"

(slyšel jste, možná, nazvali je tak v Berlíně), - tytéž prvky, které tak zuřivě popírá náš ruský liberalismus a evropanství, kterým se vysmívá a nechce je uznat dokonce ani za existující! Ó, on se jich bojí! Nu a co, jsou-li ve skutečnosti a uskuteční se, vždyť to pak bude svého druhu překvapení, panečku! Všichni vaši Evropané jsou tedy ve skutečnosti s námi a my s nimi a to by měli dávno pochopit a zapsat si za uši. Chcete-li, pak jsme s nimi nejen zajedno, nýbrž dokonce jedno a totéž; v nich, v nich samých spočívá náš duch a dokonce naše podoba, v těch našich Evropanech, a je to tak! A dodám ještě toto: Evropa, totiž ruská Evropa, Evropa v Rusku - to jsme jen my sami. To jsme my, my jsme ztělesnění celé formy ruského evropanství a obsahujeme ji v sobě celou. My jediná jsme jejími vykladači. Nechápu, proč by se jim nemělo za jejich evropanství dávat stanovené distinkce, když s nimi tak neomylně splýváme? Začnou je nosit s radostí a mohli by se tím dokonce přivábit. Ale to se u nás nedoveče. A právě oni nám nadávají - skutečně svůj svého nepoznal! A abych skončil o našich zemstvech a všech novotách, řeknu vám jednou provždy: Ne, pane! Neboť věc ta je dlouhá a ne krátká. K tomu je třeba jisté předběžné kultury, jisté historie a to, možná, dvoustleté.

Nu, stoleté, nu dokonce půlstoleté, poněvadž nyní je století telegrafů a železnic a všechn styl je zkrácen a usnadněn. Ale přece jen půlstoleté, přece jen ne hned. "Hnedka nebo ihned" - to všechno jsou ruská protivná slovíčka. Hned se nic nenarodí, kromě nám podobných. A dlouho ještě bude tak.

Tu se můj byrokrat pyšně a majestátně odmlčel a víte, ani jsem mu nečinil námitek, protože v jeho slovech bylo právě jaksi "něco", jakási smutná pravda, skutečně existující. Tot' se ví, nesouhlasil jsem s ním v duši. A přitom takovým tónem mluví jen lidé odcházející. Ale přece jen v jeho slovech bylo "něco"...

II.

STARÁ BAJKA KRYLOVA O JEDNÉ SVINI A abych o tom všem posléze už úplně skončil, uvedu maličkou, velmi pěknou bajku Krylova, kterou jistě teď všichni zapomněli, neboť co je do Krylova v nynějším podnikavém století plném shonu?

Na tu bajku jsem si mimoděk vzpomněl, když jsem už začal psát svůj článek o financích a o ozdravení kořenů. U Krylova má krásnou morálku, ale na jiné téma, na téma o jiných kořenech. Ale to je jedno, hodí se i na nás. Zde je ta bajka.

Pod staletým dubem Svině hojně žaludů se nacpala, vyspala se ihned líně, protáhla se, zívla a vstala a rypákem kořeny podrývat se jala.

"Vždyť tohle stromu škodí -"

z dubu Havran Sviní dí: - Kořeny když obnažíš, uschnout může."

- "Ať si uschne" - Svině vece, "Mně z toho nebude hůře; nevidím v něm zisku přece; ať zmizí, není mi to líto, pravím, jen když jsou žaludy; na sádlo z nich trávím."

Dub jí praví: - "Nevděčnice!

kdybys byla schopna, abys rypák zvedla, pak bys jistě ihned zhlédla, ty žaludy že na mně rostou přece."

Jak se vám líbí bajka? A což budeme chtít se podobat takovému portrétu?

III.

GEOK-TEPE. ČÍM JE PRO NÁS ASIE?

Geok-Tepe je dobyt, Tekinci jsou rozeznáni, třebaže ještě ne úplně pokořeni, ale naše vítězství je nepochybné. Ve společnosti a tisku zpívali chvály. A jak je to dávno, kdy se ve společnosti a dokonce i v tisku chovali k této věci lhostejně? Zvláště po nezdaru generála Lomakina a na začátku příprav k druhému nástupu.

"A nač tam jdeme, a co nás stála ta Asie, kolik peněz tam se promarnilo, zatímco u nás je hlad, tyfus, není škol apod. apod."

Ano, toto mínění se ozývalo a my jsme je slyšali. Nebyli všichni toho názoru, - ó, ne - ale přece jen nutno se přiznat, že k naší ofenzivní politice v Asii začali se mnozí chovat nepřátelsky.

Pomáhala tu ovšem i neinformovanost o podnikané výpravě. Teprve v nejposlednější době začaly u nás proskakovat zprávy ze zahraničních novin a teprve k samému konci se ozvaly po celém Rusku telegramy Skobelevovy. Přesto je v každém případě těžké říci, že je naše společnost proniknuta jasným poznáním našeho poslání v Asii a toho, co vlastně pro nás znamená a mohla by znamenat v budoucnosti Asie. A vůbec celá naše ruská Asie, počítaje v to i Sibiř, existuje vůbec pro Rusko jako nějaký přívěsek, o který se naše evropské Rusko jaksi vůbec ani nechce zajímat. "My prý jsme Evropa, co máme dělat v Asii?" Bývaly dokonce i velmi ostré hlasy: "Ta naše Asie! Ani v Evropě se nemůžeme domoci pořádku a zařídit se a tu nám ještě strkají Asii."

Pro nás je ta Asie vůbec zbytečná, kdyby ji tak někam dali!" Tyto úsudky se ozývají někdy i nyní u našich rozumářů, ovšem pro jejich příliš velký rozum.

S vítězstvím Skobelevovým přežene se hluk po celé Asii až do samých jejích hranic: "Zase se jeden hrdý a sveřepý pravověrný národ pokořil Bílému Caru." A necht' se ozve hluk. Necht' v těchto milionech národů až po samu Indii roste snad přesvědčení o nepremožitelnosti Bílého Cara a o nepokořitelnosti jeho meče.

Vždyť po nezdaru generála Lomakina dojista se určitě ozvaly po celé Asii pochyby o nepokořitelnosti našeho meče - a ruská prestiž dojista byla otřesena. Právě proto se také nemůžeme zastavit na své cestě. Ti národové mohou mít své chány a emiry, v mysli jejich a představě může státi jako hroživá bouřka Anglie, jejíž síle se obdivují - ale jméno Bílého Cara musí stát nad chány a emiry, nad indickou císařovnou, dokonce i nad jména samotného kalifa. Takové přesvědčení by se mělo upevnit! A to se upevňuje a roste každým rokem a je nám nezbytné, neboť to je poučí do budoucnosti.

- Nač a do jaké budoucnosti? Čím je nezbytná příští okupace Asie?

Co v ní máme dělat?

Proto je to nezbytnost, že Rusko není jen v Evropě, nýbrž i v Asii; protože Rus není jen Evropan, nýbrž i Asiat. Nejen to: v Asii je snad ještě více nadějí našich než v Evropě. Nejen to: v budoucích osudech našich bude snad právě Asie naším hlavním východiskem!

Tuším rozhořčení, se kterým si mnozí přečtou tento můj zpátečnický předpoklad (ale ten je pro mne axiomem). Ano, je-li nějaký z nejdůležitějších kořenů, který by se měl u nás ozdravit, pak je to právě náš názor na Asii. Musí se zapudit lokajská bázeň, že nás v Evropě nazvou asijskými barbary a řeknou o nás, že jsme ještě více Asiaty než Evropany. Tento stud, že nás Evropa bude pokládat za Asiaty, pronásleduje nás už téměř dvě století.

Ale stud ten se zesílil hlavně v nynějším devatenáctém století a dospěl téměř k něčemu panickému, dospěl až ke "kovu a síře"

moskevských kupeckých žen. Tento mylný náš stud, tento mylný náš názor na nás jedině jako na Evropany a ne Asiaty (kterými jsme nikdy nepřestali zůstat), tento stud a tento mylný názor přišel nám draho, velmi draho za ta dvě století a zaplatili jsme za něho jak ztrátou duchovní své samostatnosti, tak nepodařenou svou evropskou politikou a také posléze penězi, penězi, kterých jsme vynaložili Bůh ví kolik na to, abychom dokázali Evropě, že jsme jen Evropané a ne Asiaté. Ale popud Petrův, který nás vrazil do Evropy, zpočátku nezbytný a spasitelný, byl přece jen příliš silný a tu zčásti není vina už na nás. A co všechno jsme dělali, aby Evropa nás uznala za své, za Evropany, jen za Evropany a ne za Tatary. Lezli jsme k Evropě každou chvíli a stále, sami jsme se nabízeli ke všem jejím věcem a věcičkám. Hned jsme ji lekali silou, posílali jsme tam své armády "zachraňovat krále", hned jsme se zase před ní skláněli, jak by nemělo být, a ujišťovali ji, že jsme stvořeni jen k tomu, abychom sloužili Evropě a učinili ji šťastnou. Když jsme ve dvanáctém roce vyhnali od sebe Napoleona, nesmířili jsme se s ním, jak tehdy radili a přáli si někteří prozíraví ruští lidé, nýbrž hnuli jsme se jako celá zeď, abychom obšťastnili Evropu tím, že ji osvobodíme od usurpátora.

Vzešel z toho ovšem jasný obraz: na jedné straně šel despota a usurpátor, na druhé straně dárce míru a obnovitel. Ale politické štěstí naše nebylo tenkrát vůbec v obraze, nýbrž v tom,

že ten usurpátor byl tenkrát právě poprvé za celé své kariéry v takové situaci, že by se byl s námi smířil docela pevně, na dlouho, snad navždy. Za podmínku, že mu nebudeme překážet v Evropě, byl by nám dal Východ a nynější naše východní otázka, - hrozící bouřka a neštěstí naší přítomnosti i naší budoucnosti, - byla by teď už dávno rozřešena. Uzurpátor to sám později říkal a jistě nelhal, když to říkal, neboť by nemohl ani nic lepšího udělat, než aby byl s námi v budoucnosti ve spojení za tím účelem, abychom my měli Východ a on Západ. S evropskými národy by si byl jistě věděl rady i tenkrát. Byly přece tenkrát ještě příliš slabé, aby nám překážely na Východě, i Anglie. Napoleon by snad byl později padl, nebo jeho dynastie po jeho smrti, ale Východ by zůstal přece jen nám. (Měli bychom pak moře a mohli bychom se dokonce i na moři utkat s Anglií.) My jsme však dali všechno za obrázek. A co se stalo? Všechny ty osvobozené národy, ještě než dorazily Napoleona, jaly se pohlížet na nás se zřejmým nepřátelstvím a s nejzlobnějším podezřením. Na kongresech se spojily ihned proti nám jako jedna velká zeď, zabraly si všechno a nám nejen nenechaly ničeho, ale ještě vzaly od nás závazky, pravda, že dobrovolné, které však pro nás znamenaly ztrátu, jak se ukázalo později. A pak, co jsme dělali přes lekci, kterou jsme dostali po celé ostatní roky století dokonce až do nynějška?

Nepomáhali jsme upevňování německých států, což nebyli jsme to my, kdo jim vytvořil moc až tak, že nyní se staly možná silnějšími než my? Ano, řekne-li se, že jsme to byli my, kdo napomáhal jejich vzrůstu a síle, nevyjde to nijak, nijak přehnaně. Což nebyli jsme to my, kteří jsme přicházeli na jejich volání krotit mezi nimi vzájemné sváry, nestřehli jsme jim týl, když jim mohlo hrozit nebezpečí? A tu nebyly to ony, které nám naopak vpadaly do týlu, když nám hrozilo neštěstí, nebo hrozily nám vpadnouti do týlu, když nám hrozilo jiné neštěstí? Skončilo se to tím, že nyní každý v Evropě, každý rod a jazyk drží za zády dávno už připravený kámen na nás a čeká jen na první srážku. Co jsme vyhráli v Evropě tím, že jsme jí tak sloužili? Pouze nenávisť! Sehráli jsme tam úlohu Repetilova, který, honě se za Fortunou Ze věna vzal si jen, ze služby nic.

Ale proč je ta její nenávisť k nám, proč oni všichni nemohou nikterak uvěřit v nás jednou provždy, uvěřit v naši neškodnost, uvěřit, že jsme jejich přátelé a sluhové, dobří sluhové a že dokonce celé evropské poslání naše je sloužit Evropě a jejich blahu. (Neboť, což není tomu tak, což jsme nedělali totéž po celé století, což jsme to dělali pro sebe, cožpak jsme si něco vymohli? Všechno bylo věnováno Evropě!) Ne, nemohou v nás uvěřit!

Hlavní příčina spočívá hlavně v tom, že nemohou nás nijak uznat za své.

Nikdy a za nic neuvěří, že se můžeme opravdu zúčastnit s nimi a na roveň s nimi v dalších osudech jejich civilizace. Uznali nás za cizí své civilizaci, za přivandrovalce, samozvance. Uznávají nás za zloděje, kteří jim ukradli osvětu a přestrojili se do jejich šatů. Turci, Semité jsou jim bližší duchem než my, Árijci.

Pro všechno to je jedna neobyčejná příčina. Neseme do lidstva zcela jinak ideu než oni - je to ta příčina? A přestože naši "ruští Evropané" ujišťují ze všech sil Evropu, že nemáme žádnou ideu a ani v budoucnosti ji nemůžeme mít, že Rusko ani není s to mít ideu, nýbrž je schopno jen napodobovat, a že vůbec nejsme Asiaté, že nejsme barbaři, nýbrž docela, docela jako oni, Evropané, Evropa přece našim Evropanům, alespoň tentokrát, neuvěřila. Naopak, v tomto případě shodla se, abychom tak řekli, ve svých závěrech s našimi slavjanofily, ačkoli jich nezná vůbec a nanejvýš snad o nich tu a tam něco zaslechla. Shoda ta je právě v tom, že i Evropa věří, stejně jako slavjanofilové, že máme ideu, svou vlastní, zvláštní a ne evropskou, že Rusko může a je s to mít ideu. O podstatě této naší ideje Evropa ovšem ještě nic neví, -

neboť kdyby věděla, pak by se ihned uklidnila, ba dokonce zaradovala. Ale doví se o ní jednou určitě, a to až nastane ta nejkritičtější chvíle v jejích osudech. Ale teď nevěří; když nám přiznává ideu, bojí se jí. A posléze protivíme se jí, protivíme se jí dokonce osobně, i když tam bývají k nám někdy zdvořilí.

Ochotně uznávají například, že ruská vláda může vystavit už několik pozoruhodných pracovníků, předložit několik dobrých prací, které dokonce už byly evropské vědě na prospěch. Avšak přece Evropa teď za nic neuvěří, že u nás v Rusku se mohou rodit nejen vědečtí pracovníci (velmi sice nadaní), nýbrž i géniové, vůdcové lidstva na způsob Bacona, Kanta a Aristotela. Tomu nikdy neuvěří, neboť nevěří v naši civilizaci a nezná naši přicházející ideu. Ve skutečnosti mají i pravdu, neboť přímo nebude u nás ani Bacona, ani Newtona, ani Aristotela, dokud se nepostavíme sami na cestu a nebudeme duchovně samostatní. Ve všem ostatním stejně tak, ve svém umění, průmyslu: Evropa je ochotna nás chválit, hladit po hlavičce, ale za své nás neuznává, pohrdá námi tajně i zjevně a mnohdy se jí dokonce tak protivíme, protivíme se jí úplně, zvláště když se jim vrháme na krk s bratrskými polibky.

Ale odvrátit se od okna do Evropy je těžké, v tom je fatum. A přitom Asie - vždyť to přímo může být naše východisko v naší budoucnosti - zase to volám! A kdyby se u nás alespoň zčásti dovršilo osvojení této myšlenky - ó jak by byl pak ozdraven kořen! Asie, asijské naše Rusko - vždyť to je také náš nemocný kořen, který se musí nejen osvěžit, ale úplně vzkřísit a přetvořit! Princip, nový princip, nový názor na věc - to je nezbytné!

IV.

OTÁZKY A ODPOVĚDI - Ale nač, nač? - zaslechnou se hlasy už podrážděné, - asijské věci vyžadují od nás už teď bez ustání vojska a neproduktivních výdajů. A jaký je tam průmysl? Kde je jejich zboží, kde tam najdete konzumenty našeho zboží? A tu nás vybízíte, abychom se odvrátili od Evropy navždy!

- Nikoli navždy (trvám dále na svém), - nýbrž dočasně, a zase se přece neodtrhneme úplně, nadobro, byť bychom se odtrhávali sebevíce. Nemůžeme opouštět Evropu úplně a ani toho není třeba.

Je to "země svatých zázraků", a to vyřkl ten nejhorlivější slavjanofil. Evropa je nám také matkou jako Rus, druhou naší matkou; mnoho jsme od ní přijali a zase přijmeme a nebudeme chtít být vůči ní nevďeční. Řekl jsem o budoucím velikém poslání národa ruského v Evropě (ve které věřím) jedno slůvko minulého roku v Moskvě a všichni mne potom poházeli blátem a nadávkami, dokonce i z těch, kteří mne tenkrát objímali pro slova má, - jako bych byl udělal mrzkou, podlou věc, když jsem tenkrát řekl své slovo.

Ale možná, že se to slovo mé nezapomene. O tom ostatně teď dosti.

Ale přece jen máme právo starat se trochu o svou převýchovu a o svůj východ z Egypta. Neboť my sami jsme si udělali z Evropy jakýsi duchovní Egypt.

- Dovolte, - přeruší mne - ale čím nám Asie přidá samostatnosti?

Usneme tam po asijsku a nestaneme se samostatnými!

- Vidíte, - pokračuji, - s obratem k Asii, s novým naším názorem na ni může se u nás objevit něco na způsob něčeho takového, co se stalo s Evropou, když objevili Ameriku. Neboť Asie je pro nás vpravdě stejná námi neobjevená ještě tehdejší Amerika. Se směřem k Asii obrodí se u nás povznesení ducha a sil. Jakmile se jen staneme samostatnějšími, ihned nalezneme, co máme dělat, ale s Evropou odvykli jsme si za ta dvě stáletí každému dílu a stali jsme se žvanily a lenochy.

- Nu, jak nás tedy pozvednete na Asii, když jsou u nás lenoši? A kdo se také u nás pozvedne první, kdyby i dokázal všem, že naše štěstí je tam, jako jsou dvakrát dvě?

- V Evropě jsme byli příživníky a otroky, ale v Asii jsme Evropany. Poslání, poslání naše civilizátorské v Asii podnítí našeho ducha a potáhne nás tam, jakmile se jen začne hnutí.

Postavte jen dvě železnice, začněte s tím, - jednu na Sibiř a druhou do Střední Asie a uvidíte ihned důsledky.

- Nechcete málo! - zasmějí se mi. - Kde vezmeme prostředky a co dostaneme: pro sebe ztrátu a nic víc.

- Předně, kdybychom byli za posledních dvacet pět let ukládali na tyto dráhy jen tři miliony ročně (a tři miliony se nám mnohdy jen tak mihnou mezi prsty), bylo by nyní již postaveno za sedmdesát pět milionů asijských drah, to jest přes tisíc verst, kdybychom počítali nejméně. Pak mluvíte o ztrátě. Ó, kdyby místo nás žili v Rusku Angličané nebo Američané, ti by nám ukázali ztrátu! Ti by objevili naši Ameriku. A zdalipak víte, že jsou tam země, které jsou méně známy než vnitřní Afrika? A zdalipak víme, jaké bohatství spočívá v lůně těchto nekonečných zemí? Ó, ti by se dostali ke všemu, ke kovům a nerostům, k nesčíslným ložiskům kamenného uhlí, - všechno by našli, všechno by vyhledali, i materiál i jak ho užít. Povolali by vědu, přinutili by tu zemi, aby jim rodila padesátkrát, - tutéž zemi, o které si my zde všichni ještě myslíme, že je jen step, holá jako naše dlaň.

K získanému obilí tíhli by lidé, zavedl by se průmysl, výroba.

Nemějte strach, našli by konzumenty a cestu k nim, našli by je v lůně Asie, kde nyní dřímou v milionech a proklestili by k nim nové cesty!

- Nu, jak tedy voláte o vědě, ale přitom nás přemlouváte ke zradě na vědě a osvětě, vybízíte nás, abychom se stali Asiaty?

- Ale vědy bude tam přece ještě více potřeba! (volám já) - neboť co jsme nyní ve vědě: nedoukové a diletanti. Ale tam se staneme činiteli, nezbytnost sama nás stiskne a přiměje, jakmile se jen pozvedne samostatný podnikavý duch - staneme se ihned i ve vědě pány a ne přívěsky, jako je tomu veskrze a naskrze nyní. A hlavně - od prvních kroků (a to je nepochybné) pochopíme a osvojíme si civilizátorské poslání své v Asii. To povznese našeho ducha, dodá nám důstojnosti a sebevědomí a toho u nás naprosto není, nebo jen velmi málo. Kdyby se mezi námi zrodil směr k Asii, pak by byl nadto i východiskem pro mnohé neklidné mysli, pro všechny, které pojal stesk, pro všechny zlenivělé, pro všechny znavené bez práce. Zaříd'te vodě výtok - a zmizí plíseň a zápach. A až budou jednou strženi do díla - nebudou se už nudit, všechno se přerodí.

Dokonce i mnohý nenadaný člověk s poraněnou, smutnou sebeláskou našel by tam své východisko. Neboť nenadanost na jednom místě vzkřísí se mnohdy na jiném místě téměř jako génus. To se často děje i v evropských koloniích. A Rusko nezpustne, nebojte se; začne se to postupně, zpočátku půjde jen několik málo, brzy o nich přijdou pověsti a přilákají druhé. A přesto jen pro ruské moře bude to dokonce nepozorovatelné. Vysvobodíte mouchu ze sirupu, nechte ji, aby si pokud možno narovнала křídla, ale přece jen tam půjde to nejmizivější procento obyvatelstva, bude to dokonce i nepozorovatelné. Ale tam, - och, jak tam to bude nápadné! Kde se v Asii usadí "Urus", tam se země hned stává ruskou. - Vytvořilo by se nové Rusko, které by obrodilo i Rusko staré, vzkřísilo by je časem a vyjasnilo mu cesty. Ale k tomu je třeba nového principu a obratu. Ale ze všeho nejméně potřeboval by přelomu a otřesů. Ať si třeba jen trošičku se pochopí (ale pochopí se to), že v budoucnosti je Asie naším východiskem, že je tam naše bohatství, že tam máme oceán, že v době, kdy v Evropě už pro pouhou stísněnost vznikne nevyhnutelný a jim samým se protivící ponižující komunismus, když se začnou v celém davu tlačit kolem jednoho krbu a pomaloučku půjdou rozbíjet jednotlivá hospodářství a rodiny začnou opouštět své kouty a začnou žít společně v komunách, až začnou děti vychovávat ve vychovatelnách (ze tří čtvrtin jak pohozené), pak - pak u nás bude stále ještě prostor a šíře, pole a lesy a děti naše budou růsti u otců svých, ne v kamenných pytlicích, ale uprostřed zahrad a zasetých polí, vidouce nad sebou čisté nebe. Ano, spočívá tam mnoho našich nadějí a mnoho možností, o kterých si zde nemůžeme učinit ani pojem v celém rozsahu! Není tam v půdě schováno jen zlato. Ale je třeba nového principu. Nový princip rodí také peníze, potřebné k dílu. Neboť nač máme, má-li se už říci všechno, - nač máme (a zvláště v nynější chvíli) vydržovat tam v Evropě tolik vyslanectví s tak draho stojícím lesem, s jejich jemnou ostrovtipností a obědy, s jejich velkolepým, ale zbytečným personálem? A co je nám tam (zvláště nyní) do nějakých Gambettů, do papeže a jeho dalšího osudu, třebas by jej tísnil Bismarck?

Nebylo by například lépe zchudnout na čas v očích Evropy, sednout si na cestičku, položit před sebe čepičku, sbírat haléřky: "la Russie zase prý se recueille." Ale doma se zatím v té době připravovat, doma se v té době vytvářet! Řekne se, nač se ponížovat? Ale my se vůbec neponížíme! Vždyť jsem mluvil o čepičce jen v alegorii. Nejenže se neponížíme, nýbrž rázem se povznese, tak to bude! Evropa je chytrá a rozumná, hned se dovtípí a věřte, začne si nás ihned vážit! Ó, ovšem, samostatnost naše jí nejprve bude hádankou, ale zčásti se jí i zalíbí.

Uvidí-li, že jsme zahájili "přísné hospodaření", rozhodli se natahovat nohy podle toho, jak to šaty dovolí, uvidí, že jsme se stali sami šetrnými a sami první schováváme a ceníme si svého rublu a neděláme ho z papíru, pak i oni začnou ihned cenit náš rubl na svých trzích. Ale nač mluvit, - uvidí-li, že se dokonce nebojíme ani deficitů a bankrotů, nýbrž přímo lezeme k svému cíli, pak ihned přijdou k nám nabízet peníze - jakým seriózním lidem přijdou je už nabízet, lidem, kteří se už naučili dělat, i tomu, jak se má každá věc dělat...

- Počkejte, - je slyšet hlas, - mluvil jste však o Gambettovi, ale my nesmíme tam všechno opouštět. Vezměme třebas napoprvé onu východní otázku; vždyť ta zůstává; jak tedy od ní můžeme odejít?

Stran východní otázky řekl bych v této chvíli toto: vždyť u nás v této chvíli nenajde se v politických sférách snad jediné politické hlavy, která by uznávala za zdravé, že Cařihrad musí být náš (jedině snad ve vzdálené, záhadné ještě naší budoucnosti). A je-li tomu tak, pak na co máme ještě čekat? Celá podstata východní otázky spočívá nyní ve spojení Německa s Rakouskem a také v rakouských okupacích v Turecku, inspirovaných knížetem Bismarckem. Můžeme a budeme ovšem protestovat v nějakých už krajních případech, ale zatím jsou oba ty

národy pohromadě - co můžeme teď dělat bez ohromných pro nás otřesů? Všimněte si, že spojencům je možná třeba právě jen toho, abychom se nakonec rozzlobili. Slovanské národy však můžeme jako dříve pobízet a milovat, dokonce při příležitosti jim pomáhat, čím budeme moci.

Nadto pak ty nezahynou v nějaké určité lhůtě. A lhůta se může velmi brzy skončit. Vždyť kdybychom jen projevíli zdání, že se nechceme vměšovat už tolik do Evropy jako dříve, pak se tam možná, až zůstanou bez nás, ještě rychleji pohádají. Vždyť Rakousko nikdy neuvěří, že Německo si je zamilovalo tolik jedině pro jeho krásné oči. Vždyť ví naopak velmi dobře, že přece jen potřebuje nakonec jeho rakouských Němců, aby je připojilo k německému sjednocení. A svých Němců se Rakousko nikdy nevzdá, dokonce kdyby mu za ně dávali Cařihrad - tak vysoce si jich cení!

Materiál pro rozepře tedy tam již jest. A je zde také po boku Německa táž nerozřešená francouzská otázka, teď pro ně už věčná.

A tu se nadto ukazuje, že sjednocení Německa nejen naprosto není ještě dovršeno, nýbrž dokonce velmi a velmi hrozí dále. Slovem nám stačí, jen abychom se dočkali a nevměšovali se dokonce ani tenkrát, až nás začnou volat, a jakmile jen přijde tam u nich rozepře a praskne jejich "politická rovnováha" - skončili rázem i východní otázku, vyvolili si chvíli, jako za francouzsko-pruské řeže, a prohlásili najednou, jako jsme tenkrát prohlásili stran Černého moře: "Nechceme uznávat rakouských okupací v Turecku" - a rázem zmizí okupace, možná že i s Rakouskem.

A tu navazujeme, od čeho jsme jaksi na čas ustoupili....

- Nu a Anglie? Přehlížíte Anglii. Jakmile uvidí náš směr k Asii, ihned začne se znepokojovat.

- "Bojíš-li se Anglie, - nechod' nikam," - namítám průpovídkou, předělanou na nový způsob. - A pro nic nového se ani nezačne znepokojovat, neboť i nyní se znepokojuje stále týmě. Naopak právě teď ji držíme ve zmatku a neznalosti stran budoucnosti a ona očekává od nás to nejhorší. Až pak pochopí pravý charakter našich pohybů v Asii, pak možná sleví mnoho ze svých obav.

Ostatně souhlasím, že nesleví a že do toho má ještě daleko. Ale opakuji: "Bojíš-li se Anglie, - nechod' nikam!" A proto zase: "Ať žije vítězství u Geok-Tepe! Ať žije Skobelev a jeho vojáčky a věčná paměť bohatýrům, zapsaným v seznamech ztrát! Zaneseme je do svých seznamů."